

CSANÁDY GÁBOR

SZAKRÁLIS TÉR A MAI MAGYARORSZÁGON

ADALÉKOK KATOLIKUS TEMPLOM TERVEZÉSÉHEZ

DLA-ÉRTEKEZÉS

KONZULENS

TÖRÖK FERENC DLA

BUDAPEST 2002. október 25.

ELŐSZÓ

Egyetemi hallgatóként terveztem az első templomot több mint egy évtizede, és azóta is újra meg újra előfordul a tervezési munkák között. Azt kezdettől fogva tudom, hogy a templom több kell legyen egyszerű középületnél, de ennek a többletnek a megfogalmazása egyre nehezebbnek bizonyult, és mára biztos vagyok benne, hogy a templom, mely szakrális hely (görögül műszterion 'titok'), nem ragadható meg szavakkal. Kerete, része annak a misztériumnak, „amely az Isten szavaival sem váltható szavakra”, és amely a templom „lelke”.

A szakrális kifejezési lehetősége, megragadhatósága izgat egyre inkább a tervezés során. Azt keresem, arra próbálok összpontosítani, hogy hogyan lehet a szentet, szakrális megragadni egy épületben. Mitől liturgikus az egyik tér, és mitől érződik profánnak egy másik.

A II. Vatikáni Zsinat követ dobott a liturgia állóvizébe. Az átalakulás sok új értéket hozott, de olyan dolgok is előkerültek, amelyeket esetleg érdemes újragondolni, kiigazítani.

Az értekezés azokat a gondolatokat gyűjti össze, amelyek a tervezés során vetődtek fel. Ezek részben saját tapasztalatok, sokszor más szerzőktől vett dolgok, de a saját gondolataimat is igyekeztem más megfogalmazásában közreadni. Tematikus gyűjtésnek indult, de közben új gondolatok, hangsúlyok is előkerültek, például a zsinagóga előképi szerepével kapcsolatban, a téri irányultság kapcsán, vagy a templom lelki dimenzióján töprengve.

Az értekezés öt fő fejezetből áll. A templom és egyáltalán a vallásosság társadalmi beágyazottságával, kapcsolataival foglalkozik az első fejezet. A következő három a templom, a szentség és a szent idő templomi vonatkozásait járja körül. Az utolsó gyakorlatiasabb szempontból a szent megjelenítésének építészeti eszközeit elemzi.

Az értekezés címében szereplő Magyarország az a határ, ameddig az állítások igazságában biztos vagyok, bár nagy valószínűséggel Közép-Európára is igazak, sőt lehetne tágítani a kört, de a pontos határok megállapítása további kutatásokat igényelt volna. Ugyanúgy óvatosságból került a katolikus templom az alcímbe, hiszen számtalanszor hivatkozom más felekezetű forrásokra, és az állítások nagy része más templomok esetében is megáll, de a pontos határok itt is további kutatásokat igényeltek volna, annál is inkább, mert ezek nem feltétlenül a felekezetek határán húzódnak. A mai szó a zsinatot követő változásokat értékelő kort jelenti, tágabb értelmezésben az ezredfordulót.

A kutatás egyrészt a konkrét gondolati-tapasztalati anyag rögzítésével, lejegyzésével történt. Másrészt a szakirodalom és a témához kötődő egyéb könyvek, cikkek áttanulmányozásával, kijegyzetelésével, továbbá a kortárs templomok megismerésével személyes felkereséssel, előadásokon, illetve templommal foglalkozó nemzetközi konferenciákon: Moszkvában és Varsóban. Ennek az utánajárásnak az eredménye összegződik ebben az írásban.

A téma kutatása meglepően új területnek bizonyult: a II. Vatikáni Zsinat óta senki nem foglalta össze a templommal kapcsolatos ismereteket, bár részterületekkel több írás foglalkozott. Ez az írás sem tudja a teljesség igényét kielégíteni: csak a templom szentségével foglalkozik. Bár ez csak részterülete a templomi ismereteknek, de talán az egyik legfontosabb része.

Csanády Gábor

I.
A SZAKRALITÁS IDŐSZERŰSÉGE

A TEMPLOM VELÜNK ÉL

A templom mindennapi életünk, múltunk és jelenünk része. A magyar falu, a magyar táj megszokott eleme. Az öreg templom harangja messze szól, a torony a házak fölé nyúlik. A templom, mint a kotlós gyűjti szárnyai alá az apró házakat. A magyar tájat, falut – várost bemutató képek visszatérő eleme. Mindannyiunk közös élménye. Templomok emberemlékezet óta épültek. Szerves részeinek vélhetnénk életünknek. Miközben a templomok történelmi emlékeink szeretett részei, a vallást mind kevesebben érzik magukénak.

SZEKULARIZÁLT KÖRNYEZET

Társadalmi környezet: a szocializmusnak mondott negyven év tudatosan kétségbe vonta a vallás létjogosultságát. Az egyház üldözése nem egyszerűen csak a politikai ellentábor felszámolását célozta. Talán létezhetett egy olyan őszinte elképzelés is, hogy ha a jövő úgyis az ateizmusé, és a vallás gátja ennek, a vallás felszámolása a jövőt építi, siettetni a fejlődést. Ezen az alapon léphetett fel a szovjet hatalom az orosz ortodox egyház ellen Oroszországban,¹ és léptek fel a birodalom hazai helytartói is. A kilencvenes éveket bevezető politikai fordulattal ugyan az ideológia maga megszűnt, de hatásában tovább él.

Azonban a kereszténység nem csak egy irányból kapott támadást, hanem a nyugati típusú materializmus, a fogyasztói társadalom oldaláról is. Itt ugyan az eszközök kifinomultabbak, az eredmény azonban talán még rosszabb: az egész kérdéskört az érdeklődés peremére helyezi, lényegtelen kérdéssé degradálja.

A magyar politikában... soha nem látott ideológiai előrenyomulás folyik. Tegyük hozzá, lélekiüres térben, mert a nemzet zöme pogánynak sem mondható. A marxista uralom alatt legföljebb olcsó materializmusba bújt cinizmust tanulhatott: „a lé határozza meg a tudatot”. Az előrenyomuló eszme az éppen letűntnek unokatestvére: ugyancsak materialista, ám nem látszik bigottnak, mert könnyed, ráadásul gazdag.²

Úgy, hogy már nem is az ateizmus korában élünk, ...hanem egy olyan korban, amely vállrándítva elmegy az Istenre utaló föliratok, szavak, kijelentések mellett, mert nem tud mit kezdeni velük. „Isten nem látszik eléggé fontosnak ahhoz, hogy bölcséleti vizsgálódás tárgyát képezze, ...Isten tagadását az általánossá váló közömbösségben fölváltja az Isten-nélküliség: l'absence de Dieu”.(Henri de Lubac: Le drame de l'humanisme athée, 1959, Spes.).³

¹ „a szent templomi kincseket, tehát, amelyeket a szó szoros értelmében vérrel és könnyel, az éhhalál szélén állók megmentésének ürügyével vettek el az egyháztól, valójában az egyház megsemmisítésére fordították.” idézi a forrást közreadó orosz történész mondását Gereben Ágnes: *Egyház az ateista államban*. Bp. 2001, PolgART, 137. o.

² Czako Gábor: *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai*. Bp. 1995, Igen, 10. o.

³ Jelenits István: *Jézus Isten.e* Vigília, 1976/12. 795. o.

A kereszténység visszaszorulása az iparilag fejlett országokban, másképpen fogalmazva a szekularizáció, elvilágiasodás nyilvánvaló jelenség. Mind kevesebben vallják magukénak azokat az értékeket, amelyeket a keresztény egyházak kínálnak.

Különbözik nem is vagyok biztos abban, hogy Közép-Európában másként fog alakulni a kereszténység jövője, mint egész Európában, noha tudatában vagyok annak, hogy az egyházak az elmúlt negyven esztendőben nyugaton más feltételek mellett fejthették ki tevékenységüket, mint Közép- és Kelet-Európában. Az azonban vitathatatlan, hogy a kereszténység ma – habár különböző okokból – egész Európában (sőt hozzátehetnénk: az egész nyugati világban) válságba került. Hiszen a szekularizmus, mint a modern társadalom életstílusa, a vallás szükségességét nyugaton és Közép-Európában egyaránt már régóta megkérdőjelezte. Nem hiába beszélt II. János Pál pápa Veritatis splendor kezdetű enciklikájában (1993. aug. 6. az erkölcs alapkérdéseiről) az újraevangelizálás szükségességéről, és nem hiába tűzte ki célul az 1991 decemberében Rómában tartott európai püspöki szinódus Európa újraevangelizálását.⁴

Vannak, akik nemcsak visszaszorulásról, meghátrálásról, hanyatlásról, hanem egyenesen a kereszténység agóniájáról beszélnek.⁵ Jogosan vetődhet fel a kérdés, hogy ebben a helyzetben van-e értelme a templom tervezésről beszélni. Nem anakronisztikus a téma felvetés ?

Tagadhatatlanul meg lehet állapítani, hogy vannak aggasztó jelek. Ezek azonban nem elsősorban és kizárólagosan a kereszténységgel kapcsolatban mutatkoznak, hanem, úgy tűnik, az egész keresztény alapú kultúrkör válságban van.

A KULTÚRA VÁLSÁGA

A kereszténységgel kezdődő középkor társadalmában, gondolat- és érzelmvilágában meghatározó módon volt jelen a misztikum, a lélek. A hit a legelső helyen állt. Ez a primátus jelent meg a teológiában, a tudományok foglalatában, és ugyanez érhető tetten a művészetekben is. Első a hit, az ábrázolás másodlagos kérdés. A kép az imádat eszköze, a tisztelet tárgya, de ugyanúgy a zene is. Mindkettő célja a liturgia minél teljesebbé tétele. Ennek az első hitnek az elfogyása egy első szekularizálódással tette lehetővé, hogy a keletkező úrt a szellem töltse ki, egy új korszakot hozva létre, mely csillogóbb az előbbinél, de egyszersmind tartalmatlanabb is.

A racionálé és a magas művészetek, a szellemi teljesítmények kora kezdődött. A reneszánsz, vagy felvilágosodás kezdetei nem hirtelen törtek elő (a gótika valójában ebben az értelemben átmenet), de évszázadokra meghatározó jelentőségű a változás. A festészet ábrázolni kezd az addigi megjelenítés helyett. A misztikum helyét a racionális teológiai érvelés veszi át. Ettől kezdve beszélhetünk valójában stílusokról. Szinte hihetetlenül burjánzanak a képzőművészetek,

⁴ Erich Kussbach: *A kereszténység jövője Közép-Európában*. Távlatok, 1994/3–4, 388. o.

⁵ Miguel de Unamuno: *A kereszténység agóniája*. Bp. 1997, Kossuth.

az irodalom, a világi zene és a különböző tudományok. A racionálé azonban a technicizációval már a mi korunkba vezet át.

Korunk nem becsüli a szellem embereit, tanárokat, írókat, költőket, filozófusokat és művészeket. Miközben egyre több „anyag” kerül fel CD-kre, mind kevesebben hajlandóak elolvasni azokat. Az olvasók tábora egyre fogy, és a mozifilmek is tartalmilag a semmi felé tartanak. Lehetetlen nem észrevennünk a kulturális értékek háttérbe szorulását. Manapság már a logisztika idejében élünk és a fogyasztás olyan szentélyeinek idejében, mint a plázák, bevásárlóközpontok, a gyorséttermek és a benzinkutak. A keresztény kultúrkörnek mondott világban a dolgok elsődleges helyet vívtak ki maguknak, maguk mögé utasítva immáron nemcsak a lelki értékeket, hanem a szellemieket is. Napjaink közhelye, hogy az „információs társadalom”-ban élünk.

Az információ ugyanis a dolgok beszéde. Zaja? Semmi esetre sem személyes, mint a kép Isten és ember, költő és szerelmese, BACH és hallgatója között...

...Az információval kapcsolatban az embertelenség kérdése már nem firtatható.⁶

A nagy folyamatok, amelyektől a Gazdaságkor üdvöt remélt: a szabadság, a haladás, a termelés, a fogyasztás stb. a Dolgok fegyverhordozói lettek: Az övük lett az eszme, a valóság és a nyelv is. [...] Túljutottunk az igazság-valóság isteni dinamikájú egységének fölbontásán: valóság nincs, helyét elfoglalta a Nagy Pszeudó.⁷

A VALLÁSOSság JÖVŐJE

Ha ez a tendencia érvényes és igaz, még élesebben vetül fel a kérdés: lesz-e egyáltalán egyház? Fognak-e épülni új templomok, vagy a meglévő épület állomány képes lesz kiszolgálni az egyre fogyó létszámot?

Így a fiatalság... a materialista ideológiában, illetve a „reálisan létező szocializmus” nihilista és behódolásra vagy a tudathasadásig menő képmutatásra kényszerítő, s ezáltal lélekromboló légkörében nőtt fel. ...az egyházak egyébként kevés kivétellel egész Európában az egyházi hivatások évek óta tartó hiányával küzdenek, mert a vallási közömbösség térhódításával egyidejűleg elcsökevényesedett a keresztény spiritualitás. ... a közép-európai egyházak anyagi helyzete is kritikussá vált. [...] A visszakapott... egyházi épületek... felújítása és fenntartása óriási összegeket emészt fel. De nincs az egyházaknak többé számottevő saját jövedelmük. ...sokakban ellenszenv él a történelmi egyházakkal szemben. [...] Ezért inkább hallgatnak az új szekták „prófétáira”. [...] Közép-Európában... az embereknek ezer gonddal kell küzdeniük. Kevés idejük marad másra. Egyelőre a földi boldogulás a legfőbb gond.

⁶ Czakó Gábor: *Mi a helyzet ? Gazdaságkor titkai*. Bp. 1995, Igen, 52. o.

⁷ Czakó Gábor: *Mi a helyzet ? Gazdaságkor titkai*. Bp. 1995, Igen, 54. o.

Közép-Európában az ideológiai materializmust leváltotta a nyugaton uralkodó új materializmus, amely a földi javak fétisizmusán alapszik. [...] Az emberközpontú, antropocentrikus és szubjektivista világnézet tagadja Isten létét. [...] Istenre nincs többé szükség, hiszen az ember az ész, és a tudomány segítségével egyre nagyobb hatalomra tesz szert különösen a természet felett. Isten helyébe az ember lépett, aki önmagát immár teljesen szuverénnek tartja, saját eszére és erejére hagyatkozik, s maga alkotja erkölcsi törvényeit, aki vakon hisz az „emberi haladásban”, miközben rablógazdálkodást folytat a természettel. Az ember elvesztette szemmértékét. ...manapság sok szó esik az emberről, de valójában őt is személyi mivoltában, egyedi egyszerűségében szem elől tévesztettük. Az ember egyre inkább érdeklődésünk statisztikailag, szociológiailag, pszichológiailag és biológiailag manipulálható tárgyává lett. ...a házasság és a család intézménye is válságba jutott. Soha nem volt Európában a válások száma olyan magas, mint manapság. [...]

Összegezve, igazat kell adnunk Karl Rahnernek, aki úgy véli, hogy Európában az egyház defenzív helyzetbe jutott. A társadalomra egyébként is mindinkább az atomizálódás jellemző. [...] Ez különösen a városokban észlelhető, ahol az emberek sokszor lakásszomszédokat sem ismerik... A szekularizált társadalom a hasznot és élvezetet keresők, valamint a könyöklők társadalma, amelyben a szegényeknek, menekülteknek, gyengéknek, öregeknek és sokszor a gyerekeknek is a jogilag megalapozott és mindenre tekintettel levő szociális rend ellenére egyre kevesebb hely jut. [...] A közéletben a politikai erkölcs hanyatlásának számos példáját látjuk. A korrupció sokhelyütt félelmetes méretet öltött. Gondolok itt az anyagi előnyökre irányuló korrupcióra, de a szóval való visszaélésre is. A demagógiára éppúgy, mint az igazság elferdítésére. [...] A „homo viator” öntelt és gőgös lett. ...önelégtelenségben elfelejtette teremtményi mivoltát.

Az idők pozitív jelei

[...] A korszellem nem képes az emberekben élő bizonytalanság- és félelemérzetet eloszlatni. Egyre erősödik az emberek érdeklődése a lelki szükségletek iránt. [...] Hála Istennek, ismer a mi korunk is olyan nagy misztikusokat, ...akik példaképpül szolgálhatnak a jövő keresztényeinek.

Reménnyel tekintek ...a karizmatikus megújulási mozgalomra, a bibliakörökre és más „kisközösségekre”. Az ökumenizmus erősödése és az egyre szorosabb ökumenikus együttműködés jogos reményt ad arra, hogy a keresztény egység minden nehézség ellenére előbb-utóbb meg fog valósulni. Egy másik igen fontos jel az emberi jogok lassú, de visszafordíthatatlan elismerése világszerte. Utalok itt elsősorban az emberi méltóság, a szabadság és jogegyenlőség eszméinek térhódítására. [...] E helyütt említendő meg a társadalom egyre erősödő szociális tudata is... Az új felelősségtudat fontos jele a társadalomban egyre növekvő áldozat és segítőkészség. [...]

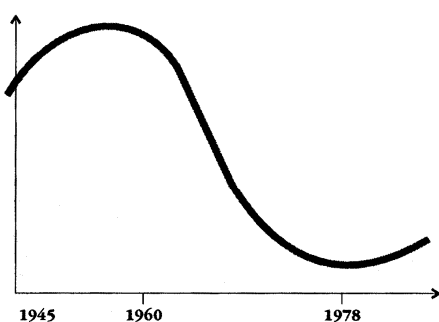
*Időnk pozitív jelei közé sorolnám továbbá a világszerte erősödő természet- és környezetvédelmi mozgalmakat is. Pozitívan kell értékelnünk számos európai állam azon törekvését is, hogy a piacgazdaságban a szociális és ökológiai szempontok egyre erősebben érvényre jussanak. Végül örvendetes jelnek kell minősíteniünk a közvélemény növekvő érzékenységét a politikai korrupcióval és politikai hazugsággal szemben, amely sok országban tisztulási folyamatot indított be...*⁸

Az egyház szempontjából nem a mennyiségi mutatók a lényegesek, mert nem ezen múlik a jövő.

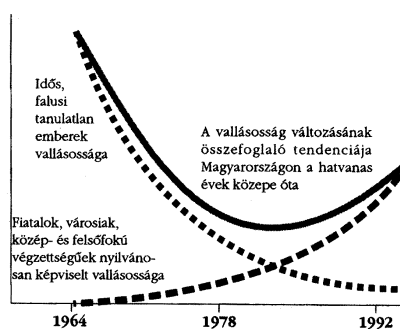
Mi keresztények Magyarországon szociológiailag olyan piramisban vagyunk, amely a feje tetejére van állítva, ami azt jelenti, hogy ma sok öregünk van, kevesebb a középkorú és a fiatal. Ez távlatilag azt jelenti, hogy létszámban csökkenünk, kevesebben leszünk. A fiatalok egyházba áramlása nem olyan ütemű, hogy hirtelen javulást eredményezhetne. A kereszténységnek, egyházainknak reálisan figyelembe kell venniük, hogy ebben a hazában kisebbségben leszünk, sőt már vagyunk is bizonyos értelemben, csak még nem annyira markáns ez a kisebbség.

*Azt is tudnunk kell, hogy nem a kisebbség vagy a többség kérdése lesz a döntő, hanem a minősége.*⁹

A fenti tendenciát szociológiai kutatások is alátámasztják, de kimutatnak egy fejlődést ezzel párhuzamosan, aminek eredője mennyiségi vonalon is vallási fellendülést mutat. A jövő szempontjából nem elhanyagolható vallási megújulás mutatkozik az egyház egyes köreiből, mint a karizmatikus megújulás. Nem hanyagolható el az sem, hogy az elmúlt évtizedekben átrendeződött a katolikus egyház híveinek belső struktúrája.¹⁰

1. ábra. A vallásosság mértékének változása Magyarországon 1945 után

2. ábra. A vallási változás, mint a hagyományos (falusi, idős, alacsony végzettségűek közötti) és mint a városi (középosztálybeli) vallásosság változásainak eredője

Miközben vidéki környezetben (főleg az idősebb, vallásos generáció kihalása miatt) csökken a vallásosság, a hetvenes évek elejétől kezdve növekszik a városi fiatal, magasabb iskolai

⁸ Erich Kussbach: *A kereszténység jövője Közép-Európában*. Távlatok, 1994/3–4.

⁹ Várszegi Asztrik – Lengyel László: *Beszélgető könyvecske*. Bp.1999, Helikon, 134. o.

¹⁰ Tomka Miklós: *Csak Katolikusoknak*. Bp.1995, Corvinus.

végzettségű csoportokban, gyakran kisközösségi formában, és ez a hetvenes évek végétől meghatározóvá válik.

A jövő elemzése természetesen nem témája ennek a munkának, de nem árt visszafogottan kezelni ezeket a pozitív tendenciát dokumentáló adatokat. Mindenesetre nincs okunk azt gondolni, hogy a vallás elavult, vagy letûnőfélben van. Az a tény, hogy a magasabb iskolázottságú csoportokban jelenleg nő a vallásosak aránya, pozitív jövőképet enged meg, különösen, ha az egyházi iskolák terjedésére gondolunk, még akkor is, ha nincs okom azt gondolni, hogy a Nyugat-Európában bekövetkezett szekularizáció nem fog begyűrűzni Magyarországra.

Akik ma templomba járnak, vagy akik holnap templomba fognak járni (a két világháború után, az urbanizáció, a hírközlő eszközök forradalma és a marxi meg freudi valláskritika után), azok nem múltból maradt istenhitüket őrzik konokabban mint a többiek, hanem eljutottak Isten szentségének valami egészen újszerű megragadásáig. Az Ószövetségben AsszírIA és Babilon támadására összeomlott Izrael, majd Júda állami léte, leomlott végül a templom is. De erre a megrendülésre Isten szentségének újszerű föltáráásával feleltek a próféták Izaiástól Ezekielig. Ez történik napjainkban is. Nem egyszerűen a keresztény közösség bensőségét, emberi lehetőségeit fedezzük föl, hanem Istennek azt a szentségét, amely a háborús pusztításokra, a légerekre és az elidegenedésnek, a magánynak meg a jövő ködében fölremlő sok más veszedelemnek tényére a nagypéntek és a húsvét titkával felel.¹¹

A TEMPLOMTERVEZÉS JELENE

A rendszerváltást követően nem túlzás azt állítani, hogy templomépítési hullám kezdődött Magyarországon. A korábbi egyházüldözés alatt ritka kivételként, extra kegyként épülhetett egy-egy templom.¹² A templomok és közösségi épületek hiánya szükségessé tette jó néhány templom építését. Talán a politikai helyzetbe vetett bizalom hiánya, vagy csak a türelmetlenség rövid határidőket szabott, túlfeszített tempót diktált, és nem adott elegendő időt a megoldások kiérlelésére, de elegendő pénzt sem. Ennek következményeként éretlen, erőltetett, kényszeredett megoldások születtek.

A tervezők általában nem tudtak felkészülni a feladatra, hiszen hadd emlékeztessünk arra, hogy az ilyen típusú feladatok teljesen hiányoztak az oktatásból, de nagyrészt a gyakorlatból is,

¹¹ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. *Kinyilatkoztatás és emberi szó*. Bp. 1999, Új Ember, 304. o.

¹² Pl. a békásmegyeri templom építésére az engedélyt – mely az első új alapítású templom volt a szocializmus alatt – Lékai László bíboros hetvenedik születésnapjára kapta, 1985-ben jutalmul az ateista állammal való együttműködésért.

negyven évig. Szakirodalom (egy kézirat szintű egyetemi jegyzettől eltekintve) nem létezik. A tervezésmetodikai ismeretek megszerzésének nincsen szokásos módja. Ebből eredeztethető a szimbólumok zagyva keverése. Másrészt hiányzik a társadalmi elismertség is: minden megbízó értő építésznek képzele magát, de legalábbis ekként lép fel, anélkül azonban, hogy magában tisztázná, mit is szeretne. Az eredmény a tervező kvalitásától, szakirányú egyéni felkészültségétől függően változó. Sok az építészetileg színvonalatlan épület, és sok az olyan, mely esetleg építészetileg lehetne nívós, de hangulatában, térképzésében funkcionális disszonanciákat hordoz, másképp fogalmazva: fogalmilag zavaros. Keverednek az építészeti sekélyességek a vallási műveletlenséggel. Vannak természetesen jól sikerült, nívós templomok is, ahol a tervező felkészültsége és tehetsége, valamint az építető közösség érettsége nyomán kiváló alkotások születtek.¹³ Magyarországon is épültek nemzetközi mércével mérve is kvalitásos, kétségtelenül rangos művek, az előbb említett általános kép dacára.¹⁴

A probléma nem egyedi, Kelet-Európa volt szocialista országai mind küzdenek ezzel. A Moszkvai Kormányzóság területén a szovjet időkben a korábbi 760-nal szemben mindössze 48 működhetett csupán. Jelenleg már 460 működik,¹⁵ de szeretnék a korábbi összes templomot felépíteni.¹⁶ Nyilván ott a kihagyott hetven év még nagyobb problémát jelent (együtt az ortodoxia sajátosságaival).¹⁷

Úgy gondolom, a mennyiségi hullámhegy után kevesebb templom fog épülni a közeljövőben, de talán esély nyílhat magasabb nívójú épületek tervezésére, építésére.

Be kell ismernünk, hogy ami ma templomaink legnagyobb részével történik, az sem ihletettséget nem árul el, sem ihletet nem ad. Legtöbbször ugyanis nem történik más, mint a múlt részben vagy egyáltalán nem értett modelljeinek gépies reprodukálása. Külsődleges utáztatok ezek, amelyek korántsem tűnnek úgy, mintha a befogadott közösség belső életét testesítenék meg. Amikor pedig modernnek akarunk lenni, legtöbbször nem teszünk mást, mint hogy egyházi célokra alkalmazunk valamilyen modern épületet, közösségi termet, egyetemi előadót, mozit, majd néhány részletüket olyan régi stílusú épületekből kölcsönvett elemekkel próbáljuk megformálni, amelyeket elég „hagyományosnak” gondolunk. Egyik megoldás sem kielégítő.¹⁸

¹³ Pl. dunaújvárosi evangélikus templom, a Magyar Szentek temploma, a budakeszi református templom.

¹⁴ A Magyar Szentek temploma a „Keresztény templom és szent Image” címmel rendezett nemzetközi építészeti konferencián 2000 októberében Moszkvában nagy elismeréssel mutatta be Ewa Kury³owicz lengyel építész professzor előadásában.

¹⁵ Borisz Michael pápa mondta a „Keresztény templom és szent Image” címmel rendezett nemzetközi építészeti konferencián 2000 októberében Moszkvában. A szerző lejegyzése.

¹⁶ „Az ortodox egyháznak 1917-ben 77000 temploma volt Oroszországban. A szovjet korszak első évtizedeiben ezerszámra rombolták le őket.” Gereben Ágnes: *Egyház az ateista államban*. Bp. 2001, PolgART, 160–161. o.

¹⁷ A téma részletesebb ismertetése olvasható: *Építészeti ikonok*. Alaprajz 2001/2.

¹⁸ Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé, 10. o.

Figyelemre méltó az is, hogy egyes középületek viszont olykor éppen azt a szakrális szimbólumrendszert használják például egy bankfióknál, –ami a szakrális funkcionál hiányzik. Ez a jelenség nem magyar specialitás, előfordul Nyugat-Európában is.¹⁹ A társadalmi kontextus csak részben képes magyarázni a jelenséget, hiszen léteznek pozitív példák is.

TEMPLOM ÉS VILÁGNÉZET

A templom a léthez tartozik, egzisztenciális kérdés. Létével hivatkozik egy olyan Létezőre, Aki láthatatlan, végtelen stb. Valójában létével már világnézeti kérdéseket vet fel. Eszkatológikus valóság.

*Az olvasó rövidesen látni fogja, hogy a szent és a profán a világban-lét két módja, két egzisztenciális helyzet, amelyeket az ember történelme során alakított ki. A világban-létnek ezekkel a fajtáival nemcsak a vallástörténet és a szociológia foglalkozik, azok nemcsak történelmi, szociológiai és néprajzi kutatások tárgyai; a szakrális és a profán létmódot az ember által a kozmoszban elfoglalt különböző helyzetek szabják meg, és ezek ennél fogva érintik a filozófust és minden kutatót, aki az emberi létezés valamennyi dimenzióját meg akarja ismerni.*²⁰

A két nézőpont nem keverhető, bár a profán létről Eliade később bizonyítja, hogy tisztán nem fordul elő, mert a kriptovallásos magatartásforma ott is kimutatható. Filozófiailag (vagy teológiailag) az a megválaszolendő kérdés lényege, hogy mi is az a profán és a szent, hogyan különíthetők el, és hogyan jelenhet ez meg egy épületben. A Szent egészen más, amely megnyilvánul, titokzatos, mégis nyilvánvaló; az erő, amihez közünk van. Ennek a vizsgálata mégis nehéz, hiszen az erre adott reakció kor-, társadalom-, sőt szubjektumfüggő.

*A valóságos és jelentést hordozó világ szorosan kötődik a szentség fölfedezéséhez, az emberi szellem megragadta a különbséget aközött, ami valóságosnak, hatékonynak, gazdagnak és jelentéssel bírónak mutatkozik, és aközött, ami e minőségekkel nem rendelkezik, vagyis a dolgok zűrzavaros és veszedelmes áradata, véletlenszerű és értelmetlen fölbukkanása és eltűnése. A kultúra legarchaikusabb szintjein emberként élni vallásos cselekedet volt, hiszen a táplálkozásnak, a szexuális életnek és a munkának szentségi értéke van. Embernek lenni, vagy inkább azzá válni, azt jelenti, vallásosnak lenni.*²¹

¹⁹ Jellemző példa erre Peter Märkli bírálata, mellyel Mario Bottát illette a mesteriskolai kiránduláson 1998. április 26-án szombaton, útban Winterthur felé, mondván: „Botta nem építész, mert a formát a formalista végén fogja meg. A kört például csak a közepével lehet megfogni, és ezt Botta nem tudja. Bottának szerintem fogalma sincs arról, hogy a körnek milyen eredete van a keresztelőkápolnáknak, és amikor ezeket elpufogatja a Szabó úr házára, akkor az eredetet gyilkolja.” A szerző lejegyzése.

²⁰ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa, 10. o.

²¹ Mircea Eliade. Közli *A vallás fogalma és jelensége*. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola jegyzete.

A templom mint fogalom filozófiai-teológiai tárgyalása nem kiegészítése, függeléke ennek a problémakörnek, hanem a magja. Az a zavar, ami a formaképzésben megnyilvánul, itt gyökerezik. Ha a központi, világnézeti szerep, irányító és életcélfunkció átkerül a templomból más helyre, egy bankba, elit vendéglátóhelyre, családi házra, nincs mit csodálkozni azon, ha ez a formaképzésben is megnyilvánul.

A vallás nem belső igényeket követő lelki szolgáltatás, így a templom sem szolgáltató létesítmény. A templom nem feltétlenül egy konkrét emberi közösség kezdeményezésére jön létre. Gyakran hivatkoznak misztikusokra vagy megelőző csodákra. A vallás sem a racionalitás világa. A templom éppen ezért lehet irracionális, hiszen nem egy logika alapján kikövetkeztethető döntés nyomán létesül, hanem egy szuverén Személyre hivatkozik. A templom egzisztenciális állásfoglalást kíván. Immanens közegben nincs értelme.

KELL-E TEMPLOM AZ EGYHÁZNAK ?

Nemcsak világnézeti alapon lehet azonban kétségbe vonni a templomok létjogosultságát, hanem teológiai alapon is. Várnagy Antal liturgioteológiai tanár írja:

A keresztény liturgiának elvileg nincs szüksége templomépületre. Mióta az Isten Báránya a Golgota keresztjén föláldozta magát, és az örök Főpap áldozati állatok vére helyett saját vérével lépett az örök szentélybe, azóta az ószövetségi templom szolgálata beteljesedett, az égő áldozatok ideje véget ért. Az égben mutatja be az Újszövetség főpapja az engesztelés áldozatát: így az Újszövetség istentisztelete nincs templomhoz és szentélyhez kötve.

[...]

A szakrális épület tehát nem tartozik a kereszténység legbelső lényegéhez. Két századon át létezett az egyház, mielőtt „szentegyházak” (templomok) álltak volna rendelkezésére, és a későbbi korokban is előfordult, hogy a világegyház bizonyos részein templomépületek nélkül élt az egyház. Amiről azonban nem mondhat le Isten népe, az maga a közösség, a közös összejövétel, hogy Isten szavát hallgassa, közösen imádkozzék, és a megváltó húsvéti misztériumot ünnepelje az eukarisztiában és a többi szentségben. De az ünneplésnek ezt a helyét az Újszövetség sohasem nevezi Isten házának, templomnak vagy szentélynek.²²

Ez a könyv az egyház által jóváhagyott hittudományi főiskolai tankönyv. A katekizmus világosan beszél a templom szükségességéről,²³ és az *elvileg* szó is erre utal. Lehetnek szertartások szabad ég alatt, adódhat olyan helyzet, hogy átmenetileg nem lehetséges valami miatt templomot használni (pl. a szertartáson részt vevők nagy száma, vagy üldöztetés miatt), de a templom igényéről nem mond le az egyház.

²² Várnagy Antal: *Liturgika*. Abaliget, 1999, Lámpás, 311. o.

²³ Részletesen idézem ezt *A templom fogalma* fejezetben, *A katolikus egyház hivatalos megnyilvánulásai* részben.

Nem új ez a fölvetés, hogy esetleg nincs szükség templomra. Már a harmadik század első felének dogmatikusai felvetik, hogy Isten tiszteletéhez nincsen szükség sem templomra, sem oltárra, sem pedig szobrokra.²⁴ A későbbiekben is újra és újra felvetődik ez a kérdés más és más formában, elég csak a képrombolás korára, vagy a reformációra gondolni, de a templom mint gyülekezeti épület szükségessége ebben a formában nem kerül többet elő.

*...az egyháznak kezdettől fogva igénye egy szakrális tér kialakítása. Különbséget tesz kinn és benn között, szertartásait, elsősorban a szentmisét, egy szorosan erre a célra rendelt épület belső terében tartja meg. Igaz, az utolsó vacsorát magánház ebédlőjében rendezte Jézus. Kereszthalála a kapun kívül, a szabad ég alatt játszódtott le. Az első keresztények „házanként” végezték a kenyértörést. De az egyház, amint lehetett, templomokat épített, s ez nem önfeledt alkalmazkodás volt a pogányság korábbi gyakorlatához. [...] De azért mégsem miséztek tereken vagy erdei tisztásokon! Tudták, hogy a szentmisében lezajló cselekmény nem magától értődő, az oltár körül fölhangzó szavak sajátos akusztikát kívánnak, teremtenek, szükségszerűen kiemelkednek az élet köznapi szövevényéből.*²⁵

Valójában az idézett tankönyv is csupán azt kívánja nyomatékosítani, hogy a templom nem túlságosan fontos az egyház oldaláról, mert a lelki élet, a lélekből épült egyház, a misztérium, amit befogad, fontosabb.

Az Ősegyház hitében már nem lakik az Isten, de az istenek sem, emberi kéz építette házban, templomokban; nem is hasonlít „aranyhoz, ezüsthöz, kőhöz vagy a művészet, az emberi elme valamilyen alkotásához”, hiszen „benne élünk, mozgunk és vagyunk”.^{26 27}

Persze szükség van templomokra, nem is ártana, ha ezek szépek és jók lennének, de másodlagos kérdés ez a katolikus egyház szempontjából.

ÖSSZEGZÉS

A templom Isten szuverén személyére hivatkozik, így létével világnézeti kérdéseket vet fel. Értelme csak a vallásosak szemével nézve látható, és csak így érthető meg valódi, transzcendens jelentősége. A templom misztérium. Az újkorban visszaszorult a misztérium iránti fogékonyság, és a racionálé, a szellem került előtérbe. Manapság hasonló visszaszorulási folyamat tapasztalható az anyagi értékekkel kapcsolatban, a szellem rovására. Az egyház mára defenzív helyzetbe jutott ugyan, de vannak pozitív jelek is. Úgy tűnik tehát, nincs okunk az egyház, vagy

²⁴ Alexandriai Origenész és Metódiosz, a lyciai Olümposz püspöke beszél erről. Közli Gordana Babic: *Ikonok*. 1999, Bp. Saxum könyv, 3. o., *ICONS*. Gemerling/München, 1999, International Publishing.

²⁵ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. *Vigília*, 1997/9. 586–595., ill. *Könylatkoztatás és emberi szó*. Bp. 1999, Új Ember, 298. o.

²⁶ vö. ApCsel 17, 24-29

²⁷ Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet*. Bp. 1994, Xénia, 19. o.

a vallás megszűnésével számolni, így templomok tervezésére minden bizonnyal a jövőben is szükség lesz.

A rendszerváltozást követően, az egyházüldözés visszaszorulásával sok új templom épült, de ezek többsége csak a múlt részben vagy egyáltalán nem értett modelljeinek gépies reprodukálása. A templomok tervezőinek felkészültsége is hiányos, miközben a templomok kérdését az egyház is másodlagos kérdésnek tekinti. Ebben a helyzetben a tervező, ha lelkiismeretes, nem tehet mást, mint utánajár a legfontosabb kérdéseknek.

II.
A TEMPLOM FOGALMA

A TEMPLOM ÁLTALÁNOS JELENTÉSE

Először a hétköznapi jelentést tekintjük át, hiszen a templom közös élményünk, és hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy tudjuk, mi is az a templom. Van egy képünk róla, amit minden gyerek le tudna rajzolni. Nagy, (általában barokk) épület a főtéren, ahová a vallásosak járnak. Mégis sok a zavaros megfogalmazás manapság. Egy ritka gyöngyszemet hadd idézzek a tudatlanság bizonyítékául. A könyv, ahonnan idézek az építészek, „Bibliája”, Neufert és társai által 1936-óta folyamatosan fejlesztett tervezői kézikönyv, amely szinte minden építészirodában megtalálható.²⁸

Régebben az egyedülálló katolikus egyház volt az Isten háza az „Isten szolgái” részére. A nép kint maradt az előtérben, az úgynevezett „paradicsomban”. A templom a szakrális építészet szimbolikus egysége volt (keresztforma), irányával, méreteivel (pl. kórusrész kelet felé) – a méretek geometrikus arány-előírások szerint lettek megválasztva. Lásd a 40–54. oldalakat. Minden részletről a liturgia rendelkezett. Később a nép is bekerül magába a templomba. A papságnak azonban megmaradt a rácsokkal zárt oltárrész és a magas oltár (az egyházi szentek maradványainak koporsóival) illetve nagyobb templomoknál a középdóm, amely maga a „templom szíve” volt.

Az első mondat tartalma a fordításban elveszett, az a tévképzet azonban, hogy a keresztény templomban a nép kint maradt volna az előtérben, és később került volna be magába a templomba, viszonylag könnyen cáfolható. A történelmi építészetben valóban voltak geometriai kötöttségek. Az „egyházi szentek maradványai” alighanem az ereklyék, de az már végképp nem érthető, hogy mi is volt a „templom szíve”. (Még egy templom? Vagy talán a középkupola? A hagyományos lombard bazilika nem is használ kupolát.)

Világos meghatározást közöl az alábbiakban Becker Gábor:

Pusztán építészeti szempontból vizsgálva a kérdést a templom olyan szakrális célra létrehozott épület(rész), amelyben alkalmanként vagy rendszeresen a hit nyilvános gyakorlására meghatározott embercsoportok összegyűlnek. Ez a definíció független a felekezettől és az épület méreteitől.²⁹

Megjegyezhető azonban, hogy a „szakrális” jelző kifejtést igényelne, és a „hit gyakorlása” szintén. A szakrális, vagy szent jelentése alapvető kérdés, ennek részletesebb kifejtését e munka külön fejezete tartalmazza. Továbbá azt is meg kell jegyezni, hogy ez a templom szó általánosabb jelentése. Létezik egy ennél szűkebb, keresztények által használt és felszentelt épületre vonatkozó jelentés is, amely miatt az egyéb épületek megnevezésekor általában más szót, vagy jelzőt használunk: pl. zsidó templom vagy zsinagóga, mohamedán templom vagy

²⁸ Ernst Neufert: *Építés- és tervezéstan*. (35. kiad.), Bp.-Pécs, 1999, Dialóg Campus, 568. o., ill. Berlin, 1936.

²⁹ Becker Gábor: *Templomépítés*. DLA-értekezés. Bp. 1999.

mecset stb. Ugyanakkor egy mauzóleumra, lelki gyakorlatos házra is ráilleszhető Becker Gábor meghatározása, noha az nem templom. Az emberek emberemlékezet óta megkülönböztetnek szent helyeket, időket stb.

A szent helyek, építmények lényege, hogy az ember minél közelebb kerüljön az istenihez. Ezért kitiüntetett tereket hoz létre, ahol fenntarthatja ezt a létfontosságú és erőt adó kapcsolatot.

Azt szoktuk meg, hogy a szent épületek hatalmas templomok, katedrálisok és mecsetek, amelyek évszázadokon át tornyosulnak az őket felépítő közösség feje fölé. Ez valóban az egyik legelterjedtebb eszköz arra, hogy az emberek kifejezzék vágyódásukat az istenire; a drága és tartós anyagok használata az örökkévalóság utáni áhítozásukat tükrözi.³⁰

A templom eszerint az a hely, amelyet azért építenek az emberek, hogy ott az istenükkel kapcsolatot tartsanak.

...a hegy is szerepel azon képek között, amelyek az ég és a föld közötti kapcsolatot ábrázolják, ...a templomok a kozmikus hegy utánzatai, és ezek alkotják a köteléket föld és ég között.³¹

A templom tágabb értelmezése olyan helyekre is megengedi használni a templomfogalmat, mely nem szent hely.³² (például a zsinagóga)

A zsidó templom nemzetközi neve, a zsinagóga (szünagógé) a héber bét-hakneszet (a gyülekezés háza) görög fordítása. Több mint kétezer évvel ezelőtt az alexandriai zsidók nevezték így először templomaikat.³³

Továbbá létezik a templom szónak egy profán jelentésrétege is, mint a bank a pénz temploma, vagy a bevásárlóközpont a bevásárlás temploma stb. Ezt a jelentésréteget most nem vizsgáljuk.

A templom tárgyalható a lakóépületek között: mert Isten lakóháza; vagy még inkább a középületek között: a közösség miatt, amely összegyűlik benne. Ez a templom olyan értelmezését jelenti, hogy az olyan középület, amelyet azért építenek, hogy ott a hívők közössége a hit nyilvános gyakorlására összegyűljön.

A templom nem egyszerűen mély értelmű, jelentéseket hordozó épület. Nem jelzi, jelképezi, szimbolizálja vagy megjeleníti, hanem keretezi Isten jelenlétét, ha a maga teljességében be nem is fogadhatja. A templom Isten ruhája, öltözete, éppen úgy, ahogy a lakóház is értelmezhető a benne lakó egyfajta ruházataként.

A templom a bűnös város ellenpólusa.³⁴

³⁰ Caroline Humphrey – Piers Vitebsky: *Építészet és vallás*. Bp. 1998, Helikon – Magyar Könyvklub, 8.o.

³¹ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa, 32. o.

³² A zsinagóga nem szent hely, vö. *A templom szakralitása* fejezet, *A templom szentsége* alfejezet.

³³ Raj Tamás: *A zsidó vallás liturgikus tárgyaiból. A Hit Asztala*. Bp. 1990, Officina Nova, 7. o.

³⁴ A mondást György Péter esztéta használta egy előadásában.

A templom fogalma kezdetben a Jeruzsálemi templomot és a pogány templomokat jelentette, csak később került át a keresztény templomokra is. Manapság kisebb hangsúlyeltolódások vannak csupán az alapjelentésen belül, hogy pl. a II. Vatikáni Zsinat előtt a templomot Isten házaként emlegették, azután pedig előtérbe került a közösségi jellege, amit azelőtt nem hangsúlyoztak. Az ezredfordulón, úgy tűnik, újra az Isten háza fogalom, a szentségi jelleg felé történik kisebb elmozdulás, amely azonban természetesen nem szorítja háttérbe a közösségi jelleget.

A TEMPLOMFOGALOM SPECIÁLIS ESETEI

A templom szent hely jelentése mellett még két olyan fogalom is igényt tart a templom megnevezésre, amely nem építményt jelöl. Jézus saját testéről beszél, mint templomról.³⁵ Az egyház is szellemi templomnak tekinti magát, sőt az egyes keresztények is Isten templomai.

Ez... a szemlélet... az embert tekinti a Jézus Krisztuson, mint fundamentumon épült épületnek. „Nem tudjátok”, kérdezi Szent Pál, „hogyan Isten temploma vagytok, s az Isten Lelke lakik bennetek?” (vö. 1Kor 3,10–17).

...az ecclesia egyrészt lelki, spirituális, vagy esetleg misztikus épület („erre a kösziklára építem egyházamat” – Mt 16,18), másrészt viszont a közösség megszemélyesítésének tűnik

Ugyanez az egyház, ecclesia, Szent Pál más megfogalmazásában Krisztus testével azonos. Krisztus „a testnek, az egyháznak a feje” (Kol 1, 18)³⁶

Sok más hely is idézhető volna erről a Bibliában.³⁷ Ez a templomfogalom voltaképp háttérbe szorította az épület jelentést. (A mai Katolikus Egyház a zsinati liturgikus megújulás dacára szinte egyáltalán nem foglalkozik a templomépülettel.) Templom tehát az Egyház, és a hívő keresztény is.

Templom azonban a keleti egyházak és a görög katolikusok hitében az ikon is.

Az ikon önmagában miraculum, csoda, teofánia, megjelenés, epifánia, jelenvalóság. Az epheszoszi zsinati atyák a „templom” szóval határozták meg az ikont, amely eszerint olyan hely, amelyben az ábrázolt titokzatos módon jelen is van, részese a megtestesülés titkának, annak a felmérhetetlen eseménynek, amelynek során „Isten emberré lett, hogy az ember Istenné lehessen”. Az ikonban az istenember odalép mellénk, arra emlékeztet bennünket, hogy mi is Isten képe vagyunk, Isten ikonja, és hogy az a sorsunk, hogy Hozzá hasonlókká legyünk.³⁸

³⁵ Jn 2,19–22.

³⁶ Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet*. Bp. 1994, Xénia, 19–20. o.

³⁷ Pl. Ef 2,20; 1Pét 2,3-6; 2 Kor 6,16.

³⁸ Popova –Smirnova –Cortesi: *Az Ikon*. Bp. 1998, Officina '96, 8. o.

ETIMOLÓGIA

Talán érdemes a templom szó eredetét is kissé megvizsgálni. A szó jelentése két gyökére is visszavezethető, a templom és az egyház szavunkra. Ez a kettős szóhasználat más nyelvekben is létezik.

Maga a templom szava a latin templumra vezethető vissza, s az európai kultúrákban ma már a nem keresztény templomokat jelöli csak. [...] A „templum” elsődlegesen azt a földi vagy égi teret jelenti, amelyet az augur (madárjós) botjával kijelöl, s ezáltal az szent területté válik, a benne végbemenő események isteni megnyilatkozások, e területek megsértése viszont tisztátalanná, istentelenné teszi az embert. Ebből a jelentésből ment át az isteneknek kijelölt földterület jelölésére, majd általánosan minden templomkörletre, a szent ligetre (fánumra), végül magának az istennek a templomára, arra az épületre, amelyet valamely istennek szenteltek, illetve amelyet megszentelt valamely istenszobor, képmás, esetleg égi ajándék.³⁹

A szent liget (fánum) előtti tér nyilván nem szent: vagyis profán.

Az eklészia szó, amely ma elsősorban protestáns gyülekezetet jelent (ekkeszia 'népgyűlés'), templomot, egyházat is jelent.

Az ecclesia szó – amit a magyarban „anyaszentegyház” értelemben használunk, bár megvan a templom értelme is: kőegyház, szentegyház; a régi magyar nyelvben viszont általánosan templomot is jelentett⁴⁰ – a görög eredetiben a hírnök által összehívott polgárok összességét, a legtöbb esetben a népgyűlést jelentette. Ebből a jelentésből vették a keresztény közösségek a nevüket, ahogyan az egyértelműen kitűnik Szent Pál leveleiből vagy az Apokalipszisből is. A tagoknak ez az összessége adta át aztán a nevét annak a helynek, ahol a közösség összegyűlt, azaz a keresztény templomnak.⁴¹

Nem érdektelen, hogy a zsinagóga (szünagógé), ami a héber bét-hakneszet (a gyülekezés háza) görög fordítása,⁴² rokon jelentésből fejlődött. Az etimológiai alapjelentés voltaképp azonos.⁴³

Az egyház szó eredeti jelentése szent épület.

Etimológiailag a szó előtagja: a szent jelentésű „egy” régi magyar alakja „id” volt: id

- *igy* • *egy* = szent. Egyház tehát szent ház, ...⁴⁴

³⁹ Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet*. Bp. 1994, Xénia, 18. o.

⁴⁰ Sok magyar helységnév őrzi ezt: Ágasegyháza, Derekegyháza, Dunaegyháza, Egyházasdengeleg, Egyházasfalu, Egyházasgerge, Egyházasharaszti, Egyházashetye, Egyházashollós, Egyházaskesző, Egyházaskozár, Egyházasrádóc, Hetényegyháza, Kerekegyháza, Kétegyháza, Királyegyháza, Kisdombegyház, Kiskunfélegyháza, Magyardombegyház, Meggyesegyháza, Nyáregyháza, Nyíregyháza, Szabadegyháza, Végegyháza, Veresegyház.

⁴¹ Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet*. Bp. 1994, Xénia, 19. o.

⁴² Raj Tamás: *A zsidó vallás liturgikus tárgyaiból. A Hit Asztala*. Bp. 1990, Officina Nova, 7. o.

⁴³ Izrael állam parlamentjének neve is Kneszet, ami a szó népgyűlés értelmét mutatja.

⁴⁴ Várnagy Antal: *Liturgia*. Abaliget, 1999, Lämpás, 313. o.

A székesegyház szó is ezt az egyház értelmet hordozza, melynek katedrális alakja is elterjedt. A székek szó (katedra) a püspök székére utal. Nem volt szokásban az újkorig ugyanis leülni, a padok csak ekkor kerülnek be a templomba, sőt az ortodox egyházban ma sem szokás. A püspöknek volt csak széke. A dóm szó is a püspöki székesegyházra utal: domus episcopalis 'püspök háza'.

A kápolna főúri magántemplom értelemben terjedt el, eredete a párizsi Sainte Chapelle-re vezethető vissza, ahol Tours-i Szent Márton köpenyének darabját őrizték (cappa 'köpenyecske'). Ma a templom korlátozott jogállására utal.⁴⁵

A germán nyelvek egy másik görög eredetű szót is használnak:

*A Kirche, church a görög kirkaké-ből származik, annyit jelent: az úré, az úrhoz tartozó.*⁴⁶

Az Ószövetség nem csak a templum 'pogány kultuszhely' fogalmat használta, hanem e mellett kitüntetett helyen jelent meg a

szent sátor, az Istennek a lakóháza. Az Isten háza, a hajlék; a sátor, a szentély Isten köztünk lakásának a helye. Itt mutatják be az áldozatot, „a zsenge legjavát”⁴⁷ odajárul, aki találkozni akar Istennel, elsősorban Mózes, Isten barátja,⁴⁸ és Isten birtokba is veszi ezt a sátrat, „dicsősége betöltötte a hajlékot”.⁴⁹ Salamon templomépítésének célja is elsősorban lakóhelyet készíteni az Úrnak.⁵⁰ Ezt a templomot is betöltötte „az Úr dicsősége”⁵¹. Imádságaik szövegében két lakóhelyet tulajdonítanak az Úrnak, Istenüknek: a „magasságot”⁵² valamint „Jeruzsálemben Sion hegyét”.^{53 54}

A zsinagóga szintén a korai keresztény templomok fontos előképe. Figyelemre méltó, hogy a zsinagóga szó maga is a gyülekezetre utal, mint az eklézsia vagy egyház.

A zsidó templom nemzetközi neve, a zsinagóga (szünagógé) a héber bét-hakneszet (a gyülekezés háza) görög fordítása. Több mint kétezer évvel ezelőtt az alexandriai zsidók nevezték így először templomaikat. A zsinagóga tehát már akkor is több feladatot látott el: az imádság hajléka mellett tanházként szolgált, egyszersmind a közösség egymásra találásának otthona is volt.⁵⁵

⁴⁵ Várnagy Antal: *Liturgika*. Abaliget, 1999, Lámpás, 313. o.

⁴⁶ Jelenits István: *A keresztény templom*. Alaprajz, 1998, 5. szám.

⁴⁷ Kiv 23,19.

⁴⁸ Kiv 33,7 –10.

⁴⁹ Kiv 40,35.

⁵⁰ 1 Kir 8,13.

⁵¹ 1 Kir 8,11.

⁵² Zsolt 2,4.

⁵³ Zsolt 73,2.

⁵⁴ Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet*. Bp. 1994, Xénia, 18. o.

⁵⁵ Raj Tamás: *A zsidó vallás liturgikus tárgyaiból. A Hit Asztala*. Bp. 1990, Officina Nova, 7. o.

A liturgia szó is felmerülhet a templom meghatározásakor: ahol tehát a templom a liturgia építészeti kerete.

A „liturgia” a szószerinti értelmezésben (léiton és ergon) annyit jelent, mint „közjóra irányuló munka”: a papság és a hívek istentiszteleti cselekménye. Ennek építészeti kerete a templom, vagy az egyéb szakrális célú épület.⁵⁶

A bazilika szó is templom értelemben használt:

A „bazilika” nevében a „bazyleiosz”-ra (uralkodó) utal, s a rómaiaknak a „császár nevében,, végzett törvénykezéshez adott építészeti keretet.⁵⁷

A basilica a görög sztoa basziliké ('királyi oszlopcsarnok') utótagjának latinodott formája.⁵⁸

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szó eredeti értelmezése meglehetősen tág volt, amibe a zsinagógáktól a misztériumvallások kultuszhelyein át piac törvény csarnok és még sok minden belefért.⁵⁹

SZEMIOTIKA

Az az előkép, amely alapján képet alkot az ember a templomról, a templom élményei nyomán kialakuló idea. Ez az idea segít felismerni a templomot. A M. Krampen által a stuttgarti egyetemen kidolgozott építészeti szemiotika a forma és a fogalom kapcsolatát vizsgálja. A kérdés azért lényeges, mert a manapság teljesen szabadabbá vált építészeti formálás olykor furcsa helyzeteket eredményez.

Egy budapesti példa: a káposztásmegyeri templom- és plébánia-együtttest lakóépület-együttesként írta le egy nyomdász telefonáláskor, amikor a képet kellett leírnia beazonosításhoz, ugyanakkor a tözsomszédságában lévő telefonközpont üzemi épülete kimondottan templomra hasonlít, bazilikális kiemelésekkel, keskeny magas ablakokkal stb., és a kivitelezési minőség is a telefonközpontnál magasabb, mi több, még a „sekrestye” sem hiányzik.

A ház éppúgy jellemző a tulajdonosára, mint a ruházat. Éppen ezért érzékeny művészet az építészet, ezért lehet egy korról pontos képet kapni⁶⁰ az építésze alapján. A ruha szabadon választható igény és ízlés szerint, ha gazdag emberről van szó, de a szegény örülhet annak,

⁵⁶ Guzsik Tamás: *Szagrális terek funkcióelemzése*. BME-segédlet I. Bp. 1. o.

⁵⁷ Guzsik Tamás: *Szagrális terek funkcióelemzése*. BME-segédlet I. Bp. 15. o.

⁵⁸ Tótfalusi István: *Vallási vademekum*. Bp./ Szeged, 1992, Móra/Szent Gellért, 16. o.

⁵⁹ Vö. Tompos Erzsébet: *A későrómai császárság és Bizánc keresztény építésze*. Bp. 1994, Ligatura, 17. o. ill.

Tompos Erzsébet: *Az építészet története középkor. A bizánci és az iszlám építészet*. Bp. 1986, Tankönyv, 23. o. A *templom ideje* fejezetben idézem.

⁶⁰ Egy sajátos nézőpontból.

amije van, ha van, és nem kell a máséban, vagy mezítelenül lennie. Minden ház kifejez valamit a tulajdonosából. A legsivárabb éppen a szellem hiányát. Nem pénzkérdés. Az új funkcióhoz éppen úgy át szokták szabni az épületet, mint a ruhát az új tulajdonosra.

Alapesetben minden személy felismerhető a ruházatáról, illetve a házáról, és annál gazdagabb egy-egy kultúra mennél többet képes kifejezni a tulajdonosából. A bank igyekszik megbízható, stabil, igényes, esetleg fantáziadús képet mutatni. Egy lakóház barátságosat, lakajosat stb. Ezek az alapok azok, amik megteremtik az ezzel való vicc, geg, vagy éppen a rejtőzködés lehetőségét. A házak is válhatnak maskarává vagy álruhává. Ahol azonban csak maskara és álruha van, ki ismeri ki magát? Az alapértelmezéstől való eltérésnek komoly korlátai vannak, hiszen csak addig működik, amíg van alapfogalom. Egy templomnak tehát „templomszerű”-nek kell lennie, noha nem zárható ki egy-egy fordított eset indokoltsága sem. Egy ponton túl azonban az épületek felismerhetetlenségéhez vezet, ha nem vesz a tervező tudomást arról a jelzésrendszerről, amit a formák közvetítenek. A felismerhetetlen épületek idegenné teszik a környezetet, hozzájárulnak az otthontalanság érzetéhez. Az építészet szemiotikájával közelítve a problémához, kérdezhetjük:

„Mi tesz egy templomot templommá, miről ismerem föl, ha közeledem hozzá, ha benne találok magam?” Vagy másfelől: mi tesz némelykor templomszerűvé olyan épületeket is, amelyek nem templomok (például Pesten a Nemzeti Múzeumot), s alig vagy egyáltalán nem templomszerűvé nem egy templomot?

Egy ilyenfajta kísérlet először bizonyára azokat a jellegzetességeket ugratná ki, amelyeket a történelem tett hagyományossá, majdnem kötelezővé, s amelyek között épp ezért „tanult” biztonsággal igazodunk el. A templomra manapság elsősorban a tornyáról ismerünk rá, a katolikus templom belső terét a szentély és a hajó elkülönülése, a kitüntetett helyen álló oltár és szószék teszi fölismerhetővé. De mi történik akkor, ha ezek a hagyományos, sőt szokványossá üresedett ismertető jegyek hiányoznak? Késmárkon az evangélikusok az ellenreformáció idején csak torony nélkül építhették föl híres fatemplomukat, mégsem haboznánk „templomszerűnek” ítélni. Máskor viszont tornyos és szokványos belső tértagozású épületeket „alig” vagy „éppen nem templomszerűnek” minősítenénk behatóbb szemlélet után. Úgy látszik, van valami mélyebb építészeti jelzőrendszer, amely „templomszerűvé” vagy használjuk inkább ezt a szót –, „szakrális jellegűvé” tesz egy-egy épületet.⁶¹

Ez a fajta templomfogalom, amely a látványból, a meglévőből indul ki, szükségképpen konzervatív. A tervezés természetesen nem elégedhet meg a korábbi formakincs variálásával vagy ismétlésével, hanem természete szerint új terek létrehozását tűzi ki célul. Ehhez nyilván a lényeg új megragadására kell törekednie, feltárva és újraértelmezve a régi korok templomait. Ez az újragondolás a II. Vatikáni Zsinat megújulási törekvéseivel is egyezik. A lényeg

⁶¹ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. Kinyilatkoztatás és emberi szó. Bp. 1999, Új Ember, 295. o.

megragadása tiszta fogalmakat kíván, ezért először az egyház meghatározása tekintendő át a templomról.

A KATOLIKUS EGYHÁZ HIVATALOS MEGNYILVÁNULÁSAI

A templom istentiszteleti célra emelt, nyilvános gyülekezeti épület. A Katekizmusban így olvasható:

*Amikor a szabad vallásgyakorlás nincs akadályozva, a keresztények istentiszteleti célra épületeket emelnek. Ezek a látható egyházak nem egyszerűen a gyülekezés helyei, hanem jelzik és kinyilvánítják az adott helyen élő Egyházzal, ami a Krisztusban kiengesztelődött és az emberekkel egyesült Isten hajléka.*⁶²

Isten háza, a liturgia helye, az Oltáriszentség őrzésének és imádásának helye.

*A templom Isten háza, a plébániaközösség számára a liturgikus imádság helye és egyben kiváltságos helye Krisztus valóságos jelenléte imádásának is az Oltáriszentségben. A kedvező hely kiválasztása nem közömbös az imádság igaz voltára nézve.*⁶³

A II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciójában⁶⁴ kiemeli a művészeti szabadságot a stílusban, és a minőséget.

123. Az egyház semmiféle művészeti stílust sem tekintett sajátjának. A mi korunkban is biztosítani kell az egyházban minden nép és földrész művészeti szabadságát, hogy napjaink művészete csatlakozhassék ahhoz a kórushoz, amelyben elmúlt évszázadok kiváló művészei zengték a katolikus hit magasztalását.

124. Az ordináriusok, amikor az igazán szakrális művészeteket szorgalmazzák és támogatják, inkább törekedjenek a nemes szépségre, mint a hivalkodó költekezésre. [...]

A püspököknek szigorúan távol kell tartaniuk a templomoktól és szent helyektől az olyan műalkotásokat, amelyek ellenkeznek a hittel, az erkölcsökkel és a keresztény érülettel, amelyek a józan vallásos érzést sértik akár azzal, hogy a formákat elcsúfítják, akár azzal, hogy művészi szempontból nem kielégítőek, silányak vagy csak utánzatok.

A templomok tervezésében ügyelni kell arra, hogy azok alkalmasak legyenek a liturgikus cselekményekre és tegyék lehetővé a hívek tevékeny részvételét.

A műalkotások céljaként pedig a lelki épülést és a vallási ismeretek gyarapítását jelöli meg.

127. ...a művészek pedig... tartsák mindig szem előtt... hogy alkotásaik célja a katolikus istentisztelet szolgálata, a hívők lelki épülése, lelkiességük és vallási ismereteik gyarapítása.

⁶² Katekizmus 1180

⁶³ Katekizmus 2691

⁶⁴ *Sacrosantum Consilium. A II. Vatikáni Zsinat Tanítása.* Bp. 1983, Szent István Társulat.

A II. Vatikáni Zsinat Presbyterium Ordinis határozata pedig a papok feladatairól szólva a szépség és az áhítat szükségességére hivatkozik.

5. [...] Az imádság háza legyen szép, áhítatra hangoló és alkalmas a szent szertartások végzésére, hiszen az eukarisztia ünneplésének és őrzésének helye, és ide gyűl egybe a hívő nép; itt talál segítséget és vigasztalást az, aki hittel imádja az áldozati oltáron értünk felajánlott és jelenlévő Isten Fiát, Üdvözítőnket. Itt minden arra készíti a lelkipásztorokat és a híveket, hogy hálás szívvel viszonzozzák Krisztus ajándékát, aki szent embersége által állandóan beárasztja isteni életét testének tagjaiba.⁶⁵

II. János Pál pápa müncheni beszédében a templom terének rendeltetéséről mondta:

Az egyháznak szüksége van a térre az istentisztelet helyéül, valamint Isten népe összejöveteléhez, annak sokféle tevékenységében.⁶⁶

FUNKCIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉS

Egyes vélemények szerint⁶⁷ a templomot a funkció határozza meg, nem a formája. Nincs is kimondott templomforma, hanem ha egy teret liturgikus célokra használnak, akkor az templom, ha nem, nem. Nem tudom osztani ezt az elképzelést, hiszen ezen az alapon minden tornaterem koncertterem, ha zenekar játszik benne, vagy minden lóistálló lakás, csak bele kell költöztetni valakit.

Nemcsak a templomnál vetődik fel ez a kérdés: a funkció meghatározza-e a házat vagy sem, hiszen sok ház túléli az első, második stb. funkciót és lesz templom, raktár, kultúrház, múzeum stb.

Egy épület alaposabb megértésének a kulcsa az épület funkciójának az ismerete. A lakók száma, összetétele, foglalkozása, egy-egy szokása egy lakásra éppen úgy rányomja a bélyegét, mint egy ipari épületre a benne végzett technológia. A szakrális épületeknél ez a „technológia”, meghatározó funkció a liturgia, azaz az illető épületben végzett szertartások összessége. Ezeket a funkciókat veszik figyelembe a tervezésnél, ezekre törekednek az átalakítások. A „liturgia”... építészeti kerete a templom, vagy az egyéb szakrális célú épület. Így a különböző keresztény liturgiák kialakulása, története vonja maga után a különböző templomtípusok, liturgikus terek létrejöttét.⁶⁸

A katolikus templom feladata meglehetősen összetett, és, bár a hangsúlyok változtak, ezt nem változtatta meg a II. Vatikáni Zsinat Liturgikus Konstitúciója sem. Az Ószövetségben a templom Isten háza, az imádság háza:

⁶⁵ Presbyterium Ordinis. A II. Vatikáni Zsinat Tanítása. Bp. 1983, Szent István Társulat, és Katekizmus 1181

⁶⁶ Közli Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet*. Bp. 1994, Xénia, 20. o.

⁶⁷ Pl. egy 1996-ban sugárzott televízió-műsorban mondta egy építész.

⁶⁸ Guzik Tamás: *Szagrális terek funkcióelemzése*. BME-segédlet I. Bp. 1. o.

*...házzamat imádság házzának hívják majd minden nép számára.*⁶⁹

A templom Isten lakóhelye az emberek között. Nem értelmezhető Isten nélkül, úgy teljesen értelmetlen és üres.

A templom az Oltáriszentség (eucharisztia) őrzésének és imádásának (adoráció) a helye. Az Oltáriszentségben az Isten test szerint is jelen van, de ha nincs ott szentség, attól Isten még ott lakik. (Nota bene nem feltétlenül van ott.⁷⁰) Ezenkívül a keresztyény közösség ünneplésének a helye. Szertartásokat végeznek benne a liturgia szerint, és egyéni imádságokat, imádat.

A templomba gyűlik össze a közösség, hogy imádkozzon, áldozatot mutasson be, megerősödjék a hitben és a testvéri szeretetben. Ez a közösségi jelleg a zsinagógában is megtalálható:

*Mivel a zsinagóga nem csupán az imádság és a tanulás hajléka, hanem a közösség találkozásának háza is, ezért nem meglepő, hogy a hit (a Tóra-olvasás) asztala mellett megtalálható benne az étkezés asztala is. A legtöbb zsinagógában ugyanis időről időre szokás lakomát tartani. [...] Egykor helyenként még szállás céljára is használták a templomot, különösen ott, ahol a zsinagóga mellett külön szálláshely (régiesen szála) nem létezett.*⁷¹

Ez a szállás funkció különben keresztyény templomoknál is előfordult, hiszen hasonlóan részben szálláshelyként értelmezhetőek a Kalat Szeman-i bizánci templom⁷² egyes szárnyai. Sőt egyes kopt kolostorok egész éjszakás virrasztó istentisztelein ma is szokásos gyakorlat.⁷³

A katolikus templom a szent cselekmény, a liturgia keretként is értelmezhető:

*Az épületeknek, ahol ez történik, jóllehet ezek csak ideiglenes sátrak az égi templom felé történő zarándoklásunkon, mégis az Egyház szinte látható keretét kell képezniük, és csak ekkor nevezhetjük őket jogosan templomnak.*⁷⁴ Ezek Isten és az ő népének valódi házzai a földön. Szerepük az egyetlen, örök, valódi Egyház megjelenítése az időben: ez az alapvető kifejezése annak, amit tenniük kell idelent.⁷⁵

A templom Isten képmása (ikon), Jákob létrája és a menny kapuja: rajta keresztül érhető el az üdvösség. Életirányító szerepe is lehet.

Paul Tillich⁷⁶ írta a következőket: „Az a tény, hogy tizennégy éves koromig apám parókiáján éltem, pontosan szemben egy XV századbeli gótikus templommal,

⁶⁹ Iz 56,7.

⁷⁰ Vö. Jer 7,12–15; Ez 9,10; Ez 10,4. 18.

⁷¹ Raj Tamás: *A zsidó vallás liturgikus tárgyaiból. A Hit Asztala*. Bp. 1990, Officina Nova, 10. o.

⁷² Qal'at Sim'an Aleppo mellett.

⁷³ Vö. Földvály Miklós István: „Istenünk tornácaiban”. *Magyar Egyházzene*, 2001/2002. 2. 176. o.

⁷⁴ A fordító megjegyzése: Az eredeti szövegben a templom kis kezdőbetűs Egyház, így jobban érvényesül ez a szójáték. A templomot a régi magyar nyelv is egyháznak mondta.

⁷⁵ Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé, 10. o.

⁷⁶ Századunk egyik legjelentősebb protestáns teológusa, teológiájának alap gondolata Isten szentségének eszméje.

Németország egyik kisvárosában, igen nagy mértékben hozzájárult ahhoz az elhatározásomhoz, hogy teológussá lettem, sőt befolyásolta teológiai szemléletem alapvonásait is.” Lám: egy jól megépített templom nemcsak messziről fölismerhető, s nem is csak pusztán imádkozásra indítja az éppen belépőt. Életirányító hatása lehet.⁷⁷

A funkciók ugyan részletes elemzést kívánnak, azonban ezek összességének építészeti kereteként értelmezni a templomot erős fogalmi leszűkítést jelentene.

A funkcionalizmus kísértését azonban meg kell haladnia a templomépítésnek (ahogyan kinötte a Bauhaus után fölvirágzó új építészet is). A templom közösség-szervező szerepe, az igehirdetésnek és az eucharisztikus kenyér asztalának funkcionális jelentősége valóban lényeges, de mindez nem vezethet magának a kereszténységnek funkcionális értelmezéséhez.

„Természetesen nem kerülhetjük ki a funkcionalista és az antropológiai megközelítést azzal, hogy egy salto mortale árán fejest ugrunk a naivitásba. De be kell látnunk, hogy a funkcionalista szemlélet önmagát oltja ki nyomban, amint valóban Istenről kezd beszélni: mert Isten funkciója épp az, hogy őt nem lehet valamilyen funkcióval definiálni, vagyis hogy fölcserélhetetlen. S a rá irányuló szükségletünk azt jelenti: szükségünk van valamire, amit nem lehet szükségleteink korrelátumaként definiálni.”⁷⁸ A templomra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy bármennyire az „egyház otthona” a templom, mégis ki kell fejeznie, hogy nem egymásnak építettük, hanem elsősorban azért, hogy (minden ember számára) az Istennel való találkozás helye legyen Krisztusban.⁷⁹

TÖRTÉNETI KONTEXTUS

A zsinat után a II. Vatikáni Zsinat Liturgikus Konstitúciója a zsinat céljaként nevezi meg a liturgia megújítását.

I. A zsinat... igen fontos feladatának tartja, hogy gondoskodjék a liturgia megújításáról és ápolásáról.⁸⁰

A liturgia megújításának nem lehet radikálisan új utakon történnie, hanem a hagyomány felhasználásával.

⁷⁷ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. *Kinyilatkoztatás és emberi szó*. Bp. 1999, Új Ember, 296. o.

⁷⁸ R Spaemann. Közli Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. *Kinyilatkoztatás és emberi szó*. Bp. 1999, Új Ember.

⁷⁹ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. *Kinyilatkoztatás és emberi szó*. Bp. 1999, Új Ember, 304. o.

⁸⁰ *Sacrosantum Consilium. A II. Vatikáni Zsinat Tanítása*. Bp. 1983, Szent István Társulat.

*...a megújulás nem lehet forradalmi törés, radikális szakítás a múlttal, hanem a hagyomány lényegét, valódi értelmét vizsgálva kell a régi kincset szervesen továbbfejleszteni és hozzáalkalmazni a mai életkörülményekhez.*⁸¹

A megújítás azonban a teljes hagyomány újraértelmezését kívánja.

*Az egyetlen lehetséges út, hogyha megpróbáljuk felfedezni, hogyan tudta a keresztény liturgia a maga természetes módján, történelmének legteremtőbb szakaszában átalakítani a kezdetben használt épületeket, és hogyan kerekedett ki ebből valami egészen új. Csak ha ezt megtettük, akkor remélhetjük, hogy meg fogjuk találni a szükséges ihletet, hogy ugyanezt tehessük korunk számára, minden idők kereszténységének lelkületével, de azoknak a megváltozott körülményeknek megfelelően, amelyek most új lehetőségeket kínálnak.*⁸²

A templom-elődök értelmezése is elvezethet a templom fogalmának letisztulásához. A templomok mindegyike egy korábbi templommal volt kapcsolatban, egészen a Jeruzsálemi templomig és a szent sátorig. Ez a kapcsolat sajátos helyzetet teremt a templom idejével kapcsolatban, hiszen minden templomban ugyanaz az Isten van jelen, Aki a Jeruzsálemi templomban volt, amely ugyanakkor a történelem egy pillanatában épült épület. Ezzel a sajátos kapcsolattal külön fejezet foglalkozik.

A TEMPLOM KÉSZÍTŐJE ÉS KÉSZÍTÉSE

A tervezés során a tervező egyre jobban megismeri a megrendelőt, a leendő használót. A templomtervezésben sincs ez másképpen, a tervezés során a közösséget és Istent kell egyre jobban megismernie a tervezőnek.

Az ikon festése, helyesebben megírása során a készítő egyfajta sajátos elmélkedést folytat. Evégett meghatározott imákat, böjtöket kell elvégeznie, hogy végül maga az ikon festése, megírása váljon elmélkedő imádsággá.

*Az áthosz-hegyi ikonfestő kézikönyvben azt olvassuk, hogy az ikonfestő Istennek tetsző életet éljen, festés közben böjtöljön és imádkozzon, s gondolatait a szent tárgyra irányítsa. Az ikonfestés imádság: a festő munkája közben lelki párbeszédet folytat az ábrázolt személlyel.*⁸³

⁸¹ Dr. Szakos Gyula –Várnagy Antal: *Magyarázat a Sacrosantum Consilium-hoz A II. Vatikáni Zsinat Tanítása.* Bp. 1983, Szent István Társulat, 98. o.

⁸² Louis Bouyer: *Építészet és liturgia.* Szeged, 2000, Agapé, 11. o.

⁸³ Philomena Musebrink: *Istenszülő-ikonok.* Nyíregyháza, 1994, Örökségünk, 9. old.

Néha az elkészült ikont újra átfestik, és nem azért, mintha rosszul sikerült volna, csak mert a lényeg maga az elmélkedés, aminek csak eszköze az ikon. Az ikon a keleti egyházban egyfajta templom.⁸⁴ Nemcsak az ikon templom azonban, hanem fordítva is igaz, a templom is ikon.

A bizánci, majd pravoszláv ortodoxia a templomról is „ikonikusan” gondolkodik. Nemcsak a hívők gyülekezetének színhelyét, hanem „ikon-képet” is lát benne.⁸⁵

Ha a templom és az ikon fogalma ennyire rokonítható, az athosz-hegyi ikonfestő kézikönyv tanítása valamilyen formában igaz kell legyen a templom készítőire is.

Több ország gyakorlatában a templomok tervezői elválnak a többi tervezőtől. Már képzésük is külön történik, vagy legalább többlet-tanulmányokat folytatnak. Csak templomtervezők tervezhetnek templomot, és a templomtervezők nem terveznek más épületet. Hozzá kell tenni, hogy a keleti egyház előírásai sokkal szerteágzóbbak, és az összetett szimbolika sok ismeretet kíván.

A tervező vallásossága vajon szükséges-e? Ha valakinek házat tervez egy tervező, ismernie kell őt, szokásait, igényeit. Tudnia kell, milyen házra vágyik, hogy lehetőleg a ki sem mondott, meg sem fogalmazott igényeinek is megfelelhessen az épület. A templom olyan lesz, amilyenek a tervező Istent és az egyházat látja. A saját Isten- és egyházképe kívül templommá. Az a kérdés: tervezzen-e házat egy tervező valakinek, akit nem ismer, sőt a létében is kételkedik? Képes-e arra az elmélkedő imádságra, amelyet a templom tervezése implicite jelent?

ha valaki templomot tervez... szerintem nem feltétlenül szükséges, de jó, ha van hite. Például Le Corbusier nem volt katolikus, nem is volt vallásos – tudomásom szerint –, mégis megépítette a ronchamp-i kápolnát és a La Turett-i kolostort. A két munkából feltétlenül lemérhető, hogy valamilyen hitének kellett lennie.⁸⁶

A művész bele tudja magát élni akár Jézus szerepébe, bármely alakítandó föladatba. De bizonyára mélyebbre ér, ha saját életérzését is ábrázolja.⁸⁷

Talán úgy fogalmazhatjuk meg, hogy valamilyen hit feltétlenül szükséges ahhoz, hogy ne teljesen vaktában történjen a tervezés. Jó templomot tervezni „vak tyúk is talál szemet”-alapon nem sok esély van. Persze vannak, történhetnek csodák...

⁸⁴ „Az epheszoszi zsinati atyák a „templom” szóval határozzák meg az ikont.” Amint azt már idéztem *A templom fogalma* fejezetben *A templomfogalom speciális esetei*-nél. Id.: Popova –Szmimova –Cortesi: *Az ikon*. Bp. 1998, Officina’96

⁸⁵ Cs. Varga István: „*Minden fej Isten kápolnája...*”. *Szent művészet*. Bp. 1994, Xenia, 208. o.

⁸⁶ Csaba László építésszel készült interjú, *Vigília* folyóirat.

⁸⁷ Prokop Péter megnyitóbeszéde Csaba László 1999-es emlékkiállításán az OMVH-ban, Budapesten, kézirat.

ÖSSZEGZÉS

A templom a földet az éggel összekötő kozmikus hegy utánzata, Isten háza és az ég kapuja⁸⁸, szakrális célra épített épület(rész), melybe a hit nyilvános gyakorlására gyűlnek a hívők. Bár a magyar templom szó a nyugati nyelvekben csak a pogány templomokat jelenti, nálunk keresztény értelemben is használt, míg a szentegyház, vagy eklézsia szavunk a közösségre vonatkozik (a székesegyházat kivéve). Templomok tágabb értelemben a zsidó és mohamedán épületek is, sőt átvitt értelemben nem szakrális épültre is használják. A keresztényekben is Isten lakik, és a keleti egyházban az ikon is „templom”.

A katolikus templom Isten háza, a liturgikus ima helye, az Oltáriszentség őrzésének és imádásának helye, a liturgia építészeti kerete, amit nem egymásnak építünk, hanem, hogy az Istennel való találkozás helye legyen mindenki számára. A templomot fel kell szentelni. A templomban ugyanaz az Isten van jelen, mint a Jeruzsálemi templomban. A templomra kívülről és belülről rá kell ismernünk, ezért ne legyen radikálisan újszerű. A templom megújításához a keresztény liturgia kezdeteihez kell visszanyúlnunk. A templom tervezése egyfajta elmélkedő imádságként is felfogható.

⁸⁸ Vö. Ter 28,17.

III.
A TEMPLOM SZAKRALITÁSA

A SZENT HELY ÁLTALÁNOS VOLTA

Így szólt az Úr Mózeshez a Sínai-hegyen: „Oldd le a te saruidat lábaidról; mert a hely, amelyen állasz, szent föld.”⁸⁹ Hasonlóan szentként tisztelt helyek sokfelé voltak és vannak a világon...⁹⁰

Mi az a SZENT, ami alapján egy hely szent hellyé válik?

A megválaszolandó kérdés lényege az, hogy mit is jelent az, hogy profán és mit az, hogy szent, hogyan különíthetők el, és mit jelenhet meg egy épület vonatkozásában. A Szent az egészen más, amely megnyilvánul, titokzatos, mégis nyilvánvaló; az erő, amihez közünk van. Nem könnyű a vizsgálata, hiszen a Szent megjelenésére, a hierophániára adott válasz kor, társadalom, sőt egyéntől függő. A téma magában foglalja annak a kérdéskörnek az elemzését, amit a szakralitás fogalma jelent.

A vallásos tapasztalást általánosan elemző Rudolf Otto⁹¹ szerint a szent fogalma abból a vallási tapasztalatból ered, melyet az ember a *mysterium tremendum*, a megnyomorító túlerővel rendelkező, és ugyanakkor *fascinans*, elbűvölő majestas előtt érez, és amit az „elborzadás” szóval ír le (vö. istenfélelem). Ezeket a tapasztalatokat nevezi *numinos*-nak (numen latinul isten). Az ember a *numinos* előtt semminek érzi magát, a szent pedig egészen másnak mutatkozik, mint a természetes valóságok, még akkor is, ha a nyelv csak a szokásos tapasztalat eszköztárával próbálhatja kifejezni.

*Mircea Eliade a szent jelenségének összetett voltát vizsgálja, nem csak az irracionálist, mint Rudolf Ottó. Nem a racionális és irracionális viszonyát tárja föl, hanem a szentet a maga egészében. A szent első meghatározása szerinte: a profán ellentéte (ld. Feuerbach).*⁹²

A néprajzi és vallástörténeti alapokon közelítő Eliade szerint a hagyományos társadalmak embere, a *homo religiosus* minden tette szent.

„Az archaikus társadalmak embere arra törekedett, hogy a szentben vagy a megszentelt tárgyak közelségében éljen. Érthető ez a törekvés, mert a „primitív”, valamint az összes premodern társadalom számára a szent egyet jelentett az erővel és végső soron a valósággal. A szent: valami, ami léttel telített. A szent erő egyszerre jelent valóságot, örökkévalóságot és hatóerőt. [...] Ezért érthető, hogy a vallásos ember arra vágyik, hogy részesedjék a valóságból, s erővel telítődjék.”⁹³

⁸⁹ Kiv 3,5.

⁹⁰ James Harpur: *Megszentelt tájakon. Ahol a menny összeér a földdel*. Bp. 1998, Magyar Könyvklub, 7. o.

⁹¹ *A szent: az isteni eszmében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Bp. 1997, Osiris, 1923, Oxford Univ. press.

⁹² *A vallás fogalma és jelensége*. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola jegyzete.

⁹³ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa, 8. o.

A szent nem emberi kreáció, hanem felismerhető valóság. Amikor a szent megnyilatkozik, a hierophánia felismerhető. A hierophániák csúcsa, amikor az emberben mutatkozik meg a szent.

A szentről nem azért tudunk, mert mi fedeztük föl, kerestük meg, „projektáltuk”, kreáltuk, hanem mert megnyilatkozik. Ez a megnyilvánulás a hierophánia (hierosz 'szent', phainomai 'megmutatkozni'). A vallások története a hierophániák története egyben. Egy folytonos út figyelhető meg a legegyszerűbb hierophániától (kő, fa) a legösszetettebbig, amit már theophániának, istenjelenségnek nevezhetünk. A hierophániák csúcsa (a benne való hittől függetlenül) az a vallástörténeti tény, hogy a Názáreti Jézusban a keresztények Isten megtestesülését vallják. Itt már az ember lesz hierophániává, sőt azonossá a Szenttel.

Minden hierophánia paradoxon, hiszen egyszerre tartozik két világhoz: a hierophánia, ami egy kőben, fában stb. történik, szentté avatja az adott tárgyat, helyet, ugyanakkor az továbbra is megmarad kőnek, fának stb. Mindig az „egészen más” mutatkozik meg az „ugyanolyanon”.⁹⁴

Eliade szembeállítja a világban-lét két módját, a szentet és a profánt. Az archaikus társadalmak embere arra törekszik, hogy a szentben, vagy megszentelt tárgyak közelében éljen. A szent léttel telített, míg a profán léthiányos, töredékes. A vallások embere arra törekszik, hogy szakrális térben, megszentelt univerzumban éljen, így egész érzés- és élményvilága különbözik attól, aki egy deszakralizált, profán világ részének tudja magát. A mai kor embere kvázi vallásos aktussal újra létrehoz egy olyan világot, ahol, ha nem is a szent, de annak pótlékai jelen vannak (babona, modern mítoszok, image, fantasie, de ide sorolódnak az érzelmi kötődések is egy-egy helyhez). Ez a profán ember „kriptovallásos” viselkedése.

Egy-egy hely szent volta többféle okra vezethető vissza. Vannak helyek, ahol a hely maga ébreszt vallásos félelmet ősidők óta (pl. Delphoi, Kailásza,⁹⁵ Olümpia, Olga-hegy⁹⁶). Sokszor egy-egy tanító, szent ember emlékéhez kötődik a szentség (pl. Buddhához Bodh-Gaja,⁹⁷ Mohamedhez Mekka és Medina, Jézushoz Betlehem köthető). Máskor egy-egy látomás emlékére lesz szentté (pl. Lourdes Szent Bernadett, Iona Szent Kolumbán, a Sínai-hegy Mózes látomásai miatt). A szent helyek válnak a zarándoklatok célpontjává, és itt emelnek nagyszerű templomokat.

A szent hely jelenthet egy hegyet, egy folyót, egy országot, egy várost, egy épületet, egy kertet, egy utat, egy forrást vagy kutat. A szent hely mindig világtengely is, kozmológiai tengely. Minél ősbibb, annál inkább fénylik a szent volta.

⁹⁴ A vallás fogalma és jelensége. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola jegyzete.

⁹⁵ Tibet.

⁹⁶ Ausztrália.

⁹⁷ India.

*A templom kozmológiai szent hely, az istenek háza, a templom újból és újból megszenteli a világot, mert azt egyszerre képviseli és átfogja. A templom újraszenteli a világ egészét. Bármily tisztátalan is a világ, a szentélyek szentsége újból és újból megtisztítja.*⁹⁸

Etimológiailag a szent a latin „sacer” melléknévből eredeztethető, és a latin szó is tovább él a szakrális szavunkban.

Első jelentésében valamely istennek ajánlott, azaz szentelt helyek, személyek és tárgyak jelzője. Ha az alvilági istenekhez kapcsolódnak a helyek, személyek és tárgyak, akkor nem „szent”, hanem „átkozott” jelentésben. Ebből az alapjelentésből fejlődött ki a profán használata: tiszteletreméltó, vagy tiszteletteljes, s ebben az esetben már nem kötődik szükségképpen valamely istenhez. Az istenekkel való közvetlen kapcsolattól megkülönböztetjük a „szent” szónak azokat a jelentéseit, amelyekkel nem az istenekre, hanem azok kultuszára irányuló helyeket, tárgyakat, személyeket stb. minősítenek.

A szent egyszerre misztérium, titok is.

*...a patrisztika a görög műszterion szót latinra „sacramentum”-mal fordította...*⁹⁹

A szakrális, vagy szent tehát elsődlegesen Isten vagy valamely istennek lefoglalt valami.¹⁰⁰ Másodlagos jelentésében az előbbi kultuszához kapcsolódó valami. Köznapi használatban tisztelt¹⁰¹ és biztos¹⁰² jelentésben is előfordul.

A KATOLIKUS SZENTSÉG FOGALMA

A katolikus dogmatikában a szent Isten alapvető tulajdonsága, és elsődleges jelentése szerint tiszteletre méltó.

...elsősorban tiszteletre méltóságot, tiszteletet kiváltó fönséget jelez a szent jelző. Ez szoros összefüggésben van olyan hatalom megtapasztalásával, amely egészen más, mint a „profán” világ, és amely egyrészt megrendültséget és félelmet vált ki az emberből, másrészt olyan boldogságot, amely felülmúl minden evilági örömet. [...] A Biblia Istene

⁹⁸ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa, 53. o.

⁹⁹ Előd István: *Katolikus Dogmatika*. Bp. 1978, Szent István Társulat, 458. o. 77.§. 3. a)

¹⁰⁰ Nem fogadható el az a fajta fogalmi tágítás, mely minden épületet szakrálisnak tekint, ami jelentéssel bír. Rév Ilona írja például: „A szakrális építészet fogalma természetesen tágabb a templomépítészetnél. Beletartozik mindaz, ami a gyakorlati funkció kielégítésén túl az emberi nagyság és alkotóerő kifejezését is magára vállalja. [...] A templom abban különbözik minden egyéb épülettípustól, hogy szakrális rendeltetésén kívül egyéb funkciója nincs.” Rév Ilona: *Templom korunk építészetében. Templomépítészetünk ma*. Bp. 1987, Corvina, 18. o.

Ez esetben a templom mindössze diszponibilis középület volna.

¹⁰¹ Vö. „Neki semmi sem szent.”

¹⁰² Vö. „Az hétszentség” – teljesen biztos értelemben.

*is egyrészt fönséges, megközelíthetetlen és térdre kényszerítő hatalom, másrészt sugárzó szeretet, amely örömujjongást vált ki azokból, akik Vele találkoznak.*¹⁰³

Másodlagosan büntelent is jelent, és boldogító is.

...a szent fogalma a tökéletességet és a büntől való mentességet is magában foglalja, és csak az erre törekvőket tûri meg az Isten a maga közelében. Bizonyosága ennek a sok erkölcsi és tisztulási előírás az Ószövetségben, és a megigazulásnak a szentséggel való szoros kapcsolata az Újszövetségben. Ezt az érzést volt hivatva mélyíteni az az utasítás is, amelyet Mózes kapott a csipkebokorból : „vesd el saruidat, mert szent ez a hely”.¹⁰⁴ A Sínai hegyet kerítéssel kellett körülvenni, hogy se ember, se állat ne érjen hozzá, míg Isten dicsősége rászállott és Jahve Mózesel beszélgetett.¹⁰⁵ A frigyládát nem akárki érinthette,¹⁰⁶ és a Jeruzsálemi templom szentélyébe csak felszentelt papok mehettek be. Izajás látomásában¹⁰⁷ a triszágiont (‘háromszor szent’) éneklő szeráfok szintén ezt a fajta megrendültséget éreztetik a szentség szóval, mert énekük és a látomás Izajásból méltatlansága tudatát váltotta ki. Ez az érzés nyûgözte le Szent Pétert a csodálatos halfogáskor.¹⁰⁸

Isten szentségének boldogító voltát viszont Jézus színeváltozásakor¹⁰⁹ tapasztalta meg a három választott apostol. Jellemző azonban, hogy az utóbbi esetben nemcsak boldogságot, hanem félelmet is érezték. Ugyanez a kettősség figyelhető meg a kafarnaumi százados¹¹⁰ szavaiban, a megrendültség, illetve méltatlanság átérzése és a bizalom.¹¹¹

A szent életet élők szentté avatásának (kanonizálásának) alacsonyabb foka a boldoggá avatás, amiből arra is gondolhatunk, hogy a szent egyik jelentése a boldog szó fokozása.

Ontológiai alapon Isten szent, és mindaz, ami Istennel kapcsolatos, szent. Az Istennek adottság teszi szentté. Ez a szentség a maga metafizikai valóságában jelenti a templomot. A templom tehát nem értelmezhető csak racionális vagy filozófiai alapon. Mircea Eliade azon megjegyzése, hogy a vallásos és a profán ember világgal kapcsolatos élménye más, különösen élesen vetődik fel a templom esetén.

¹⁰³ Előd István: *Katolikus Dogmatika*. Bp. 1978, Szent István Társulat, 35. o. 6.§. B) 4.

¹⁰⁴ Kiv 3,5.

¹⁰⁵ Kiv 19,12.

¹⁰⁶ Uza meghal, amikor megérinti. 1Krón 13,10.

¹⁰⁷ Iz 6,3.

¹⁰⁸ „Uram, menj el tőlem, mert bűnös vagyok!” Lk 5,8.

¹⁰⁹ „Mester! Olyan jó itt lenni! Hadd verjünk három sátrat. Egyet neked, egyet Mózesnek és egyet Illésnek” Mk 9,5.

¹¹⁰ „Uram nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj ...” Mt 8,8 –9.

¹¹¹ Előd István: *Katolikus Dogmatika*. Bp. 1978, Szent István Társulat, 35. o. 6.§. B) 4.

A SZENT MINT A LÉTEZÉS MAGASABB SÍKJA

Filozófiai közelítéssel azt is mondhatjuk, hogy a szent egy magasabb létsík.

A létsíkok ebben az értelmezésben olyanféleképpen rétegződnek egymásra, mint a hagyma levelei, de itt ezek a síkok létminőségben térnek el egymástól. Három ilyen síkot különíték el: az anyagi, vagy materiális síkot, a szellemi létsíkot és a lelki, vagy a szent létsíkját.

A dolgok egyszerű anyagszerű létezése a maga folyamataival, törvényszerűségeivel az a materiális lét, amely létezése mindenki számára nyilvánvaló. Olyanszerűen szemléltethető ez, mint egy rendezetlen építőanyag-telep. A dolgok függetlenek egymástól.

A dolgok rendje, vagyis struktúrája, kapcsolata egy olyan új létsík, mely már nem ilyen természetes. A rend sajátossága, hogy nem jön létre szellemi közreműködés nélkül. Sőt ez a rend maga a szellemiség, aminek csupán hordozója az anyag. Az anyag nem szükségképpen hordoz szellemi tartalmakat, de a szellemi tartalmak sem automatikusan jelentkeznek anyagi rendként. Ahhoz, hogy a szellemi létsík strukturálja az anyagot, először is le kell szögezni, hogy ez csakis egy akarat végrehajtásával és munkával hozható létre. Ez a munka egyaránt jelenthet anyagi jellegű munkát, formaadást, de jelenthet akár jellemfejlesztést egy személy esetében. Ezen a síkon jön létre a humánium. Hasonlással élve olyan, mint egy épület vagy szobor, ahol egy forma rendezi az anyagot, ami többé nem öncélú, hanem egy szellemi tartalom hordozója. Az is belátható, hogy ez a szellemi létsík kettős, hiszen a forma egyrésztől objektív, mint egy pózna hosszúkás volta, másrésztől szubjektív, ahol a befektetendő munka a szemléltető, befogadóé. Akár a belevetítés is megengedhető kifejezés, pl. egy modern szobor esetében.

Az anyagi és szellemi létsík felett, és azok mintájára létezhet a lelki, metafizikai létsík. Ha igaz, hogy a szellemi létsík léte nem szükségszerű, hanem szellemi és fizikai munka együttesével létrehozható valóság, akkor a lelki létsíkra még inkább igaz, hogy nem automatikus. Ez a szellemi létsík rendje, vagyis struktúrája. A szellemi valóság nem szükségképpen hordoz lelki tartalmakat, de a lelki tartalmak sem automatikusan jelentkeznek szellemi rendként. Ahhoz, hogy a lelki létsík strukturálja a szellemi valóságokat, először is le kell szögezni, hogy ez is csak egy akarat végrehajtásával és munkával hozható létre. Ez a munka azonban nem szükségképpen hoz eredményt, a gyümölcs itt ajándék. Ez a fajta lelki létsík személyes. Az Isten hierophániája. Hasonlással élve ilyen dolog a templom, amelyben Isten lakik. Az eucharisztia is ilyen. Ha nincs benne a hierophánia, akkor nem is létezik. Ez a létsík a szent létsíkjá. Ez az a létsík, ahol a dolgok koncentrikusan összeérnek. Ez a végtelen ómega pont. A végtelen vég.

Egy ház esetében ez azt jelenti, hogy a szokásos anyagokból épül, kőből, téglából, fából, fémből, üvegből stb. Egyetlen ház sem elégedhet meg ezen anyagok egyszerű felhasználásával, hanem valamilyen meghatározott rendben kell bírnia azokat. Szükséges egy gondolat, egy szellemiség, amely képes formát alkotni, helyet és alakot kijelölni az egyes elemeknek. Csak a kijelölés nyomán, egy következetes és erős akarat végrehajtása által, tudatos és áldozatos munka nyomán jöhet létre a ház.

A templom nem csak egy ház. Ahogyan van könyvek könyve és van énekek éneke, a templom a házak háza. Mít sem ér a tökéletes forma, ha nem lakik benne az Isten, ha nem az imádság háza. A templomnak a találkozás házána kell lennie Isten és ember között, Isten különös kegyelme révén. Transzcendens tehát a célja, és ez a cél nem is érhető el az emberi erőfeszítés által. Szükséges mégis, hogy ez a transzcendens küldetés, ez a legvalódibb lét jelenjen meg a ház formájában is. Alá kell rendelni a léleknek a szellemet, amely a formát adja. Rá kell épülnie a természetfelettinek arra, ami természetes.

A TEMPLOM SZENTSÉGE

Ahhoz, hogy szent térről tudjunk beszélni, le kell szögezni, hogy eszkatológikus szempontból a tér nem homogén.¹¹² A szent hely az a szilárd pont, amely ontológiailag lehetővé teszi a tájékozódást. A középpont fölfedezése, láthatóvá tétele, kijelölése, a világ teremtése. Az ember számára a tényszerűség kevés, újra és újra rákérdez a jelentésre, az értelemre. A profán szemlélet számára a világ magától értetődő, nincsen benne titok, csoda, nincsen a térben minőségi törés, nincs benne középpont. A kétfajta szemlélet nem közelíthető egymáshoz, és kölcsönösen érthetetlen. Bár a profán szemlélet is tud jelentéssel bíró helyekről, ezek a magánszféra helyei, és a profán ember „kriptovallásos” voltát mutatják.¹¹³

A tér inhomogenitására bármelyik vallás példával szolgál. A szent helyek létrehozásának célja, hogy az ember minél közelebb kerüljön az istenihez. A kitüntetett terek létrehozásának lényege, hogy az istenivel való kapcsolatot fenntartsa. A templom belső tere más tér, mint amelyben a templom áll.

A keresztény templomok, nem szükségképpen szentek.¹¹⁴ Sőt, mint a bevezetőben már előkerült, nem feltétlenül szükségesek!¹¹⁵

A 3. század első felének keresztény dogmatikusai, Alexandriai Origenész és Metódiosz, a lyciai Olümposz püspöke kitaróan hangsúlyozták, hogy Isten tiszteletéhez nincs szükség sem templomokra, sem oltárra, sem pedig szobrokra.¹¹⁶

A kereszténység kezdetekor nem építettek szent helyeket.

Naponta ott voltak a templomban,¹¹⁷ házanként végezték a kenyérszégést, örvendezve és a szív tisztaságával vették magukhoz az eledelt.¹¹⁸

¹¹² Vö. Biblia Kivonulás könyve 3,5, ahol Mózesnek azt mondja a hang, hogy szent az a hely ahol áll.

¹¹³ Vö. Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa.

¹¹⁴ Vö. *A templom ideje. Üdvtörténeti kontextus*.

¹¹⁵ Vö. *A szakralitás időszerezése. Kell-e templom az egyháznak ?*

¹¹⁶ Gordana Babic: *Ikonok*. Bp.1999. Saxum könyv, 3. o., *ICONS*. 1999. Gemerling/München International Publishing

¹¹⁷ Itt a zsidók templomáról van szó Jeruzsálemben.

¹¹⁸ Ap.Csel. 2,46.

*Templomként az első évtizedekben még a Jeruzsálemi templom szolgált.*¹¹⁹

(Az első keresztények a zsidó előírások szerint eljárnak a Jeruzsálemi templomba, de az nem válik keresztény templommá, hanem előkép marad.)

A keresztény közösségek kezdetben házaknál jöttek össze, de a zsinagógákat is használták.

Jézus korában a Földközi-tenger egész vidékén, sőt magában Jeruzsálemben is voltak zsinagógák. Gazdáik gyakran meghatározott zsidó csoportok voltak (pl. az alexandriaiak zsinagógái). Ezek voltak a szétszórt zsidóság szellemi hazái. Többnyire innen indult ki az „apostolok igehirdetése”,¹²⁰ nélkülük kezdetben nehéz lett volna a kereszténység terjedése; ezenkívül az új örömhír hirdetése először a zsidóknak szólt...^{121 122}

Zsidó szemmel nézve a keresztények egy új szekta voltak a közösségen belül. Az első keresztényüldözések nyomán a zsinagógából kiszorultak a keresztények, és saját zsinagógákat, „gyülekezeti házak”-at hoznak létre. Isz. 70-ben Titus Flavius lerombolja a Jeruzsálemi templomot¹²³, és ezzel megnő a zsinagógák, gyülekezeti házak¹²⁴ jelentősége.¹²⁵

A zsinagóga nem szent hely, és így valószínű a keresztények gyülekezeti házai sem voltak azok.

„Isten háza” nem lehet más, mint a jeruzsálemi Szentély, ami közel kétezer éve nem létezik; a többi csupán a közösség háza, vagyis zsinagóga. (Ha valaki zsidó templomban olykor fesztelenebb viselkedést tapasztalna, ne csodálkozzék tehát: a zsinagóga ugyanis nem feltétlenül szent hely, ámbár a közösség szenvedésekkel megszentelt történelme azzá tette.)¹²⁶

A „katakombaéletet” élő egyház nem a katakombában élt. Érdeemes ezzel kapcsolatban felhívni a figyelmet arra, hogy a katakombákhoz Róma geológiai adottsága és társadalmi környezete (helyhiány) is szükséges volt, továbbá, hogy a második századig az egyházak központja inkább Kis-Ázsia. A katakomba csak temető volt

A hitükért üldözést szenvedő régi keresztények a föld alatt nem bujkáltak, nem is laktak, misére sem ott gyűltek össze. A vasárnapi közös istentisztelet céljára a városban „egyházi házak” (domus ecclesiae) szolgáltak, amelyek kívülről nézve nem különböztek az utca többi bérházától. Volt azonban bennük egy megfelelően nagy gyülekezeti terem és egy másik – esetleg díszesebb – további helyiség, ahol a vízmedence állt felnőttek

¹¹⁹ Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet.* Bp. 1994, Xénia, 20. o.

¹²⁰ Pl. Ap.Csel 13,14; vö. Mk 1,39; Lk 4,16 – 21.

¹²¹ Vö. Mt 10,6.

¹²² Klaus Vogt: *Stuttgarter Biblische Lexikon.* Stuttgart, 1974, Prugg-Verlag GmbH, Zsinagóga címszó. 324. o.

¹²³ I. sz. 73-ban a Leontopolisz-i zsidó templomot is. Közli Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* Bp. 1983, Ecclesia.

¹²⁴ Vö. a zsinagóga (‘szüinagógé’) a héber bét-hakneszet (‘a gyülekezés háza’) görög fordítása.

¹²⁵ Ilyen zsinagóga lehetett a Dura-Europoszban előkerült domus ecclesiae.

¹²⁶ Raj Tamás: *A zsidó vallás liturgikus tárgyaiból. A Hit Asztala.* Bp. 1990, Officina Nova, 7. o.

*megkeresztelésére. Alaptalan legenda tehát, bár szép regények szólnak róla, hogy a római egyház három évszázadon át „katakombaéletet” élt. A katakombák csakis temetők voltak.*¹²⁷

Az idézett Alexandriai Origenész és Metódiosz annak a vitának a kapcsán szólal meg, amikor felvetődik a templomok építésének szükségessége. A vita eredménye ismert, hiszen ismerjük a megépült templomokat.

Ahogy a teológia lépésről lépésre kristályosodik, fokozatosan megfogalmazódik a zsinatokon, úgy a liturgia is fokozatosan alakul ki, és a liturgia tere, a templom is. A templom szentségének megfogalmazása is időbe telik. Valószínűleg ebben a Jeruzsálemi templom pusztulása is közrejátszik. Ezt követően változik ugyanis a zsinagóga kultusza, és a templomi szertartások elemei elkezdnek feltűnni a szertartásokban.

*Hol található az átvonulásnak ez a jelenléte?*¹²⁸ *Ott, és csakis ott, ahol tíz zsidó összejön, hogy hallgassa a Tórát és elmélkedjék róla – tanítják a rabbik. Ez pedig a zsinagógai istentiszteletnek felel meg, amelynek központjában a Tóra olvasása áll, olyan rituális jelleggel, amely mintegy szentségi és áldozati valóságot ér el. Ettől fogva a rituális jellegzetességek a frigyládjára ruházódnak át: a menóra és a lepel, a frigyláda és a Jeruzsálem iránya közötti viszony. Ebből fakad továbbá az a jelenség, hogy a frigyládjában őrzött tekercsek kigöngyöléséhez és felolvasásához kapcsolódó imák azokból a rituális imádságokból erednek, amelyek a templomi áldozat-bemutatásra vonatkoznak, valamint ebből következik az is, hogy a rabbik ezt ma egyenértékűnek tartják az áldozatokkal.*

*...a zsinagóga másik főimádsága, a „Tizennyolc áldás” (ma valójában tizenkilenc) Tefillája*¹²⁹ *az Avodá*¹³⁰ *énekülésében csúcspontot ér ki, és ez a rabbik szerint a maga idejében a templom napi véres áldozatának megszentelő imádsága volt. A templomi ünnepeken... ehhez az imádsághoz csatoltak, ahogyan ma is, egy könyörgést, [...] Ez a megemlékezés, így, ahogyan a zsidó liturgiában felbukkan, világosan az áldozati kultusz lényegét fejezi ki.*¹³¹

¹²⁷ Medvigy Mihály: *Rómát látni...* Bp. 1996, Makrovilág.

¹²⁸ Isten jelenléte a Sekina, mely korábban a templomban a Szentek Szentjében volt.

¹²⁹ *Tefilla*: héber kifejezés, jelentése 'imádság'. Különösen is jelenti a nyilvános imádságot, amely tartalmazza a „Tizennyolc áldást”. Ezt naponta mondják a reggeli, délutáni és esti imaórákban.

¹³⁰ *Avodá*: héber kifejezés, jelentése 'szolgálat, kultusz'. A *Tefilla*, vagyis a „tizennyolc áldás” utolsó előtti áldását jelöli. A szövege: „Fogadd szívesen, Urunk, Istenünk, népedet, Izraelt és az ő imáját. Állítsd helyre a kultuszt házadnak szentélyében, fogadd szeretettel és jóakarattal Izrael áldozatait és imáját, hogy népednek, Izraelnek hódolata mindig kedves legyen előtted, és szemeink irtalmasságban láthassák meg visszatérteket Sionra. Áldott vagy Urunk, aki visszahelyezted Sekinát a Sionra.”

¹³¹ Louis Bouyer: *Építészlet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé, 19. o.

Ezenközben a templom szerepét voltaképp valamilyen formában a zsinagóga veszi át. Innentől nem is tűnik olyan nagy lépésnek a templomot látni ezekben az épületekben, de még egy figyelemre méltó momentumot is említ Louis Bouyer, hogy ugyanis a zsidó kultuszban is létezett rituális közösségi étkezés, mint a Messiás-várás eleme, sőt ezeket a liturgikus étkezéseket a templomi áldozatokat felülmúlónak gondolták.

...Már Krisztus előtt azt tartották, hogy a zsinagógai kultusz szükséges kiegészítői a rituális étkezések: a családi étkezés és később, legalábbis Krisztus idejében, a közösségi étkezések, amelyeket a messiási várakozásban összegyűlt hívek költöttek el az „igazság mestere” körül. Ilyen mesterek éltek Qumránban vagy Damaszkuszban, az esszénusoknál és minden további nélkül a Philón és Josephus Flavius által leírt gyógyítók körében. Az étkezéseket e közösségek nemcsak hogy egyenértékűnek tartották a templomi áldozatokkal, hanem egyenesen azokat felülmúlónak is gondolták, az érkező messiási királyság előképének és közvetlen előkészítőjének. A kenyértörésben, a hálaadás kelyhe fölött mondott áldásban és a közösségi részvételben a messiási ünnep megkezdését látták.

[...] Ám a keresztények azok, akik majd bevezetik saját zsinagógai liturgiájuk befejezéseként az „eucharisztikus” étkezést, amely új és végleges áldozat annak a Messiásnak második parúziáját¹³² várva, aki már egyszer megjelent Jeruzsálemben, és aki majd az egész világ fölött uralkodni fog.¹³³

A keresztények maguk is a Messiást várják, de mert Jézusban már eljött, a második eljövételére várnak. Ez az eucharisztikus étkezés, a kenyértörés és a hálaadás kelyhe fölött mondott áldás és a könyörgés lényegül át a szentmise áldozati részévé, a végleges áldozattá. Innen ered a keresztény templom, mely az újszövetség áldozatát fogadja be, és abból meríti a szentségét.

A keresztény templomok sokasodása ellenére csak lassan szerveződött meg a dedikáció, a fölszentelés liturgiája, amelyhez szinte minden helyi egyház tevőlegesen hozzájárult. A római Pontificale végső szövegegyüttesébe egyaránt kerültek be római, gall, ír, ibér és bizánci elemek, imádságok, elsősorban az Ószövetségi Szentírás vonatkozó részeire alapozva. A templom fölszentelésének eredetileg egyetlen módja volt, az eucharisztikus áldozat bemutatása.¹³⁴

¹³² *Parúzia*: görög kifejezés, jelentése 'jelenlét, eljövétel, látogatás'. A Biblia nyelvhasználatában a *parúziával* általában Isten (történelmi, kultikus) eljövételét jelölik, illetve a Messiás érkezését. Az Újszövetségben ez a kifejezés különösképpen összekapcsolódik Krisztus dicsőséges eljövételével. Az Úr érkezésére való várakozás erősen jellemezte az első keresztény közösség életét és liturgiáját (vö. 1Kor 16,22; Jel 22,20), és meghatározó volt a kultushelyekre nézve is: a templomok keletelve voltak, azaz kelet felé tájolva, „a magasságból felkelő nap felé” (Lk 1,78).

¹³³ Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé, 20. o.

¹³⁴ Török József: *A katolikus templom*. Közli Dercsényi–Hegyí–Marosi–Török: *Katolikus templomok Magyarországon*. Bp.1991, Hegyi & Társa.

Ez a lassúság talán éppen abban leli magyarázatát, hogy a harmadik század első felében sem volt egészen nyilvánvaló még, hogy szent hely-e a keresztények temploma.

A TEMPLOM SZENTSÉGÉNEK FORRÁSAI

A katolikus templomot felszenteli a püspök, vagy megáldja.

A templom legnagyobb tere maga a templomtér, a domus ecclesiae, a közösség háza, tere. A tér lehet többcélú, vagy kizárólag szakrális. Köznapi értelemben ez azt jelenti, hogy lehet kizárólag templomi célokat szolgáló valódi templomtér, illetve többcélú terem, amit az igényektől függően alkalmanként más célra is használnak (rendezvények, összejövetelek stb.)¹³⁵

A templom felszentelése¹³⁶ azt jelenti, hogy azt Istennek szánják, vagyis kivonják a profán használatból, ezért a többcélú termet még abban az esetben sem szentelik fel,¹³⁷ ha abban rendszeresen mutatnak be szentmisét vagy más szertartást.¹³⁸

A többi szentelményt két csoportba szokás osztani: a) A könyörgő áldások (benedictiones invocativae) bizonyos személyeket vagy tárgyakat vagy cselekményeket Isten oltalma alá helyeznek, az ő áldását kérik azokra vagy a tárgyak használóira (házszentelés, vízszentelés, járművek megáldása stb.). b) A szentelő vagy konszekráló áldások (benedictiones constitutivae, seu consecrationes) ugyanezt célozzák, de ezenfelül kivonják az illető személyeket vagy tárgyakat a profán használatból, és Isten szolgálatára szánják. Ilyenek: templomszentelés, harangszentelés...¹³⁹

A katolikus templomokban a szentség négy forrásra vezethető vissza. Egyrészt szent a szó, a Logosz. A zsinagógai hagyományban ez szinte kizárólagos szerepet kap, de az Ige minden keresztény templomban központi helyen van, ami praktikusán szent szövegek felolvasását (éneklését) és magyarázatát (homília) jelenti. Szent az oltáron bemutatott áldozat (Jézusé: „hogy

¹³⁵ Becker Gábor: *Templomépítés*. DLA-értekezés. Bp. 1999.

¹³⁶ Ez a dedikáció, melynek évfordulóját évről évre megünneplik. (Ez a templom születésnapja.) Annak a szentnek, a patrónusnak, akinek a nevére szentelik, az ünnepe pedig a *patrocinium*, melyet szintén minden évben megünnepelnek. (Ez a templom névnapja.)

¹³⁷ A templomnak kőből vagy téglából kell épülnie. Fából, vagy vasszerkezettel épült épületeket nem szentelik fel csak megáldják, hasonlóan az oltárokhoz, ahol csak a fixen megépített, ('fixum') lehetőleg kővel fedett oltárokat szentelik fel, az elmozdítható ('mobile') oltárokat csak megáldják. Vö. Török József: *A katolikus templom*. Közli Dercsényi–Hegyi–Marosi–Török: *Katolikus templomok Magyarországon*. Bp.1991, Hegyi & Társa, és Várnagy Antal: *Liturgia*. Abaliget, 1999, Lámpás, 319. o., továbbá *A Római Miskönyv Általános Rendelkezései*. 263 és 265.

¹³⁸ A templomok profán célú felhasználása ellen az építészek nemzetközi szervezete (UIA) megfelelő bizottsága is felemelte szavát a 2002-es Berlini XXI. Építészeti Világkongresszuson. Vö. *Berlin 2002*. Alaprajz, 2002. 6. szám.

¹³⁹ Előd István: *Katolikus Dogmatika*. Bp. 1978, Szent István Társulat, 479. o. 83.§. 1.

megtegyem mennyei Atyám akaratát”), vagyis az oltáriszentség¹⁴⁰ (eucharisztia) is, mely nevében is jelzi ezt (a hét szentség egyike).

1. Krisztus egyháza szent [...] Szent, mert Krisztus titokzatos Testével azonos, és mert Krisztus Lelke élteti (ontológiai szentség). Szent a tanítása, istentisztelete, szentek a törvényei, birtokában van a megszentelés eszközeinek és fel tud mutatni életszentségre eljutott tagokat (morális szentség).¹⁴¹

Szent a közösség, a gyülekezet is, ami összegyűlik a templomban.

Apostolokra és prófétákra alapozott épület vagytok, amelynek maga Krisztus Jézus a szegletköve. Benne kapcsolódik egybe az egész épület, s emelkedik az Úr szent templomává. Benne épültök egybe ti is a Lélek által Isten hajlékává.¹⁴²

Ha hozzá, az eleven kőhöz járultok, melyet emberek ugyan elvetettek, de Isten kiválasztott és megtisztelt, eleven kövek módjára ti is lelki templommá, szent papsággá épültök, hogy Jézus Krisztus által Istennek kedves lelki áldozatokat mutassatok be. Ezért mondja az Írás:

*„Íme választott, becses szegletkövet rakok le Sionban,
S aki benne bíz, azt szégyen nem éri.”¹⁴³*

A keresztyének maguk is szentek.

Hiszen ti az élő Isten temploma vagytok...¹⁴⁴

Szentek végül a mártírok, a boldogok és a szentek, akikről a tanítóhivatal ünnepélyesen kimondta ezt, és megszentelődik ezáltal azok ereklyéje is. Ez elvileg nem különbözik a közösség szentségétől, hiszen a szentek közösségéről beszél az egyház. A külön emléktemplomok kivételével (memória) az ereklyetisztelet az oltárral egybevonásra került, a római katolikusoknál az oltárba építenek ereklyét,¹⁴⁵ ¹⁴⁶ a keleti egyházaknál az oltárterítők egyikébe (antemenzion).

¹⁴⁰ Nagy Szent Gergely pápasága idején (590-604) az egyetlen felszentelési rítus a szentmise. Vö. Török József: *A katolikus templom*. Közli Dercsényi–Hegyi–Marosi–Török: *Katolikus templomok Magyarországon*. Bp. 1991, Hegyi & Társa.

¹⁴¹ Előd István: *Katolikus Dogmatika*. Bp. 1978, Szent István Társulat, 577. o. 101.§. 2.

¹⁴² Ef 2,20.

¹⁴³ 1Pét 2,3–6.

¹⁴⁴ 2Kor 6,16.

¹⁴⁵ Vö. Római Pontifikále: *A Templomszentelés Rendje*. 62. rubrika.

¹⁴⁶ A Kismarty-Lechner Jenő által említett időpont, hogy „a III. században Szent Félix pápa kötelezővé teszi az oltárokból a vértanú ereklyék elhelyezését, ami őskeresztyén gyakorlatban gyökerezik...” alighanem jámbor túlzás, legalábbis a *Patrológia Latina* (23. kötet 361. oszlop) nem tud róla. Szent Ambrus milánói püspökről (334-397) közismert, hogy ereklyék fölött mutatott be szentmisét, de még Szent Jeromos is vitatkozik a témáról partnerével, tehát még akkor sem bevett gyakorlat. Török József szíves közlése a szerző lejegyzésében. Vö. Kismarty-Lechner

Az antimenzion – oltárelő – a liturgia nélkülözhetetlen eszközeinek egyike, nélküle az ortodox egyházban szertartás nem végezhető.

Fontosságát tanúsítja az a tény, hogy antimenzionon a templomon kívül – szabadban vagy magánháznál – is megtartható a liturgia. Ez a vászonzól vagy selyemből készült ereklyekendő – felső mezejébe valamelyik szent vagy vértanú ereklyéje van bevarrva – minden esetben Krisztus sírba tételét, siratását ábrázolja.¹⁴⁷

A katolikus templom szent, mert benne megy végbe az isteni szó kimondása a liturgiában, és az áldozat bemutatása, ami az egyház elsődleges célja és kegyelmi forrása.¹⁴⁸ Szent azért, mert benne őrzik a legszentebb szentséget, az eucharisziát. És szent a benne összegyűlő közösség, az egyház miatt.

Ősi hagyomány, bár nincsen dogmatikai alapja, hogy az imádság maga is szentté tesz egy-egy helyet. Legalábbis az ősi szent helyeken az ott imádkozók számára talán azért is kedves egy-egy hely, mert ott a beimádkozott térben mintha visszasugározna rájuk valami az ott elimádkozott imákból.

ÖSSZEGZÉS

A szent fogalma abból a vallásos tapasztalatból ered, melyben a szent megnyilatkozik. A hierophánia csúcán Isten az emberben mutatkozik meg. A szent világa rendezett világ, kozmosz. Léttel telített. Eszkatológikus szempontból a tér nem homogén, hanem szentre és profánra oszlik. A szent a személyes szeretet létsíkja, mely Istené. A szent misztérium, Istennek ajánlott, lefoglalt és tiszteletre méltó.

A dogmatikában a szent Isten tulajdonsága, fönséges, hatalmas és sugárzó szeretet, mely a bűntől való mentességet is magában foglalja. A kanonizálás alacsonyabb foka a boldoggá avatás, magasabb foka a szentté avatás.

A templom szentsége fokozatosan fogalmazódik meg a kereszténységben. Az első időkben zsinagógákat, háztemplomokat használnak, és még a harmadik században sem egyértelmű, hogy egyáltalán templom és oltár szükséges-e. A Jeruzsálemi templom pusztulásától a zsinagógai liturgiába átkerülnek elemek a templomi áldozatból, melyet a keresztények is megörökölnek a Tórával és a többi szent könyvekkel. Körülbelül a negyedik századtól nyomon követhető felszentelésének, dedikációjának fokozatos elterjedése.

A templomot felszenteli vagy megáldja a püspök. A szenteléssel kikerül a profán használatból, és Istennek foglalják le. A felszentelés során bemutatják benne az eucharisztikus áldozatot, ami

Jenő: *A katolikus templomépítés liturgiai követelményei. A katolikus templomépítés.* Bp.(?), 1941-45 között, 20.v. 60. o.

¹⁴⁷ Kárpáti László: *A görög ortodox vallás liturgikus tárgyaiból, A Hit Asztala* Bp. 1990, Officina Nova.

¹⁴⁸ Vö. *Sacrosantum Consilium 10. A II. Vatikáni Zsinat Tanítása.* Bp. 1983, Szent István Társulat.

a dedikáció legrégebbi eleme, elhelyezik egy szent ereklyéit, meghintik szenteltvízzel, felkenik krizmával. A szentelés a pogány szokások kiűzése, a templom keresztelője, melyet évről évre meg is ünnepelnek. (Ez a templombúcsú)

Szent a benne Isten kimondott szava, (igeliturgia), az eucharisztikus áldozat (áldozati liturgia) vagyis az Oltáriszentség, melyet itt is őriznek, szentek az ereklyék és szentek a keresztények maguk is. Talán az elődök imája sem közömbös.

IV.
A TEMPLOM IDEJE

ÜDVTÖRTÉNETI KAPCSOLAT

A templom több síkon kapcsolódik az időhöz.

*te mondtad, hogy templomot építsek
szent hegyeden,
és oltárt lakóhelyed városában,
hasonmását a szent sáornak,
amelyet kezdettől fogva készítettél.¹⁴⁹*

A templom, minden keresztény templomnak előképe a Jeruzsálemi templom. Sőt nemcsak a Jeruzsálemi templom előkép, hanem a szövetség sátra, a kánaáni szentélyek és Ábrahám áldozata.

A templom előképei az Ószövetség kultikus helyei: a sátor,¹⁵⁰ Siló,¹⁵¹ Micpa,¹⁵² Gílgál,¹⁵³ Bétel, Ráma, Gibea¹⁵⁴ és Betlehem,¹⁵⁵ valamint a Salamon építette Jeruzsálemi templom (az árádi, bételi, hebroni stb. mellett), melyet ugyan i. e. 586-ban Nabukodonozor lerombol,¹⁵⁶ de azután Kúrasz ediktuma alapján¹⁵⁷ i. e. 515-ig újra felépítik. Nagy Heródes az i. e. I. században újjáépíti és i. sz. 70-ben végképp elpusztul.¹⁵⁸ (A leontopoliszi templom¹⁵⁹ három évvel később pusztul el. A szamariták Garizim-hegyi temploma¹⁶⁰ i. e. 107.-ben¹⁶¹ v. i. e. 128.-ban.¹⁶²)

Az apostoli egyházban az egyház összejöveteleinek a helye a hívek lakásával azonos, szoros értelemben vett templomról nem beszélhetünk. Az üldözések idején rejtékhelyekre vonult el a közösség az áldozat bemutatására, a közös imádságra, az agapéra (katakombák egyháza a szó mindkét értelmében). Templomként az első évtizedekben még

¹⁴⁹ Bölcs 9, 8.

¹⁵⁰ részletes leírását ld. Kiv 25–27.

¹⁵¹ ISám 1, 3.

¹⁵² ISám 7,6–12.

¹⁵³ ISám 11,15.

¹⁵⁴ ISám 10,10.

¹⁵⁵ ISám 16,1–5; 20,6. 29.

¹⁵⁶ 2Kir 25,9.13–16

¹⁵⁷ 2Krón 26,23

¹⁵⁸ P.R.S. Moorey: *Bibliai Tájak* Bp. 1985. Helikon, *Biblical Lands* 1975. Elsevier Lausanne

¹⁵⁹ Az Egyiptomi Leontopolisz templomát Oniás főpap alapítja Iz. 19,19-re hivatkozva. Közli Klaus Vogt: *Stuttgarter Bibliai Kislexikon*. Stuttgart, 1974, Prugg-Verlag GmbH, Óniás címszó 236. o., ill. Kosztolányi István 2Makk 2,19–32 -höz fűzött jegyzetei *Biblia*. Bp. 1996, Szent István Társulat.

¹⁶⁰ Klaus Vogt: *Stuttgarter Bibliai Kislexikon*. Stuttgart, 1974, Prugg-Verlag GmbH, Garizim címszó 107. o.

¹⁶¹ Josephus szerint (Makkabeus) Joannesz Hirkanosz hasmoneus főpap rombolta le. Vö. Gerhard Kroll: *Jézus nyomában*. Bp. 1982, Szent István Társulat, 258. o.

¹⁶² Vö. Magnus Magnusson: *Ásóval a Biblia nyomában*. Bp. 1985, Gondolat, 217. o.

a Jeruzsálemi templom szolgált.¹⁶³ Amikor az üldözések elmúltával, illetve a kereszténység teljes elismerése után, valóságos épületeket kezdtek emelni istentisztelet céljából, a fentiek alapján már nyilvánvalóvá lett, hogy azok nem követhetik a hellénista világ isteneinek templomait, amelyből a népet kizárták, de a zsidók templom-fogalmát sem vehetik át, hiszen annak egyetlen volta nem tette volna lehetővé, hogy minden közösség, ecclesia temploma legyen. S ekkor ahhoz a profán épülettípushoz nyúltak, amely be tudott fogadni egy közösséget, s ez a bazilika volt.¹⁶⁴

A korai „szükségleti építészet” a ház-templomokkal jellemezhető (Dura-Europosz, Mezopotánia: zsinagóga és lakóház i. sz. 245-56, Qirqbiza, Szíria IV. század,¹⁶⁵ „Péter háza” Capernaum I. század.¹⁶⁶) A római törvénykezési csarnok, mint bazilika azonban legfeljebb a Milánói Ediktumot követően kerülhetett elő. Ugyanakkor nem csak a törvénykezési csarnok volt bazilika:

Az épülettípus megjelölésével az uralkodó, görög nevén a baszileosz személyére utalt, szóhasználata azonban általánosságban meglehetősen tág értelmű volt. Bazilikának tartották például a zsinagógák, vagy a misztériumvallások különböző kultuszhelyeit, Róma területén pedig a piac, a katonai gyakorlat, s mindenekelőtt a törvényhozás épületeit ugyanígy emlegették. Épültek magánbazilikák is: ezek voltak az előkelők palotáinak a fogadócsarnokai.¹⁶⁷

A kereszténység zsidó kulturális közegben született. Nyilvánvaló természetességgel a zsinagóga volt az egyik előképe a későbbi keresztény templomnak. Ennek orientációja, apszisa és karzata is innen eredeztethető.

Az antik, kisázsiai-palesztinai zsinagógák... fülkében végződő (keletelt) tere, valamint a nők elhelyezésére szolgáló helyiség v. karzat (empórium) szintén egyfajta funkcionális előképnek tekinthető.¹⁶⁸

...a zsinagógai istentiszteletek (muszáf, mincha) már kialakult rendje (és építészeti tere) – főleg Kisáziában, Palesztinában – alapvetően meghatározta a keresztény liturgia kialakulását.¹⁶⁹

A keresztény templomok közül az ősi szírek tűnnek a legrégebbinek. [...] Az ősi kereszténység maradványaival találkozunk itt...

¹⁶³ A zsidó előírások szerint eljárnak a Jeruzsálemi templomba, de az nem válik keresztény templommá.

¹⁶⁴ Bánhegyi B. Miksa: *Ars Sacra. Szent művészet.* Bp. 1994, Xénia, 20. o.

¹⁶⁵ Guzsik Tamás: *Szagrális terek funkcióelemzése.* BME-segédlet I. Bp. 10. o.

¹⁶⁶ Catherine Fouré (szerk.): *Szentföld.* Bp. 2000, Park.

¹⁶⁷ Tompos Erzsébet: *A későrómai császárság és Bizánc keresztény építészete.* Bp. 1994, Ligatura, 17. o. ill. Tompos Erzsébet: *Az építészettörténete középkor. A bizánci és az iszlám építészett.* Bp. 1986, Tankönyv, 23. o.

¹⁶⁸ Guzsik Tamás: *Szagrális terek funkcióelemzése.* BME-segédlet I. Bp. 16. o.

¹⁶⁹ Guzsik Tamás: *Szagrális terek funkcióelemzése.* BME-segédlet I. Bp. 8. o.

Nem kell tehát csodálkozni, hogyha ez az ősi szír templom olyannak tűnik számunkra, mintha a zsidó zsinagógának keresztény változata lenne. Bazilika típusú épületet használtak, mint általában e kor zsinagógáinál, és azt a kultuszhoz is hasonlóképpen alkalmazták.^{170 171}

Szír-Palesztin területen Hácór város (Tell-el-Qeda) A övezetben feltárt és Ácháb idejére datált (i. e. 869–850) oszlopos csarnoka,¹⁷² vagy a knósszoszi palota (i. e. 1440-ben pusztul el) nyugati szárnyának emeletén található oszlopos csarnokok¹⁷³ kétségessé teszik, hogy vajon valóban csak római előképek mentén fejlődött volna ki a bazilikális épülettípus.

A zsidók már korán zsinagógának használtak egy jellegzetesen görög épületet, amelyet azok nyilvános összejövetelekre építettek: a bazilikát.¹⁷⁴ Ebben a téglalap alapú épületben két oszlopsor választott le két oldalhajót a mozgások megkönnyítésére. Általában egy vagy három ajtaja volt a végén. A legrégebbi ilyen típusú zsinagógákban az ajtók mindig Jeruzsálem felé nyíltak.¹⁷⁵

A későbbi nagy gyülekezeti templomok típusa valószínűleg a zsinagógából is levezethető. A „profán épülettípus” vonatkozásában megjegyzendő még, hogy a zsinagóga nem szent hely, sőt a korai keresztény templom sem volt az.¹⁷⁶ Talán úgy is írhatta volna Bánhegyi István: *S ekkor ahhoz a profán épülettípushoz nyúltak, amely be tudott fogadni egy közösséget, s ez a zsinagóga volt.*¹⁷⁷

Ezzel egy transzcendens szál húzható a teremtéstől a mai templomokig, de az is tudható, hogy ez a szál nem szakad el a mában, hanem az utolsó ítéletig húzható. E miatt a kontinuitás miatt érzünk valami ősit minden templomban. Természetesen nem egyforma erősen érezhető ez a különböző templomokban, talán ezért is „népszerűek” egyes templomok, mert ott erősebben érezhető ez a transzcendens kapcsolat.

¹⁷⁰ Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé, 21. o.

¹⁷¹ Vö. J. Lassus, *Sanctuaires chrétiens de Syrie*. Paris, 1947, és „Liturgies nestoriennes médiévales et églises syriennes antiques”. In *Revue d'histoire des religions*, 1950, 236 skk; J. Lassus – G. Tchalenko, „Ambons syriens”. In *Cahiers archéologiques*, 5 (1951); J. Dauvillier: „L'ambon ou b•ma dans les textes de l'Église chaldéenne et de l'Église syrienne au Moyen Âge”. In *Cahiers archéologiques*, 6 (1952); N. M.-D. Boulet: „L'autel dans l'antiquité chrétienne”. In *La Maison-Dieu*, 29 (1952), 40 skk.

¹⁷² P.R.S. Moorey: *Bibliai Tájak*. Bp. 1985, Helikon, 38. kép.

¹⁷³ Közli pl. *SH atlasz. Építőművészet*. Bp., Berlin, Heidelberg, New York, London, Párizs, Tokió, Hong-Kong, Barcelona, 1993, Springer, 142. o.

¹⁷⁴ Maga a bazilika szó is görög; a görög sztoa basziliké ('királyi oszlopcsarnok') utótagjának latinisodott formája.

¹⁷⁵ Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé, 17. o., de a fenti sorokat idézi Joseph Ratzinger bíboros *A liturgia szelleme*. Bp. 2002, Szent István Társulat, 61. o.

¹⁷⁶ A szentségre vonatkozó konkrétumokkal külön fejezet foglalkozik.

¹⁷⁷ Az ókori zsidó zsinagógákról ld. Gerhard Kroll: *Jézus nyomában*. Bp. 1982, Szent István Társulat, 281. o.

AZ ÖRÖKKÉVALÓ IDEJE

A templom úgy is kötődik az örökkévalósághoz, hogy az Örökkévalót fogadja be, magát Istent. Isten örökkévalósága a templomot, Isten házát is összeköti az örökkévalósággal.

Isten időfölöttiségét örökkévalóságnak szokás mondani. A Szentírásban azonban hiába keresünk olyan szót, amely az örökkévalóság fogalmát pontosan kifejezi. A héber 'ólám, a görög aiónion, a latin aevum, aeternum, saeculum és egyéb szavak a legtöbb esetben csak hosszú időtartamra vonatkoznak. Így pl. az Ószövetség nem egyszer örökkévalónak mondja a mennyet, a földet, Sion hegyét, és örökkétartó uralmat kíván a királynak, máskor azonban kifejezetten említi ezek mulandóságát. Isten örökkévalóságát azonban kétségtelenül tanítja mind az Ószövetség, mind az Újszövetség.¹⁷⁸

Az Isten örök és a templom is valamilyen formában az. A templom felszentelésekor, a felszentelő imában így imádkozik a püspök:

*...mert hívő néped ma ünnepélyesen örökre neked szenteli az imádságnak ezt a házát [...]
Most esengve kérünk tehát Urunk, az ég minden áldásával áraszd el ezt a templomot és az oltárt, hogy templomunk szent hely maradjon mindenkor, és az oltár Krisztus áldozatára állandóan készen álljon.¹⁷⁹*

Ez a templom valódi, eszkatológikus dimenziója. A templom tehát az örökkévalóságnak épül, ami nem marad következmény nélkül az anyagára, megjelenésére vonatkoztatva sem.

...a maradandóság igénye mindig arra vall, hogy a keresztény templom hívogató, de nem könnyű „olvasnivaló”. Időt, elmélyedést igényel attól, aki igazán meg akar ismerkedni vele: valójában nem is csak órákat, napokat, hanem egy egész életidőt. A templomnak, a legegyszerűbbnek is rétegei vannak, amelyeket lassan, türelmesen lehet fölfejni. Rejtőző mélységei nélkül üres és hazug volna az, amivel első látásra fogad.¹⁸⁰

AZ EGYÉNI ÉLET ÉS A KÖZÖSSÉG IDŐTLENSÉGÉNEK HELYE

A templomban az örökkévalóság úgy is megjelenik, mint az egyéni élet saját időtlensége. Manapság különösen is jellemző az életünkre, hogy változik a világ körülöttünk, költözünk, változik a saját élethelyzetünk is. A templomot azonban úgy találjuk idősebb korunkban, ha betérünk oda, mint gyerekkorunkban, esetleg az esküvőnkön, vagy esetleg egy temetés kapcsán találtuk. Fontos dolog, hogy a templomba vissza lehet térni akkor is, ha esetleg a mi saját környezetünk visszahozhatatlanul megváltozott, és ugyanott imádkozhatunk, mint nagyanyánk, vagy ükapánk.

¹⁷⁸ Előd István: *Katolikus Dogmatika*. Bp. 1978, Szent István Társulat, 41. o. 6.§ B) 6.

¹⁷⁹ Római Pontifikále: *A Templomszentelés Rendje*.

¹⁸⁰ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. Kinyilatkoztatás és emberi szó. Bp. 1999, Új Ember, 301. o.

Életünk során többször változik a lakásunk, régi otthonainkat nemigen keressük fel, hiszen mások laknak benne. Egy-egy templom viszont évtizedeken át, talán születésüinktől halálunkig őrzi emlékeinket: itt kereszteltek, itt voltam elsőáldozó, itt szoktam gyónni, itt volt az esküvőnk, itt mondtunk gyászmisét a szüleimért.

Az egyén emlékein túl a közösség történetének is őrzője a templom. Nem múzeumként, hanem úgy, mint egy nemzedékeken át „működő” családi otthon.¹⁸¹

Az Isten örökkévalóságának jelévé válik ilyen értelemben a templom a személy saját életében. Olyan családi otthonná, mely az eltévelyedettnek is az atyai ház melegségével tár kaput. Ugyanakkor tanúja is életünknek, és ebben is Isten képe.

Ez a változatlanúság is a templom sajátja, mely Isten változatlan szeretetének a jele életünkben. Templomot építeni éppen ezért mindig rendkívüli (sőt transzcendens) esemény.

A TÖRTÉNELEM ÉS A LITURGIA IDEJE

A templom ugyanakkor természetesen az anyagi világban is áll, teljesen evilági épület, tudhatjuk építési idejét, tudjuk, hogy időről időre fel kell újítani, esetleg újra kell építeni, hiszen elég csak a Jeruzsálemi templom újra és újra való felépítéseire¹⁸² gondolni. Tudunk elpusztult templomokról. A templom tehát teljesen belesimul a történelem szövetébe: kapcsolatban áll a kortárs hatásokkal és az elődök -utódok láncolatával.

Mégis, miközben a időbelihez kapcsolódik, ugyanakkor a megváltáshoz is kapcsolódik, amely mintegy „kiégette” ezt a történelmi szövetet. Benne is van, és mégsem úgy van benne, hiszen minden katolikus templomban a megváltás újul meg minden szentmisében, ami egyszeri és megismételhetetlen, és örök. A templom ideje liturgikus idő. Krisztus megváltó áldozatának sajátos idődimenzióit hordozza.

A szent időről viszont elmondható, hogy az mindig ugyanaz, „örökkévalóságok sora” (Hubert és Mauss).¹⁸³ Mert bármilyen bonyolult is valamilyen vallási ünnep tartalma, benne mindig valamilyen eredetileg lejátszódott és újból jelenvalóvá tett szent eseményről van szó. Az ünnep résztvevői a mitikus esemény kortársaivá válnak. Másként kifejezve: kilépnek történelmi idejükből, tehát abból az időből, amely a profán, személyes és személyek közötti események összességét veszi körül, és visszatalálnak abba az őseredeti időbe, amely „nem folyik”, mert nem része a profán időtartamnak, s lényege a végtelenül gyakran elérhető örök jelen.¹⁸⁴

¹⁸¹ Jelenits István: *A keresztény templom.* Alaprajz, 1998. 5. szám.

¹⁸² Ld.: *A templom ideje* fejezet, *Üdvtörténeti kapcsolat.*

¹⁸³ M. Mauss et H. Hubert: *Mélanges d'histoire des religions.* Paris, 1909.

¹⁸⁴ Mircea Eliade: *A szent és a profán.* Bp. 1999, Európa, 80. o.

A szentmise előképe az állandó Isten-imádatnak, elővételezése a mennyei liturgiának. Az oltárhoz vonulás is erre utal. A liturgikus idő időtlensége a templom saját idejévé válik, hiszen a templom maga is a liturgia része.

ÖSSZEGZÉS

A Jeruzsálemi templom előképe a keresztény templomnak, melyben ugyanaz az Isten volt jelen. Ez a folytonos transzcendens szál tesz ősvé minden templomot.

Az Örökkévalónak épül, örökre Istennek szentelik. A templom ráér, mélységei, rétegei vannak, emlékeinket is őrizi, mint egy családi otthon. Isten változatlan szeretetének jele.

A templom a liturgia része, benne a végtelenül gyakran elérhető örök jelen ismétlődik, a mindig ugyanaz érhető el. A krisztusi megváltás sajátos idődimenzióit örökli, mert a templom ideje szent idő.

V.
ÉPÍTÉSZETI ESZKÖZÖK

KI VAGY A MENNYEKBEN

A Szent az felemelő, magasztos, fenséges, mennyei, fennkölt, emelkedett, magasabb rendű. Ezeket a szavakat, kifejezéseket vizsgálva nyilvánvaló, hogy szinte mindegyik kifejezés a magasban lét jelentést használja fel a tartalom kifejezésére. Nem új dolog ez, több zsoltárban is előfordul ez a gondolat. A 32. zsoltár szerint Isten a mennyben lakik, ahonnan le lehet látni. Így beszél:

*Letekint Isten a mennyből, s látja mind az emberfiakat.
Lakóhelyéről szemléli minden lakóját a földnek.*¹⁸⁵

*Sion falát kerüljétek meg, járjátok körül, számláljátok össze tornyait! [...]
Itt van az Isten, a mi Istenünk mindenkor és örökké ő vezet minket mindörökké.*

*Nagy az Úr, és minden dicséretre méltó a mi Istenünknek városában.*¹⁸⁶

A 47. zsoltárból idézettek szerint Isten Sionban, illetve a városában van, nem a mennyben.

Ez a kettősség, hogy Isten a magasságban van, és egyszerre a szent városban, szent hegyen, a templomban, a zsoltárokból egészen nyilvánvaló:

*Szent templomában van az Úr, az Úr trónja a mennyben áll!*¹⁸⁷

*Ujjongással vonult be Isten, fölment az Úr harsona szóval.*¹⁸⁸

Az a képzet, hogy az Isten fent van, a szentmisében is előfordul:

f Emeljük föl szívünket!

f Fölemeltük az Úrhoz.

De a Miatyánk első sora is Isten mennyben létéről beszél. Pedig már Salamon így szól:

*Nézd, az egek és az egek ege sem képes Téged befogadni, nemhogy ez a templom.*¹⁸⁹

Isten kívül van a téren, ezt tanítja a dogmatika. Ha Isten térfölöttisége ennyire nyilvánvaló, honnan van ez a makacs fölfelé tekintés?

*Istennek nemcsak közelségét, hanem más-ságát, minden emberi elképzelést meghaladó világfölöttiségét, felfoghatatlanságát, megközelíthetetlenségét is érezték Isten választottai.
Innét van az, hogy sokszor oda képzelik, ahova élő ember el nem juthat: a mennyben*

¹⁸⁵ 32. zsoltár.

¹⁸⁶ 47. zsoltár.

¹⁸⁷ 10. zsoltár.

¹⁸⁸ 46. zsoltár.

¹⁸⁹ 2Krón 7, 19.

lakik¹⁹⁰, sőt a holtak birodalmában is feltalálható¹⁹¹, uralmának trónja az ég, lábainak számolya a föld¹⁹². Eget és földet egyaránt betölt hatalmával és átölel dicsőségével.^{193 194}

Istent tehát magunk fölé képzeljük, noha eszünkkel tudjuk, hogy ez az antropomorfi megközelítés következménye, és nincs teológiai alapja. Mégis ez a vallási hagyomány ősi eredetű, és általános.

Ennek egyik megjelenése, hogy sokan a vertikálitást keresik a templom külső formáján. Ugyanakkor a belsőben sem mindegy, hogy ez az ősi vertikálitás utáni vágy kielégül-e, vagyis van-e hova felfelé tekinteni? Úgy is feltehető a kérdés, Istenhez emel-e a templom? Ez a kupolás terek és a feszített arányú gótikus terek egyik kulcsa.

Ez a magasba tekintési igény az egyik alapja a szent hegyek kultuszának, mint amilyen a Sínai hegy,¹⁹⁵ (a Hóreb¹⁹⁶) vagy a Sion-hegy Jeruzsálemben, vagy előtte a „magaslatok”, pl. Gibeonban.¹⁹⁷

Az ilyen – mitikus vagy valóságos – hegyek, amelyek a világ közepén találhatók, sok kultúrában játszanak szerepet. Ilyen a Meru hegy Indiában, a Haraberezaiti Iránban, a mitikus „országok hegye” Mezopotámiában, a Gerizim, melyet egyébként „a föld köldökének” neveznek, Palesztinában.¹⁹⁸ Mint axis mundi; amely a földet az éggel kapcsolja össze, a hegy bizonyos fokig az éggel érintkezik, s így a világ legmagasabb pontját jelenti; [...] A keresztények számára a Golgota a kozmikus hegy csúcsán van.

Mindezekben a vallási elképzelésekben egy és ugyanazon mély vallásos érzés fejeződik ki: „a mi világunk” szent föld, mert a legközelebb áll az éghez, s mert innen, tőlünk érhető el az ég, és épp azért a mi világunk „magas rangú hely”. Kozmológiai szempontból ez a vallási elképzelés abban fejeződik ki, hogy e kiváltságos területet (amely a mi területünk) a kozmikus hegy csúcsára vetítik. ...a templomok a kozmikus hegy utánezatai, és ezek alkotják a köteléket föld és ég között.¹⁹⁹

A zsinagógák építési helye is a város legmagasabb pontja, hasonlóan a Jeruzsálemi templomhoz:

¹⁹⁰ Zsolt 114,16; 139,8.

¹⁹¹ Ám 9,2 skk.

¹⁹² Iz 66,1.

¹⁹³ Jer 23,23–24; Iz 6,3; Jób 11,7 skk; Bölcs 1,7.

¹⁹⁴ Elöd István: *Katolikus Dogmatika*. Bp. 1978, Szent István Társulat, 38. o. 6.§ B) 5. c)

¹⁹⁵ Lev 1,1 Szám 1,1 és Kiv 19. A zsidóknak tilos a hegyre felmenniük, mert szent hely.

¹⁹⁶ Kiv 19 ill. 1Kir 19.

¹⁹⁷ 1Kir 3 -ban olvashatjuk: „A nép még a magaslatokon mutatta be az áldozatot... Salamon... is a magaslatokon áldozott és tömjénezett. A király elment Gibeonba áldozatot bemutatni. Ez volt ugyanis a legjelentősebb magaslat.”

¹⁹⁸ Vö. *Der Mythos der cwigen Wiederkehr* c. könyvünk irodalmi utalásaival, 21. skk.

¹⁹⁹ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa, 32. o.

A zsinagógák építési helyére vonatkozóan a Kr. u. első század törvénytudói, a Tannaiták ezt a követelményt szabták: „a város legmagasabb helyére kell építeni”.²⁰⁰ A Sabbat fejezetben még egy fenyegető figyelmeztetést fűztek ehhez a szabályhoz: „Ben Mehasja rabbi (Kr. u. 300 körül) mondta: Minden várost, amelynek háztetői magasabbak, mint a zsinagógáé, végül is lerombolnak.”^{201 202}

A templomnak ugyanakkor ma nincs keresnivalója a hegyen. A hegy előkép, de nem kijelölt szent hely egy templom számára.

Az ábrahámhegyi hívek – láthatóan nem nagy lelkesedéssel – hallgatják az építész „koncepcióját”, miszerint az építendő templom helyszíne a község közepén emelkedő „Bök-hegy”. Ezt kívánja a táj és a Balaton-felvidék építési hagyománya: Tihany, Szt. Mihály stb. Itt-ott ellentmondó hangok: Öreg, fájós lábammal menjek fel a hegyre!?”²⁰³

FÉNY ÉS ARANY

A fény segítségével érzékeljük a teret, a formák a fényben élnek. A fény irányítja a figyelmet, kiemel, és eligazít a térben.

A megvilágítás tereli a figyelmünket is, pl. a fototropizmus jelenségét bizonyítja, hogy a tekintetünk akaratlanul a világosság felé fordul. [...] A fény hatására figyelmünk szelektív módon vándorol: egy tárgyra föl lehet hívni a figyelmet vagy észrevétlenné lehet tenni.²⁰⁴

Más megvilágítás szükséges egy meditatív imához, más egy ünnep fénypontjához, a megvilágítás ugyanis befolyásolja az emberek viselkedését.

...a csökkentett megvilágítás nagyobb intimitáshoz és kevesebb, csendesebb beszélgetéshez vezet. Ez a tendencia visszafele is igazolódott a preferencia vizsgálatokban...²⁰⁵

A fény jelenléte a templomban igen sokrétű, az egészen egyszerű praktikus megvilágítástól a liturgikus fényekig. Olykor akár zavaró is lehet.

A dolgok rendjében az isteni elrendelést felfedő világ – mondja Johannes Scotus – „sok részből, mintegy sok lámpásból tevődik össze”. Ilyen lámpás a templom is. Nem azért épült, hogy szépségével a testi szemet elgyönyörködtesse. Az áhítatban a megismerés útjait bejáró értelemnek világít. S ehhez nem volt szükség természetes fényre. Sőt, az

²⁰⁰ Tos. Mg. 4,23.

²⁰¹ 11^a

²⁰² Gerhard Kroll: *Jézus nyomában*. Bp. 1982, Szent István Társulat, 286. o.

²⁰³ Török Ferenc 1984-es Naplórészlete. Török Ferenc: *Vallomások*. Bp. 1996, Kijárat, 33.o. A templom a faluba került.

²⁰⁴ Dúll Andrea: *A fény – pszichológiai megvilágításban*. Építés Felújítás, 97/1.

²⁰⁵ u.o.

elmélyülésre sokkal alkalmasabb az egyedülletet teremtő félhomály. Nem szabad persze azt feltételezni, hogy emögött valami pszichikai megfontolás rejlett.

Nem a meditálásnak kedvező „hangulatot” akarták biztosítani, s ugyan így nem állt szándékukban az sem, hogy a félhomály sejtelmességével a transzcendenciák iránti fogékonyságot, a tér misztikus hatását fokozzák. Az indok ennél sokkal kézenfekvőbb. Kirekesztették a természetes fényt mint a külvilág egyik tartozékát, hogy a dolgokat csak anyagosságukban érzékelni képes testi szem munkája ne terelje el a figyelmet az elmélkedő szemlélődésről, s ne zavarja meg az értelemmel való látás tisztaságát.²⁰⁶

A fény sokféleképpen jelen van a katolikus liturgiában is az örökmécses fényétől az oltárgyertyák fényén át a húsvéti vigília fényliturgiájáig. Jelen van a napfény a zsolozsma imaóráiban is, amint az napszak szerint változik.

A gótikus katedrálisok ablakai a vakító külső fényt nemcsak felfogják, hanem összefogják, és általuk Istennek az emberekkel való teljes történetét, a teremtéstől kezdve az újbóli eljövételig beragyogják. A nappal való összjáték keretében maga a fal képpé, a Nyugat ikonosztázává válik, amely a térnek olyan szakralitást kölcsönöz, ami még az agnosztikusok szívét is megérinti.²⁰⁷

A fény a mennyei világ, a tiszta ismeret jelképe, Isten tulajdonsága. A sugárzó természetes fény onnét jön, felülről, ahová Istent teszi képzeletünk.

...a „világosság” szó az élet,²⁰⁸ az üdvösség²⁰⁹ és mindenekelőtt a mennyei világ kifejezése volt.²¹⁰ Az Evangéliumból világosság ered.²¹¹ A világosság nem Istennel egyenlő hatalom, hanem Isten tulajdonsága és teremtménye.²¹² A világosság/sötétség ellentét mindenekelőtt a János-evangéliumban az isteni és istenellenes birodalom ellentétét jelzi.^{213 214}

Az evangéliumokban Jézus magáról, mint a világ világosságáról beszél,²¹⁵ de a hitvallásban is a világosság, a fény Jézussal azonos:

Isten az Istentől, Világosság a Világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől.

²⁰⁶ Szentkirályi Zoltán: *Az építészet világtörténete*. 2. köt. Bp.1980, Képzőművészeti Alap, 108.o.

²⁰⁷ Joseph Ratzinger bíboros: *A liturgia szelleme*. Bp. 2002, Szent István Társulat, 115. o.

²⁰⁸ vö. Jób 3,20.

²⁰⁹ vö. Zsolt 4,7.

²¹⁰ Pl. Jézus megdicsőülése Mt 17, 2; angyalok, Jel 15,6.

²¹¹ 2Kor 4,4.

²¹² Ter 1,3kk.

²¹³ Jn 3,19; 12,46; 1Jn 1,5kk; Róm 13,12; 1 Pét 2,9.

²¹⁴ Klaus Vogt: *Stuttgarteri Bibliai Kislexikon*. Stuttgart, 1974, Prugg-Verlag GmbH, Világosság címszó 318. o.

²¹⁵ Jn. 8,12.

A dicsőség, Isten dicsősége világít a mennyei Jeruzsálemben, melynek szövétneke Jézus. Természetesen itt is átvitt értelmű a fény, de a fény annyira alapvető szimbóluma Istennek, az isteninek, a szentnek, hogy további szimbólumok is épülnek rá. A dicsfény jelentést örökli az arany szín a szimbolikában.

Az arany szeretete az ókorból ered, [...] (Pindarosz a pogány ókori görög költő szerint „az arany az éjszakában ragyogó tűz”). Az arany a fényt idézi, amely ott van az arany „ragyogásában”, „nemes fényében” (Krétai Szent András).

A keresztény ikonográfia átvette az arany 'fény' metaforát az ókori világtól, és újabb jelentéssel is felruházta: az arany a „színek színe”, nem létezik a természetben, tehát a nem teremtett fényt jelenti, hanem azt, amely elárasztja a teremtményt, átváltoztatja és a Paradicsom részesévé teszi. Így az arany jelenléte mindig az isteninek a jele a láthatatlan Jelenlété, amely magában foglalja az egész világmindenséget .

Az arany fénylő volta „elvakít”, „elkápráztat”: megvilágítja az anyagot, titokzatos tüzet gyújt benne, de ugyanakkor gátat is emel, elrejti a térbeli perspektívát, amelyet így nem fedezhet fel a szem. Valóságot mint misztériumot adja vissza, és a hangsúlyt Isten „félelmetes” jelenlétére helyezi („emésztő tűz”, Kivonulás 24,17).

Hasonló értékű az arany a bizánci templomok kupoláiban, amelyek az imádság tüzeit és a Mennyei Jeruzsálemet jelképezik.²¹⁶

Az arany ilyen értelmű használata tehát elsősorban nem hatalmi, nem Isten gazdagságát, vagy az egyház hatalmát kívánja bemutatni vagy demonstrálni, hanem egyszerűen az ikonográfia egyik eszköze.

S ez nem hivalkodó pompa volt. A fényben megcsillanó nemes felületek „anyagtalánító” ragyogása a kora keresztény, majd később a bizánci templomok alakításának, a tér mágikus hatásának egyik legfontosabb kompozíciós eleme. Az őszinte lélekkel erre vágó hívők szemében ez változtatta földöntúlvá az interieurt.²¹⁷

ÉGI MEGFELELÉSEK

Ha egy földi épület az égieknek szeretne megfelelni, templom szeretne lenni, akkor az égiek, a kozmosz rendje szerint kell épüljön, nem épülhet az építők kénye-kedve szerint. A szent hely kapcsolatot keres az égi és földi világ között, világtengely.

Egy szent építmény helyzete ritkán a véletlen műve. Lehetnek egy fa mellett, egy folyó mentén vagy egy múltbeli szent esemény színhelyén, leggyakrabban mégis a Nap, a Hold, a bolygók és a csillagok pályájának figyelembevételével helyezték el. Ez az elrendezési

²¹⁶ Popova–Smirnova–Cortesi: *Az Ikon*. Bp. 1998, Officina '96, 53. o.

²¹⁷ Szentkirályi Zoltán: *Az építészet világtörténete*. 2. köt. Bp.1980, Képzőművészeti Alap, 10. o.

*mód döntő fontosságú, hiszen az épületet arra szánták, hogy kapcsolódási pont legyen az emberek földi és az istenek égi birodalma között.*²¹⁸

A szentség kifejeződésének fontos eszköze, hogy a templom mint szent hely illeszkedik a világ rendjébe, sőt annak kitüntetett pontján áll, a közepén, a tengelyében. A szent sátor elkészítése mintegy a teremtés megismétlése.

...szeretnék arra a szövegre utalni, amellyel a Kivonulás könyve a kultusztörvény adásának elbeszélését lezárja: Ennek a szövegnek a felépítése szigorúan párhuzamos a teremtésről szóló beszámolóval. Hétszer mondja itt: „Mózes azt tette, amit neki az Úr parancsolt”, miáltal a templom hétnapos műve a teremtés hétnapos műve másolatának tűnik. Végül a templom berendezéséről szóló elbeszélés egyfajta sabbat-vízióval zárul: „Így fejezte be Mózes a munkát. Akkor felhő borította be a találkozás sátrát és az Úr dicsősége betöltötte a hajlékot.”²¹⁹ A sátorral kapcsolatos munka bevégzése a teremtés befejezésére utal: Isten a világban lakóhelyet nyer, a föld és az ég egyesülnek.²²⁰

Ennek az szent megfelelésnek az eszköze az építményben megjeleníteni az égi rendet. (Ez a szentség, szimbolikus megfelelés a lakóépítményekre is vonatkozik, amint azt Eliade²²¹, Humphrey–Vitebsky²²² és Frampton²²³ is megjegyzik.)

Az asztronómia és az építészet közötti kapcsolat sokszor bonyolult és apró részletekig kidolgozott volt, mint pl. a közép-amerikai templomok és obszervatóriumok esetében, amelyek helyzetét és alakját a Vénusz, illetve a Fiastyúk pályája határozta meg. Hasonló következtetésre jutottak a nagy egyiptomi piramisok szűk réseit illetően, amelyek az Orion övével vannak megfelelő viszonyban.²²⁴

Ezt a gondolkozásmódot a keresztény templomok is öröklék, bár természetesen egészen más jelentéssel.

A bizánci templomban például ez világosan megnyilvánul: „A templom belső négy része a négy világtájat képviseli. A templom belseje a világmindenség. Az oltár a paradicsom, amelyet keletre helyeznek el. Az oltár császári ajtaját a paradicsom kapujának is nevezik. Húsvét hetében az oltár fő ajtaja az egész istentisztelet alatt nyitva marad; e szokás értelme világosan kifejeződik a húsvéti kánonban: »Krisztus feltámadt sírjából és megnyitotta előttünk a paradicsom kapuit.« A nyugati rész ezzel szemben a sötétség, a rémület, a halál területe, az elhaltak örök lakóhelye, akik az utolsó ítéletkori feltámadásra

²¹⁸ Caroline Humphrey – Piers Vitebsky: *Építészet és vallás*. Bp. 1998, Helikon – Magyar Könyvklub, 14. o.

²¹⁹ Kiv 40,33–35.

²²⁰ Joseph Ratzinger: *A liturgia szelleme*. Bp. 2002, Szt. István Társulat, 23. o.

²²¹ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa, 162. o.

²²² Caroline Humphrey – Piers Vitebsky: *Építészet és vallás*. Bp. 1998, Helikon – Magyar Könyvklub

²²³ Kenneth Frampton: *Studies in Tectonic Culture: Poetics of Construction in 19th and 20th Century Architecture*

©1995 MIT Bevezető, etnográfia.

²²⁴ Caroline Humphrey – Piers Vitebsky: *Építészet és vallás*. Bp. 1998, Helikon – Magyar Könyvklub, 15. o.

várnak. A templomépület közepe a föld. Koszmász Indikopléusztész²²⁵ elképzelése szerint a Földnek négy sarka van, négy fal határolja, amelyeken egy kúp emelkedik. A templom belső négy része a négy világtájat szimbolizálja.”²²⁶ A bizánci templom a kozmosz mása, benne testesül meg és szentesül a világ.²²⁷

A keresztény templom a zsinagógából fejlődött ki, amikor a közösség megoszlott a krisztusi tanítás mentén. A zsinagóga a Jeruzsálemi templomra volt tájolva, a szentek szentje felé. A keresztények viszont a keleti orientálódást választják, mely törést jelent ezen a hagyományon.

*...többé nem Jeruzsálem felé tekintenek, az elpusztult templomot nem tekintik többé Isten földi jelenléte helyének. A kőből épült templom nem fejezi ki többé a keresztények reménységét; függönye örökre elhasadt. Most kelet felé, a felkelő nap felé tekintenek. Ez nem napkultusz, hanem a kozmosz beszél Krisztusról. [...] Krisztus, akit a nap ábrázol, a sekina²²⁸ helye, az élő Isten igazi trónja; [...] A kelet felé való imádkozást a régi egyházban apostoli hagyománynak tekintették. Akkor is, ha a kelet felé fordulás kezdetét és a templom irányába tekintés megszűntét időbelileg nem tudjuk pontosan meghatározni, mégis bizonyos, hogy ez a szokás a keresztény liturgia egyik lényeges jellemzőjeként a legkorábbi időkbe nyúlik vissza és azt (akárcsak a magánimát) mindig a keresztény liturgia lényeges jellemzőjének tekintették.*²²⁹

Nem ez az egyetlen kozmikus megfelelés a keresztény templomban. A középkorban egész szimbolikus rendszer alakul ki. Az északi falon lehetőleg nem nyitnak ablakot, a különböző falakon csak az oda meghatározott ikonográfiai tartalmat lehet megjeleníteni. Például a veleméri templomnál látható, hogy a szentély északi fala a szentségházzal az Atya fala, a keleti fal egy gótikus keleti ablakkal a Fiúé, a déli oldal egy kis kerek ablakkal a Szentléleké, ehhez igazodnak a freskók témái. Egyes kutatások ebben a templomban a holdjárással kapcsolatban is kimutattak összefüggéseket.

Kérdés, hogy manapság van-e, lehet-e ennek jelentősége?

Häussling természetesen úgy véli, hogy a kelet felé, a nap felé való fordulásnak a liturgiába történő bevezetését manapság már nem lehet többé megkísérelni. Valóban nem? A kozmosz ma már nem érdekel bennünket? Ma valóban olyan menthetetlenül

²²⁵ Koszmász Indikopléusztész (vagyis: Indiátjárt Kozma) alexandriai görög geográfus az i. e. 6. századból. Mint kereskedő és utazó bejárta Kelet-Afrikát, Indiát és Ceylont. Később szerzetes lett, és mint ilyen a bibliai világkép földrajzi és történelmi felsőbbrendűségét igyekezett bizonyítani a ptolemaioszi világszemlélettel szemben. Közli Mircea Eliade uo.

²²⁶ Hans Sedlmayr: *Die Entstehung der Kathedrale*. Zürich, 1950, 119. o.

²²⁷ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp.1999, Európa, 56. o.

²²⁸ *Sekina: héber kifejezés, jelentése 'lakás, hajlék, lakóhely'. Isten jelenlétét írja le a világban. A kifejezés nem fordul elő a Bibliában, hanem a rabbinikus irodalomban használatos annak jelölésére, amikor Isten kézzelfoghatóvá teszi saját jelenlétét egy bizonyos helyen.* Közli Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé.

²²⁹ Joseph Ratzinger: *A liturgia szelleme*. Bp. 2002, Szt. István társulat, 62. o.

*magunk köré rendezkedtünk be? Nem éppen manapság fontos-e az, hogy az egész teremtéssel együtt imádkozzunk?*²³⁰

Bár a keletelés kötelezettsége a középkor derekától nem kötelező, mivel ezt *mindig a keresztény liturgia lényeges jellemzőjének tekintették*, ez a hagyomány is figyelembe vehető, sőt kívánatos.

HITELESSÉG ÉS MISZTÉRIUM

Az építészet nyelv, és ezen a nyelven állítások fogalmazódnak meg. Nem csak egy műemlék épület képes hosszan mesélni az építészet nyelvén. Egy bank, amikor gránittal burkolják, az időtállóságról, a megbízhatóságról állít valamit. Egy bevásárlóközpontnak gyorsan felhúzott fémdoboz esetleg az olcsóságról. Vannak igaz, és vannak hazug állítások.

Azt, hogy az épületek valóban jelentést hordoznak, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy hazudni is lehet velük. [...] Illyés Gyula nyilván Ady soraira emlékezett²³¹, amikor így írt a Franciaországi változatokban: „Vannak épületek, amelyek láttán az ember nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy ezen a helyen valaki valamikor véletlenül kimondott egy óriási hazugságot, s azt büntetésből az istenek azon nyomban kőbe dermesztették. Ilyen például a budapesti Parlament.”²³²

Mai hazug világunkban talán semmi sem hiányzik annyira, mint a hitelesség. A templom pedig a hitelesség helye, talán a térbeli és időbeli állandósága következtében. Isten ígéreteinek egyfajta kőbe vésése. A közösségről, az egyházzól, az anyagról, önmagáról az építészet nyelvén fogalmazott állításainak igaznak kell lennie, különben komolytalanná tenné, megcsúfolná a misztériumot. A templom az Istenbe vetett bizalom háza. Olcsó fogásokkal nem veszélyeztetheti ezt a bizalmat. Nem lehet tolakodó, hangoskodó, de mesterségesen kopott sem. Egyszerű, őszinte legyen és tisztességesen elkészített.

Oroszországban járva²³³ tapasztaltuk, hogy vasbetonból, faforgács lapokból, olcsó gipszstukkókkal, változatlan formavilággal próbálják a régi templomok újrafelépítését megoldani, sőt újakat építenek régi formákkal. Nemcsak az „új bor új tömlőbe való”²³⁴ miatt érezzük, hogy bizony itt valami nincs rendjén. A templom méltóságához tartozik, hogy valódi anyagból épüljön. Persze ez alól is lehet kivétel.

²³⁰ Joseph Ratzinger: *A liturgia szelleme*. Bp. 2002, Szt. István Társulat, 62. o.

²³¹ Ady az Országházzól írta *Dal a Hazugság-házról* című költeményét, s ebben a büszke épületet „ékes kövekbe fölburkolt Hazugság” gyanánt emlegette. Közli Jelenits István uo.

²³² Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. *Kinyilatkoztatás és emberi szó*. Bp. 1999, Új Ember, 293. o.

²³³ A „Keresztény templom és szent Image” címmel rendezett nemzetközi építészeti konferencián 2000 októberében Moszkvában, Fejérdy Péterrel, ill. az azt követő Novgorod-Szentpétervári tanulmányúton.

²³⁴ Jézus szavai, ld. Mt 9,17; Mk 2,22; Lk 5,37–38.

*Magyarországon a folytatható hagyomány a török utáni szegényes barokk templom. A magyarországi szegény barokk építészet fa oltárait márványra festve mégsem tekintettük csalásnak. „Szegény ember vízzel főz.” Nem csalásból, hanem áhítatból építették, mert megérdemelné az a szent a márványt, de nincs elég pénzünk, és mégis szeretnénk megtisztelni.*²³⁵

A katolikus templom ereklyekultusza is a hitelességhez kapcsolódik. Aki életében tanúsította az Isten szeretetét, már nem él, hogy szóban szóljon hozzánk, de íme itt van csontjaiban, léte nem üres legenda. Hasonló logika ez, mint a szentföldi zarándokoké: Jézust ugyan már nem látni ott, de a környék még ma is ott van, még tanúsítja, könnyebben hihetővé teszi az egykori otlétet.

A katolikus templom nem üres. Akkor sem, ha senki sincs benne.

*A katolikus templom nem csak akkor működik, ha tele van. Itt akkor is ott van valaki, amikor ember nem mozog ott. Aki belép, egy jelenlét világába lép be. Aki oda belép az elmerülhet a csendbe, nem a többiekre vár. A csönd fontosabb, mint a liturgia, ami csak a csönd kerete.*²³⁶

Ez a csönd nem csak úgy van a templomban, hanem a benne lévő misztérium jele. Aki oda betér, ezért a misztériumért lép be, akkor is, ha a liturgián vesz részt. A templomban nem olyan nyilvánvalóan „követhető le” épülettel a funkció, mint egy üzemi épület, vagy például egy iskola esetében. A közös liturgia, az egyéni imádság, a szertartás nem magáért való, hanem túlmutat önmagán.

Hallgatni kell arról, amiről nem lehet beszélni. Az építészet úgy dicsőíti meg a misztériumot, hogy hallgat róla. A katolikus egyház fordít a keresztény egyházak közül legnagyobb figyelmet arra, ami a keresztény misztériumban kimondhatatlan.

A kereszténység ugyan az Ige vallása, de az Isten szavaival sem váltható szavakra a misztérium. A testté lett ige is elnémult: színek alatt jelenik meg közöttünk. [...]

*A Korinthusiaknak írt levélben olvassuk: „most még csak tükör által, homályosan látunk...” A hitünk is ideig való, mely a végső időkben fog beteljesedni. Az ígéret beteljesedését a csend őrzi: ezt a csöndet idézheti fel a templom, esetleg jobban, mint a beszéd.*²³⁷

A TEMPLOM TERE

Milyen formájú az isteni misztérium és a csönd? Van-e a transzcendensnek megfeleltethető térforma?

²³⁵ Jelenits István előadása 2002. szeptember 21-én a Pasaréti Építésznapon. A szerző lejegyzése.

²³⁶ uo.

²³⁷ uo.

*Az ember maga köré vonja a teret, elzárkózik benne a külső világtól, a belsőben teremt a dolgok „jelentésének” megfelelő, a transzcendenciák végtelen világára rányúló mesterséges univerzumot. Az ilyen tér éppen ellentéte az antik rómainak. Elvileg is belülről kifelé, belső nézőpontra szervezett. A lehető legteljesebben, maradéktalanul interieur. S mert feladata az, hogy az evilági létből kivezessen, formájában is irányított: útként húzódik a bejárattól az eszmei célt kitűző oltárasztalig.*²³⁸

A tridentinai zsinatot követően válik fontossá a templomok áttekinthetősége, és a főoltárra helyezett tabernákulum láthatósága, mely a belső látást, a megismerés útjait bejáró értelem elmélkedését váltotta fel. Ez az oltárra tekintés ugyanakkor a részvételnek nem feltétele, nem abszolút szükséges, mint például egy moziban. A szertartásoknál fontos, hogy nem csak a látáshoz szólnak. Egy füstölésnél halljuk a turibulum csörgését is, érezzük a tömjén illatát is. Az is részt tud venni, aki esetleg éppen nem lát oda, mert elé ült valaki. A szavakból, csöngetésekből is nyomon lehet követni. (Ami persze nem jelenti azt, hogy a templomot nem kellene úgy építeni, hogy az oltár látható legyen.)

Ez a fajta templomtér elképzelés azonban nem statikus. A II. Vatikáni Zsinatot követően megváltozik a hívek szerepe a liturgiában, aktívabb közreműködővé válnak.

Az új értelmezés szerint az egyház Isten népének közössége, minden tagja az általános papság részese. [...] A mise liturgiája is alapvető újjátáson esik át: általánossá válik a népnyelv használata, (ezért is) a korábnál hangsúlyosabbá válik az igeliturgia. ...az új egyházfelfogás és liturgia új tereket igényel. A templom immár nem az Isten háza, hanem a domus ecclesiae, a közösség háza.

*Bonyolítja a helyzetet, hogy csak a mise részei is különféle jellegű tereket igényelnének. Az igeliturgia gyülekezeti teret igényel; az áldozat liturgiája, az eucharistia cselekménye során a térnek lakomaformája van, az elmélkedéshez pedig az áhítat formáját kellene, hogy öltse.*²³⁹

A katolikus templom nem csak közösségi tér, hanem az egyéni imádságnak is helye, és ez valamennyire a liturgia idejére is igaz. A részvétel a liturgiában jelent fizikai cselekvéseket, mozgásokat, közös éneklést, de belső tevékenységet is, bűnbánatot, imádat, hálaadást és könyörgést is.

A keresztény templom olyan belső teret igyekszik kialakítani, amely közösséggé szervezi a gyülekezet tagjait, ugyanakkor az evangéliumi „rejtekekbe”²⁴⁰ is elvezeti őket, megóvja, megteremti Istenre nyíló figyelmük, odaadásuk intimitását. A katolikus templomban ezért néznek mind előre a közösség tagjai, egymásnak csak a tarkóját, hátát látják. Örülhet az

²³⁸ Szentkirályi Zoltán: *Az építészet világtörténete*. 2. köt. Bp.1980, Képzőművészeti Alap, 8.o.

²³⁹ Becker Gábor: *Templomépítés*. DLA-értekezés. Bp. 1999.

²⁴⁰ Vö. Mt. 6,5: „Te amikor imádkozol, menj be a szobádba, zárd be az ajtót s imádkozzál titokban mennyei Atyádhoz. S mennyei Atyád, aki a rejtekben is lát, megjutalmaz.”

*egyik, szomorkodhat, akár sírdogálhat a másik, az sem szégyen, ha valaki elbóbiskol. Senkinek sem kell attól tartania, hogy a szomszédja megütközik az arckifejezésén, s akár segítő igyekezettel, akár rendreutasításképpen megszólítja.*²⁴¹

A liturgia átélése egyrésztől közösségi élmény, másrésztől az egyéni meditációhoz is közel áll. A résztvevők egyszerre vannak az evangéliumi „rejték”-ben, egyedül Istennel és közösségben egymással. A liturgia nem egyszerűen egy közösségi élmény. Éppen ezért nem is szerencsés szembeültetni a résztvevőket egymással. Ha szemben láthatnak valakit, akinek a tekintetét magukon érzik, az zavarhatja őket az Istenre figyelésben.

Talán éppen az egyéni ima lehet az, ami kicsit jobban előtérbe állítandó manapság, mint a II. Vatikáni Zsinat utáni időkben. Az akkori gondolkozást tükrözik az alábbiak:

A longitudinális tér hierarchikus hatású. A centrális tér antihierarchikus, közösségi hatású, kimondatlanul is az általános papság elvének építészeti megfogalmazása.

*A centrális tér – miközben emberközpontú – relativizál, kollektivizál. Ez nem segíti az egyéni meditációt, miközben eleget tesz az igeliturgia és az áldozati liturgia elvárásainak.*²⁴²

*Ugyanakkor az egyház mai²⁴³ képének mégis a két alaptípusból ez felel meg jobban: a liturgia a közösség együttes cselekménye, az egyéni meditációnak a liturgián kívül van inkább szerepe.*²⁴⁴

Louis Bouyer²⁴⁵ 1991-es könyve kritikusan gondolkodik a centrális térről, és ehhez liturgikus érveket hoz fel.

Egy kör alakú épület, amelyben a hívek a középpont köré gyűlnek össze, azzal a veszéllyel járna, hogy egy saját magába zárt közösséget hoz létre, valamint a kultusz statikus felfogásának kedvezne. Ezt a két veszélyt elkerülendő, Krisztus Egyházának helyi közössége maradjon nyitott: természetesen nyitott a szentek láthatatlan gyülekezete felé, de a többi keresztény közösség felé is, továbbá nyitott a világ felé, ahol Isten népének királyi papságában a maga feladatát be kell töltenie.

Nem kevésbé szükséges, hogy a liturgia olyan előremutató mozgás legyen, amellyel közösen csatlakozunk az égi város felé vezető zarándoklatba. Nem azért gyűlünk össze a templomban, hogy ott maradjunk, hanem hogy onnét induljunk, zarándokok, akik együtt vágnak neki a jelen világnak, a mennyország felé haladva, az élő Isten eszkatológikus jelenlétében. Ezért a keresztény templomnak, hasonlóan az őt megelőző zsinagógához, egy közös tengely mentén kell elrendeződnie, így a liturgia beletestesül az egyik

²⁴¹ Jelenits István: *A keresztény templom*. Alaprajz, 1998, 5. szám.

²⁴² Becker Gábor: *Templomépítés*. DLA-értekezés. Bp. 1999.

²⁴³ A disszertáció 1999-ben készült, de már ebből a szövegből is kiolvasható az központos tér sajátos volta.

²⁴⁴ Becker Gábor: *Templomépítés*. DLA-értekezés. Bp. 1999.

²⁴⁵ Louis Bouyer a II. Vatikáni Zsinat nagy konvertita teológusa, liturgiátörténész.

*fókuszpontból a másikba történő átvonulásba: először Isten igéjének felhívása, ezután az oltárhoz vonulás, majd a látható oltáron túl folytatódik evilági utazásunk az eljövendő viláig.*²⁴⁶

A centrális tér önmagában is sajátos, hiszen egy központos térben az elemek elsősorban a központhoz való viszonyukban meghatározottak.

*Van itt még egy sajátos ellentmondás: a centrális tér relativizáló jellege miatt nem rendelkezik biztos centrummal, azt csak a tér egyéb elemeinek²⁴⁷ felhasználásával lehet kijelölni.*²⁴⁸

Egy centrális térben csak a központ biztos, ami a viszonyítási pontja.²⁴⁹ A templom tengelye felvonulási útvonal. Nemcsak az introitus, (graduále), az offertórium és a communió idején minden szentmisében, hanem amikor bevonul az asszisztencia, a körmenet, vagy egy esküvői menet. A centrális térben is szükség van hosszanti tengelyre. A központosság egy függőleges tengelyt, (világtengelyt) jelent, ugyanakkor ez a térforma által kijelölt központ általában nem eshet egybe az eszmei középponttal, az oltárral vagy az ambonnal (bár ortodox templomoknál lényegében ez történik a szólea esetében). A középre helyezett oltár mögött nagy üres tér marad? Vagy oda szembeültetett résztvevők kerülnek? Ha pedig ide a sekrestye, illetve kiegészítő helyiségek tömbjét tesszük (ami még mindig szerencsésebbnek tűnik), a tér központos jellege sérül.²⁵⁰ Előnyösebb és egyben érdekesebb megoldás a kétféle térforma valamiféle ötvözése, melyre több magyar példa is felhozható.²⁵¹

A templom tere nemcsak irányított kell legyen, hanem kellő tágassága is kell legyen.

Ez a templomtér hagyományosan tágas is, nemcsak akkora, hogy az épp együtt imádkozó közösséget magába fogadja. Nem gögből nagy, nem kíván hamis látszatot teremteni, de arra igyekszik lehetőséget adni, hogy a jelenlevőknek ne kelljen összezsúfolódniuk, hogy a nagyobb közösséggel ki-ki saját belső állapotának megfelelően találjon kapcsolatot: hívogat, de nem kényszerít, tiszteli azok tartózkodását, akik az evangéliumi vámos megilletődésével lépnek be. [...] A templom nem fél az ürességtől sem. A természetre lehet jellemző a horror vacui,²⁵² a templom mintha figyelmeztetne üres és „fölösleges”

²⁴⁶ Louis Bouyer: *Építészet és liturgia*. Szeged, 2000, Agapé, 61. o.

²⁴⁷ Világítás, bútorzás, belsőépítészeti eszközök stb.

²⁴⁸ Becker Gábor: *Templomépítés*. DLA-értekezés. Bp. 1999.

²⁴⁹ Vö. Peter Märkli megjegyzése: „A kört például csak a közepével lehet megfogni.”

²⁵⁰ Vö. Csaba László nyírdersi Szt. Pál rk. temploma, vagy békásmegyeri Boldog Özséb rk. temploma.

²⁵¹ Vö. Török Ferenc felsőpakonyi rk. templom, a budapesti Magyar szentek rk. templom, Major György siófoki rk. templom, Csanády Gábor hodászi gk. templom.

²⁵² Az üresség félelme, átvitt értelemben elkerülése.

*léghőmétereivel; hogy teret kell nyitnunk magunkban a kegyelemnek, különben hiába imádkozunk.*²⁵³

KAPU ÉS ELŐCSARNOK

A szent helyet gyakran egy udvaron át lehet megközelíteni, ilyen volt a bizánci templom alaptípusa, de a mecsetek is ismerik ezt az udvart. Az ortodox templom vagy kolostor²⁵⁴ kertjének kapuja a templom megközelítési útján van; aki belép, háromszor keresztet vet ugyanúgy, mint a templom kapujában. Innen ered, hogy gyakran torony hangsúlyozza. Nem közömbös a megközelítés útvonala sem. Egy grúz kolostor belső megközelítésének útvonala, az útvonalon feltáruló látvány nem véletlenszerű, hanem megszerkesztett,²⁵⁵ hasonlóképpen, mint a görög Delphoi temenoszában²⁵⁶ volt.

Egy szent tér bejárata kulcsfontosságú elem, és ez nem csak a templomra igaz. A bejárat kapu, a küszöb, a bejárat előcsarnok választja el a megszentelt belső teret a külsőtől.

*Az ajtó, s annak küszöbe jelzi, hogy itt megtörik a folytonosság, más helyre érünk. Megváltozik a viselkedés, a gesztusok, a viszonyulás. A küszöb szakadék és összekötő kapocs is egyben. Szakadék a szent és a profán világ között, de ugyanakkor össze is köti őket. Ez a rituális szerep, amit a templomnál építészeti is jeleznek a kapu és tartozékai esetében, és meg van a lakóház küszöbénél is. Külön rítusa van a küszöbnek: megérintik, meghajolnak, leborulnak előtte. Istenei, fölvigyázói vannak, temetkeznek alája, áldozatot mutatnak be rajta, jósolnak, ítéleznek a küszöbön állva (Babilon, Egyiptom, Izrael). Ez jelzi a tér inhomogenitását, s az ezt láthatóvá tévő szimbólum nagy szerepét (ma is maradt ennek nyoma a házasságát kísérő szokásoknál). A küszöb előbb vázolt szerepe mutatja, hogy egyszerre szimbóluma és közvetítője az átmenetnek.*²⁵⁷

A vallásos ember számára nem homogén a tér, és ennek az átélését kell segítse a bejárat kialakítása. A kapuk nyilvánvalóan az ellenőrzés helyei. A szent helyre nem akárki mehet be.

*Tárjátok ki az igazak kapuit, bemegyek, hogy áldjam az Urat.
Az Úr kapuja, íme, itt van, de csak az igazak mennek át rajta.*²⁵⁸

*Ki mehet föl az Úr hegyére, ki állhat meg az ő szent helyén?
Az ártatlan kezű, a tisztaszívű,*

²⁵³ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. Kinyilatkoztatás és emberi szó. Bp. 1999, Új Ember, 300. o.

²⁵⁴ Pl. Moszkva kolostorai ilyenek.

²⁵⁵ Grigorián A. „Az Ahpatszki kolostor észlelési folyamatának alakulása és sajátosságai” címmel tartott előadást a „Keresztény templom és szent Image” címmel rendezett nemzetközi építészeti konferencián 2000 októberében Moszkvában.

²⁵⁶ Vö. Caroline Humphrey – Piers Vitebsky: *Építészet és vallás*. Bp. 1998, Helikon – Magyar Könyvklub, 143. o.

²⁵⁷ *A vallás fogalma és jelensége*. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola jegyzete.

²⁵⁸ 117. zsoltár.

aki nem veszi hiába Isten nevét, és hamis esküit nem esküszik. [...]

Emeljétek föl fejeteket, kapuk,

tárlatok föl, örök kapuk: a dicsőség királya bevonul

*Kicsoda ez a dicsőség királya? A Seregek Ura a dicsőség királya.*²⁵⁹

A kapu, az udvar, az előcsarnok feladata, hogy felkészítsen a szenttel való találkozásra. Ez az előcsarnok esetében azt is jelentheti, hogy talán csak hosszabb idő után kerülhet túl rajta egy hittanuló (katekumen). A belépő megtisztítja a gondolatait, előkészül az Istennel való találkozásra, esetleg újra feleleveníti a megkeresztelkedését. Erre emlékeztet a szenteltvíztartó a templom bejáratánál,²⁶⁰ amivel keresztet vet.

A kiközösített nem léphet be a templomhajóba. Az oldás-kötés jelképes értelemben a kapuhoz, a nyílásokhoz is kötődik.²⁶¹ A templom maga is kapu: a „menny kapuja”. Az oldás-kötés ebben az összefüggésben nyeri el az értelmét. A szent évben szent kaput nyitnak a székesegyházon, jelezve, hogy most a „menny kapuja” szélesebbre van kitarva.

A kapunak arra is alkalmasnak kell lennie, hogy egy asszisztencia, körmenet, esküvői menet ünnepélyesen be tudjon rajta keresztül vonulni.²⁶²

ANYAGOK ÉS SZIMBÓLUMOK

Az anyagok jelentése a templomban különösen fontos. Mózes, amikor a szent sátor leírását adja, részletesen megadja annak anyagát és méretét is. Még ősbibnek tűnik az oltár előírása, mely hangsúlyos helyen, közvetlenül a tízparancsolat után következik, és amely tiltja faragott kő használatát az oltárhoz (talán azért, hogy bálvány ne lehessen).

*Magatok láttátok, hogy az égből szóltam hozzátok. Ne készísetek tehát ezüst isteneket, és ne készísetek magatoknak arany isteneket! Oltárt földből építsetek nekem, és azon mutassátok be egészen elégő- és békeáldozataitokat, apró- és lábasjóságaitokat minden olyan helyen, ahol megemlékezem nevről: eljövök hozzád és megáldalak. Ha pedig kőből készítesz nekem oltárt, ne építsd azt faragott kövekből, mert ha vésőt emelsz rá, tisztátalanná válik! Ne lépcsőn járd fel oltáromhoz, hogy fel ne tárljon a szemérmed!*²⁶³

Szinte követhetetlenül aprólékosan, minden részletre kiterjedően elő van írva a szent sátor²⁶⁴ és a templom²⁶⁵ készítése, az összes kultusztárgy és a berendezések. A kultusz szinte minden

²⁵⁹ 23. zsoltár.

²⁶⁰ A zsinagóga előterében álló kút és az ókeresztény bazilika udvarán lévő kút (kantharosz) liturgikus utódja Vö.

Guzsik Tamás: *Szagrális terek funkcióelemzése*. BME-segédlet I. Bp. 8. és 17. o.

²⁶¹ Egyes középkori templomokon ez kőből faragott csomók formájában is megjelenik (pl. Jákon).

²⁶² Pl. a baldachinnal is be kell fézni.

²⁶³ Kiv 20,22–26.

²⁶⁴ Kiv 25–27.

²⁶⁵ 1Kir 6–7.

eleme részletesen szabályozott. Megvan mit kell kőből, mit fából és milyen fából, mit kell aranyból, mit ezüstből elkészíteni. Mindennek a mérete is meg van adva, egészen a függönyök anyagáig, színéig és díszítéséig. Különösen érdekes a frigyláda két oldalán álló aranyangyal az oltárra vonatkozó tilalom fényében.

A keresztény templomok anyaghasználata nagyon szerteágazó, szinte minden anyagot használtak a templomok építői a döngölt földtől és a meszelt faltól az aranyig, ezüstig és legdrágább gránitokig.

*A nyugati kereszténység nagyon következetesen akart és tudott templomainak építésekor a földrajzi és történeti körülményekhez alkalmazkodni. Azt az anyagot használta, amit a vidék lakossága: követ, fát, téglát, vasbetont. Ha megjelent egy-egy új építészeti stílus, technika, nem idegenkedett tőle.*²⁶⁶

Az anyaghasználat elsősorban az adott kor gondolkodásától függött (azon túl, hogy az építők anyagi erejétől is természetesen). A barokk kor például a megjelenítendő formát tekintette elsődlegesen, és egyazon festés alatt különböző anyagok megjelenhettek. Márványt festett a vakolatra vagy a faoltárra, másutt aranyozta ezeket. Ugyanakkor nem egyformán kívánatosak, „szentek” az anyagok.

...épp a szentet illetően az ember szükségszerűen konzervatív. Még akkor is, ha a szentet nem holt eszmének tudja, hanem élő, leleményt szikráztató fölhívásnak. A gyertyafény „szentebb” a villanyfényénél, a kő és a fa „szentebb” a műanyagnál.

Manapság a templomban törekszünk arra, hogy az anyagok a maguk valóságában jelenjenek meg, és lehetőleg a „szentebb” anyagok kerüljenek használatra. Igazságérzetünket zavarná ugyanis, ha „hazudnának” az anyagok, és egy fenyőfa anyagot például tölgyfaszerűre festenénk, vagy műanyag utánzatokat használnánk.

Az egyház azt szeretné, hogy az anyagok a maguk valóságában mutatkozhatnának meg a templomban. Arra is utalva ezzel, hogy itt az embernek sem kell álarcot viselnie. Itt a vallástalan is a maga szerepében jelenhet meg. Az anyagnak a maga valóságában kell megjelennie.

*Ugyanakkor az anyaghasználatnak szerénynek is kell lennie. A templomban megjelenhet az anyag a maga valóságában, sőt kívánatos, hogy megjelenjen, de nem válhat a szerkezeti próbálkozás helyévé. Nem hivatkozhat azzal, hogy erre is képes, hanem a templomot kell szolgálnia. Az a hivatkozás, mely egykor versenyezni kívánt díszességben és eleganciában más épületekkel, ma nem vonzó magatartás.*²⁶⁷

²⁶⁶ Jelenits István: *A keresztény templom*. Alaprajz, 1998. 5. szám.

²⁶⁷ Jelenits István előadása 2002. szeptember 21-én a Pasaréti Építésznapon. A szerző lejegyzése.

Ma nincs is abban a helyzetben az egyház, hogy hivatkozhatna, így a feltűnő elegancia nem is volna őszinte. A II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciójában külön is felhívja a figyelmet a hivatkozó költekezés kerülésére.

*124. Az ordináriusok, amikor az igazán szakrális művészeteket szorgalmazzák és támogatják, inkább törekedjenek a nemes szépségre, mint a hivatkozó költekezésre.*²⁶⁸

Az egyház ma nem Isten úr voltát helyezi előtérbe, hanem az atyaságát hangsúlyozza. A templom számunkra nem palota, sokkal inkább atyai ház, ahová a tékozló fiú is betérhet.

Az Isten örökkévalósága is megjelenik az anyagokban. Az anyagválasztásnál ezért azt is figyelembe kell venni, hogy a templom hosszabb időre épül.

*Az is érdekes, hogy az egyház ősidők óta maradandóságra törekedett templomainak megalkotásakor. Vannak (mindig is voltak) ideiglenes ünnepi épületek: például egy majális sátrai. Ideiglenesség jellemzi a színház díszleteit is. A templom még az otthonok maradandóságán is túl akar tenni. Vályogból, fából emelt házak között kőből, téglából épült, két-három nemzedékre tervezett betonépületek csoportjából is messzebb századokra néz.*²⁶⁹

Az anyagok az építészetben sokféle szimbolikus jelentést hordozhatnak. A kő például az időtállóság, a változatlanóság, a stabilitás kifejezője, a megbízhatóság²⁷⁰, de az áldozati oltárok anyaga is. Ha faragatlan, durvaságot, elutasítást is kifejez.

*A kő hierophániája igazi ontophánia; a kő minden másnál inkább van, mindig önmaga marad, nem változik. Lényének változatlanóságával és abszolút voltával megdöbbeníti az embert, és analógiás következtetések alapján a lét változhatatlanságát és abszolút voltát nyilvánítja ki előtte. A vallási élményben a kő sajátos létmódja valamilyen abszolút létezést nyilvánít ki az embernek, amely idő feletti, és amelyet a kifejlés nem érinthet.*²⁷¹

A fa jobban magán hordja az idő nyomát, emberközelibb anyag: a bölcső, az asztal és a koporsó anyaga, egész életünkben körülvesz bennünket. Hosszan lehetne folytatni azokat a jelentéseket, sőt jelentésrétegeket, amelyeket egy-egy anyag hordoz. A formák is jelentéseket hordozhatnak, a számok is, és ugyanígy a színek is.

A keleti keresztényég ikonográfiájában a vörös szín a legősibb, legösszetettebb jelképek egyike. Már a legrégebb időktől kezdve lehet vele találkozni, különböző földrajzi és kulturális területeken is felbukkan más-más jelképes jelentéssel. A vörös alapvetően az isteni energia, „az isteni energiát magában foglaló lángoló tűz” jelképe,²⁷² amely lelket,

²⁶⁸ Sacrosantum Consilium. A II. Vatikáni Zsinat Tanítása. Bp. 1983, Szent István Társulat.

²⁶⁹ Jelenits István: A szakrális tér esztétikájához. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. Kinyilatkoztatás és emberi szó. Bp. 1999, Új Ember, 300. o.

²⁷⁰ Ezért kerül a gránit a bankok homlokzatára.

²⁷¹ Mircea Eliade: A szent és a profán. Bp. 1999, Európa, 147. o.

²⁷² A Pseudo-Areopagita Dionüsziosz szavai szerint.

életet önt a teremtésbe. Ugyanakkor a mártírium színe is, utalás a vérre, amelyet Krisztus ontott az emberiség üdvözüléséért. Mindezen okok miatt a vörös az isteni szeretet jelképe, „a szeretet hevének a lángja”, amely felmelegíti az igazak és a bűnösök szívét, és bűnbánatra ösztönzi őket, hogy „szívük a félelmet szeretetté alakítsa”.²⁷³ E jelképes értelme miatt a keleti ikonográfiában a háttér elkészítésekor a vöröst gyakran az arany alternatívájaként használják (az arany a nem teremtett fénynek, az isteni jelenlétnek a szimbóluma). A háttér „fény”-nek is nevezik, azaz arra szolgál, hogy a személyt vagy az eseményt isteni perspektívába helyezze. Krisztus megváltó áldozata ótestamentumi jelképként ott van annak a báránynak a vérében, amellyel a zsidók behintették ajtófélfáikat az egyiptomi csapások idején; a vér színe itt a megtisztulás és az isteni büntetéstől való megszabadulás jelképe.²⁷⁴

Ugyanígy a liturgikus berendezéseknél is gazdag hagyománya van a szimbolikának. Az oltárnak²⁷⁵ előképei például Ábrahám és Jákob kőből rakott oltárai, a magaslatok, Mózes oltára, a jeruzsálemi oltár, ezért kőből épül. Utóda az utolsó vacsora asztalának, ezért az oltár asztal, egyetlen kőlappal lefedve. Kapcsolódik a vértanúk véréhez, ezért ereklyéket temetnek bele, és néha szarkofágra emlékeztet az alakja. Az oltár egyszerre a betlehemi jászol, a kereszt, a golgota sziklája és a szent sír. Az oltár másrészt Krisztus jelképe²⁷⁶ is, aki a „szegletkő”²⁷⁷ és az „élő kő”²⁷⁸. Szent Ágoston szerint az oltár a hit képe, vagy a hívek Istennek ajánlott szíve,²⁷⁹ sőt a Jelenések könyve mennyei oltárának előképe. Az oltár díszítése önmagában is szimbolikus jelentésekben gazdag. A számok szimbolikus jelentése talán a legismertebb. Ez az írás utalt már ilyen szimbolikus jelentésekre az aranyszín²⁸⁰ kapcsán, ugyanakkor nem vállalkozhat a szimbólumrendszer bemutatására.²⁸¹ Azt is érdemes szem előtt tartani, hogy korunk embere távolról sem nyitott ezeknek a tartalmaknak a befogadására, így ezek a többség részére sokszor semmit sem adnak az épülethez.

DÍSZÍTÉS

A templom díszítésének funkciója van. Azzal van szerepe, hogy hallgat, és ezzel ad teret Istennek. A templom nem lehet olyan erős hatású építészeti, ami elnyomja adott esetben az

²⁷³ Nagy Szent Gergely.

²⁷⁴ Popova –Smirnova –Cortesi: *Az Ikon*. Bp. 1998, Officina '96, 61. o.

²⁷⁵ Az oltár latinul altare (adolere 'elégelni', vagy altus 'magas, magasított hely').

²⁷⁶ Vö. Zsid. 13,10.

²⁷⁷ 1Pt 2,7.

²⁷⁸ 1Pt 2,4.

²⁷⁹ Török József: *A katolikus templom*. Közli Dercsényi–Hegyi–Marosi–Török: *Katolikus templomok Magyarországon*. Bp.1991, Hegyi & Társa.

²⁸⁰ Ld. *A templom építészeti kommunikációja, Fény és arany*.

²⁸¹ A témával kapcsolatban ld. Voigt Vilmos –Balázs Géza: *Magyar jelrendszerek évszázadai*. Bp. 1998, Magyar Szemiotikai Társaság.

Isten szavát. Kicsit olyan lenne az, mint az a tûzoltólaktanya,²⁸² amely érdekes, de lakhatatlan. Hiába szép, művészileg értékes, ha az eredeti rendeltetésére, amiért építjük, alkalmatlan.

*A misztériummal szeretnénk egyedül maradni. Nem az építésznek vagy az orgonistának kell megrendülést kelteni, hanem csak teret adni, hogy az Isten tehesse meg azt. Ehhez visszafogottság szükséges. Ne legyen harsány. Egy templomnak nem erénye, ha meglepő. Az új templomba is haza kell találnunk, és ehhez visszafogottság, szerénység szükséges. Az oda betérőknek rá kell ismerniük az élményeikre.*²⁸³

Ez nem díszítetlenséget jelent, de mértéktartást feltétlenül. A templom családi otthon is. Egy nagyobb családé. Nem jó, ha az elszakadtak többé nem ismernek a családi fészekre. A templomnak ugyanakkor nem szabad megmerevednie sem.

*Aki egy új városnegyed lakójaként várakozással és örömmel lép be az ott felépült modern templomba, kettős várakozással néz ott szét. Otthonosan akarja magát érezni benne, ahogyan gyerekkorának templomában érezte otthon magát. Ugyanakkor azt is reméli, hogy olyan környezetbe kerül, amelyik nem zordul, konokul, ötletlenül ismétli a régit, hanem azt a világot szenteli meg, amelyben ennek az új városnegyednek lakóházai épültek.*²⁸⁴

A templomban föl kell idéződjének az emlékek. A díszítésnek az egyik értelme nyilvánvalóan az, hogy a templomban, miként egy családi otthonban is, a benne élő közösség emlékei lerakódjanak. A templomnak Istenhez kell emelnie. Ne sújtson le, vagy szórjon szét a részleteivel. A templomnak abban is segítségünkre kell lennie, az is feladata a díszítésnek, hogy megnyíljunk az Isten felé.

*Aki szentmisére igyekszik: templomba megy. Nem kell elfelejtenie az otthonát, a munkahelyét, de föl kell készülnie arra, hogy most másfajta figyelemre lesz szüksége, mint odakinn, a világban. Kell, hogy fölelevenedjenek benne emlékek, amelyek máskor lecsavart lánggal égnek, visszahúzódnak szíve legbelsejébe, különben nem értheti meg, nem vonatkoztathatja magára az evangéliumot, a prédikáció és a liturgikus imádság szavait. Az oltár jelenléte minden evangéliumi mondat mögé odanyítja a soha nem feledhető: hogy ennek a mondatnak Jézus halála ad fedezetet. De a házasságkötés alkalmával kimondott mondat is: „szeretlek, szeretetből veszlek feleségül”, itt kapja meg a maga „értelmezési tartományát”, Jézusnak beteljesedésig hû szeretetében.*²⁸⁵

Kár volna ugyanakkor, ha elveszítenénk a nemes szépség iránti érzékünket.

²⁸² Zaha Hadid által a Vitra területre tervezett épület, ma önmaga múzeuma és bemutató terem.

²⁸³ Jelenits István előadása 2002. szeptember 21-én a Pasaréti Építésznapon. A szerző lejegyzése.

²⁸⁴ Jelenits István: *A keresztény templom*. Alaprajz, 1998. 5. szám.

²⁸⁵ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. Kinyilatkoztatás és emberi szó. Bp. 1999, Új Ember, 299. o.

...a keresztény szakrális építészet is vonzódik ahhoz, ami díszes, ami gazdagon megmunkált, sőt ami anyagában ritka, drága. A mai ember szemében ezek a vonzalmak kétes értékűek. Sok hazug, szemfényvesztő, olcsó dísszel találkoztunk, szeretjük azt, ami nyers és egyszerű. A képrombolók és a Bernátok kritikai érzékét közelebb érezzük magunkhoz, mint a barokk pompáját, vagy akár a román kori díszességet. A szemfényvesztő és hazug parádé ellen joggal tiltakozhatunk, de azért kár volna elvesztenünk érzékünket az igazi gazdagság iránt: ami nem az erszény, hanem a szív gazdagsága.²⁸⁶

ÖSSZEGZÉS

Istent magunk fölé képzeljük, ami Isten világfelettségének egyfajta kifejeződése. Innen ered a „felfelé törekvő” iránti vágy, és ezzel magyarázhatóak a kozmikus hegyek, mint amilyen a templom is.

A fény irányítja a tekintetünket, esetleg elvonja figyelmünket az elmélkedő szemlélődéstől. A fény szakralitást kölcsönözhet az épületnek, és Krisztus szimbóluma. A fényt és az alig fényt egyaránt biztosítani kell a templomban. Az arany a nem teremtett fény (glória) szimbóluma a keresztény ikonográfiában.

Egy szent épület kapcsolatot teremt az égi és a földi között, világtengely, kozmikus központ, melyre rátalálnak az emberek, helyét kozmikus viszonylatok jelzik. Ennek korábban részletes szimbolikája volt a keresztény templomokban. Mára ebből csak a keletelés szokása maradt meg, ami azonban ma is fontos.

A templom a hitelesség helye, ne legyenek benne olcsó utánzatok, hanem igaz legyen. A templom a misztérium befogadására épül, és nem a fecsegésével, hanem a hallgatásával dicsőíti meg azt.

A templom tere belső nézőpontra szervezett, útként húzódik a bejáratától az oltárig. A templom a liturgia közös átélésének és a rejtekben imádkozásnak a helye. Nem szerencsés egymással szembe ültetni a résztvevőket. A tér ne legyen kör alakú, mert az magára záruló volna, holott nyitottságra van szükség egymás és a világ felé. Közös tengely mentén kell elrendeződnie, és tágasnak is kell lennie.

A templomba vezető útnak, a kapunak és az előcsarnoknak elő kell készítenie az Istennel való találkozásra, és alkalmasnak kell lennie arra is, hogy egy ünnepélyes menet bevonulhasson.

²⁸⁶ Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához*. Vigília, 1997/9. 586–595., ill. Kinyilatkoztatás és emberi szó. Bp. 1999, Új Ember, 301. o.

Az anyagokat ma szabadon választjuk, nem úgy, mint az Ószövetségben, de az anyagoknak őszintéknek kell lenniük, és lehetőleg a „szent” anyagokat kell használni. Az anyaghasználatnak szerénynek kell lennie, de tartósnak is. Az anyagok is sok szimbolikus jelentést hordozhatnak.

A templom díszítése visszafogott, szerény legyen, hogy Isten szólíthassa meg a belépőt. Aki oda betér, ismerjen rá gyerekkora templomára az új templomban, mely családi otthonként őrzi emlékeinket. Az igazán értékes dolgokat meg kell becsülni a templomban is.

BIBLIOGRÁFIA

A Katolikus Egyház Katekizmusa

A vallás fogalma és jelensége. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola jegyzete. Szerk.: Hankovszky Jácint.

András Sándor: *Heidegger és a szent* Bp.1994, Osiris-Századvég.

Aquinói Szt. Tamás: *A létezőről és a lényegről*

Balogh István: *Vallás és egyház a mai Magyarországon* 1974.

Becker Gábor: *Templomépítés.* DLA-értekezés Bp.1999.

Bouyer, Louis: *Építészet és liturgia.* Szeged, 2000, Agapé, *Architecture et liturgie.* Paris, 1991, CERF.

Braunfels, Wolfgang: *Monasteries of Western Europe: The architecture of the orders* London 1972. Princetin Univ. Press, Princeton, and Thames & Hudson,

Burckhart, Titusz: *Sacred Art in East and West.* Bedford, 1967, Perennial Books.

Bühlmann, Walter: *Hogyan élt Jézus. Lakás, étkezés, munka, utazás a 2000 évvel ezelőtti palesztinában.* Bp. 1997, Corvinus, *Wie Jesus lebte.* Luzern/Stuttgart, 1987, Rex.

Czakó Gábor *Mi a helyzet.* Gazdaságkor titkai. Bp. 1995, IGEN Egyesület.

Czakó Jenő és Czeglédy Sándor: *A vallás története.*

Croissant, Jo: *A templom Isten jelenlétének helye.* Homokkomárom, 2000, NyBKK.

Cross, F. L.: *The Oxford Dictionary of the Christian Church.* London, 1957.

Cs. Varga István: *Szent művészet.* Bp. 1994, Xénia, több szerző

Cserháti József pp. és Fábián Árpád pp.: *A II. Vatikáni Zsinat Tanítása.* Bp. 1983, Szent István Társulat.

Davies, J. G.: *Temples, Churches and Mosques. A guide to the appreciation of religious architecture.* Oxford, 1982, The Pilgrim Press, New York és Blackwell,

Davies, J. G.: *The secular Use of Church Buildings.* London, 1968, S.C.M.

Debuyst, F.: *Modern Architecture and Christian Celebration.* London, 1968, Lutterworth Press.

- Dercsényi-Hegyi-Marosi-Török: Katolikus templomok Magyarországon. Bp. 1991, Hegyi & Társa
- Dobszay László: *A Szentmise Magyarázata*. Bp. 1997, Stella Maris Alapítvány.
- Eliade, Mircea: *Encyclopedia of Religion*. (16 kötet) New York 1986. Macmillan,
- Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. Bp. 1999, Európa, *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*. New York, 1959, Harcourt Brace Jovanovich.
- Eliade, Mircea: *Symbolism. The sacred and the Arts*. 1988.
- Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. (3 kötet) Bp.1997-8, Osiris.
- Előd István: Katolikus Dogmatika. Bp. 1978, Szent István.
- Foster, R.: *Patterns of Thought: the hidden meaning of the great pavement of Westminster Abbey*. London, 1991, Cape.
- Fouré, Catherine (szerk.): Szentföld. Bp. 2000, Park, *Terre Sainte*. Paris,1997, Gallimard.
- Fox. M. V.: *Temple in Society*. Winona Lake 1988. Eisenbrauns.
- Frampton, Kenneth: Studies in Tectonic Culture Poetics of Construction in 19th and 20th. Introduction.
- Gáspár Zs.-Maros D. (szerk.): A hit asztala. Az áldozattól az istentiszteletig Öt vallás liturgikus tárgyaiból. Bp. 1990, Officina nova, Szerzők, Fabinyi Tibor, Kárpáti László, Raj Tamás, Tenke Sándor, Török József.
- Gereben Ágnes: Egyház az ateista államban.1917-1925 Új dokumentumok az orosz ortodoxia és a bolsevizmus viszonyáról. Bp. 2001, PolgART.
- Guzsik Tamás: *A keresztény liturgiák építészeti terének fejlődése*. Egyetemi segédlet Bp. 1988, BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet.
- Guzsik Tamás: Szakrális építészeti terek funkcióelemzése I.-III. Egyetemi segédlet Bp. 1988, BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet.
- Hahn István: *Hitvilág és történelem: tanulmányok az ókori vallások köréből*. Bp. 1982, Kossuth.
- Hajnóczy Gyula: *Vallum és Intervallum*.
- Hammond, P.: *Liturgy and Architecture*. London, 1960, Barrie and Rockcliff.
- Harpur, James: Megszentelt tájakon. Ahol a menny összeér a földdel. Bp. 1998, Magyar Könyvklub, *The Atlas of the Sacred Places: meeting points of heaven and earth*. London, 1994, Cassel.
- Harsányi István *Katolikus templomok tervezése*. Műszaki Tervezés, 1994/4.

- Hastings, J. *Encyclopedia of Religion and Etics* (13 kötet) Edinburgh 1908-26. Clarck,
- Humphrey, Caroline – Vitebsky, Piers: *Építészet és vallás.* Bp. 1998, Helikon – Magyar Könyvklub.
- Jánossy J. Szécsi Z. Váncza L.: *Kitekintés Magyarország II. Világháború utáni szakrális építészetére.* Bp. 1997, BME TDK munkák, 21-1987. 113-115. pp.
- Jelenits István: *A szakrális tér esztétikájához.* Vigília, 1997/9. 586–595., ill. *Kinyilatkoztatás és emberi szó.* Bp. 1999, Új Ember.
- Jungman, Josef A.: *A szentmise.* Eisenstadt, 1977, Prugg Verlag.
- K. Adam: *Das Wesen des Katholizismus,* 1925.
- Kirk, G. S.: *A mítosz.* Bp. 1993, Holnap.
- Kismarty-Lechner Jenő: *A katolikus templomépítés liturgiai követelményei.* (M. Tk. K. XX. kötet.) 1941-45 (?), BME könyvtár.
- Kroll, Gerhard: *Jézus nyomában.* Bp. 1982, Szent István Társulat, *Auf den Spuren Jesu.* Leipzig, 1980, St. Benno.
- Lawlor R.: *Sacred Geometry.* London 1992. Thames & Hudson.
- Lengyel László –Várszegi Asztrik:*Beszélgetőkönyvecske.* Bp. 1999, Helikon.
- Lethaby, William R.: *Architecture, mysticism and myth.* London, 1994.
- Levárdy Ferenc: *Magyar templomok művészete.* Bp.1982.
- Lukács József: *Vallás és vallásosság a mai magyarországon.* Bp.1987, Kossuth.
- Lundquist, J. M. : *The Temple: meeting place of heaven and earth* London. 1993, Thames & Hudson.
- Mann, A. T.: *Sacred Architecture.* Shaftesbury, England, 1993, Element.
- Maeterlinck, Maurice: *A magas misztérium.*
- Magnusson, Magnus: *Ásóval a Biblia nyomában. Ami Krisztus születése előtt történt.* Bp. 1995, Gondolat, BC THE ARCHEOLOGY OF THE BIBLE LANDS. London, Sydney, Toronto, 1977, Bodley Head és BBC, London.
- Marc, O.: *Psychology of the House.* London, 1974, Thames & Hudson.
- Masznyik Csaba.: *Mai templomok a történeti templomépítés és térszervezés tükrében – tanulmány.* Bp. 1998, Alaprajz, 5. évf. 5.szám.
- Medvigy Mihály: *Rómát látni...* Bp.1996, Makrovilág.
- Mercier, Georges : *L' Architecture religieuse contemporaine en france.*

- Mirsky, J.: *Houses of God*. London, 1965, Constable.
- Moorey P.R.S.: *Bibliai Tájak*. Bp. 1985, Helikon, *Biblical Lands*. Lausanne, 1975, Elsevier.
- MTA Orientalisztikai Munkaközösség: *Vallási hagyományok a kultúrák keresztútján*.
- Németh Lajos: *Törvény és Kétely*.
- Neufert, Ernst: *Építés- és tervezéstan*. Bp.-Pécs, 1999, Dialóg Campus (35.kiad.), illetve Berlin, 1936.
- Norberg-Schulz, C.: *Existence, Space and Architecture*. New York, 1971, Praeger.
- Norberg-Schulz, C.: *Meaning in Western Architecture*, London, 1975, Studio Vista.
- Norman, Edward: *The House of God. Church architecture Style and History*. 1990.
- Oliver, Paul: *Shelter, Sign and Symbol*. London, 1975, Barrie & Jenkins.
- Otto, Rudolf: *A szent: az isteni eszmében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Bp.1997, Osiris, Oxford, 1923, Oxford Univ. press, *Das Heilige*. 1917.
- Pais István: *Ember és vallás: Adalékok a vallás kritikájához és struktúrájához*.
- Pálos Frigyes: *Szagrális tér*. 1983, Teológia, XVII. évf. 3.szám.
- Peters, F. E.: *Jerusalem and Mecca: The Typology of the Holy City in the Near East*. New York, 1986, New York Univ. Press.
- Pilinszky János: *Templomok, templomtornyok. Szög és olaj*. Bp. 1982, Vigília.
- Popova, Olga –Szmirnova, Jengalina –Cortesi, Paola: *Az Ikon*. Bp. 1996, Officina. *Icone*. Milano, 1995, Arnoldo Mondadori.
- Purce, J.: *The Mystic Spiral: journey of the soul*. London, 1974, Thames & Hudson.
- Rév Ilona : *Templomépítészetiünk ma*. Bp.1987, Corvina.
- Randall Lindstrom: *Creativity and Contradiction, European Churches Since 1970*. 1988,
- Ratzinger, Joseph bíboros: *A liturgia szelleme*. Bp. 2002, Szent István Társulat, *Der geist der liturgie*. Freiburg, 2000, Herder.
- Robin, Suzanne *Églises Modernes*.
- Római Pontifikále: *A Templomszentelés Rendje*.
- Smith, J. Z.: *Map is not Territory: studies in the history of religions*. Leiden, 1978, Brill.

BIBLIOGRÁFIA

- Szántó Konrád : *A katolikus egyház története*. 2 kötet, Bp. 1988, Ecclesia.
- Tompos Erzsébet: *A későrómai császárság és Bizánc keresztény építésze*. Bp. 1994, Ligatura Kft.
- Tompos Erzsébet: *Az építészet története középkor. A bizánci és az iszlám építészet*. Bp. 1986, Tankönyv.
- Tótfalusi István : *Vallási vademekum*. Bp./Szeged, 1992, Móra/Szent Gellért.
- Turner, H. W.: *From Temple to Meeting House: the phenomenology and theology of places of worship*. The Hague, 1979, Mouton.
- Unamuno, Miguel de: *A kereszténység agóniája*. Bp. 1997, Kossuth.
- Vanyó László: *Ars Sacra - Ars Liturgica a 20. században*. Bp. 1994, Budapesti Központi Papnevelő Intézet.
- Vanyó László: *Katekézis, költészet és ikonográfia a 4. században*. 1995, Jel.
- Vanyó László: *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Bp. 1988, Szent István Társulat.
- Várnagy Antal: *Liturgika*. Abaliget, 1993, Lámpás.
- Vogt, Klaus: *Stuttgarter Biblische Lexikon*. Stuttgart, 1974, Prugg-Verlag GmbH, *Kleines Stuttgarter Bibellexikon*. 2. kiadás Stuttgart, 1970, Verlag Kath. Bibelwerk GmbH Stuttgart und Christliche Verleganstalt Konstanz, Szerzők: Heinz Obermayer, Kurt Speidel, Klaus Vogt, Gerhard Zieler.
- Westwood, Jennifer: *Misztikus tájakon: A világ szent városai, megjelölt helyei, ősi települések és az elsüllyedt földrészek*. Bp. 1998.
- Alaprajz 1998. 5 . tematikus szám.
- Magyar Építőművészet 1988. 4-5. szám.
- Mérleg 1998. 1. tematikus szám.
- Vigília 1984. február tematikus szám Templom és építészet.
- Magyar Egyházzene 2001/2002. 2.

KÉPEK FORRÁSA

I. TÁBLA	Kailásza-hegy.	J. Harpur: <i>Megszentelt tájakon.</i>	186. o.
	Kailásza hegy hindu ábrázolása.	J. Harpur: <i>Megszentelt tájakon.</i>	212. o.
	Sínai-hegy a Szt. Katalin kolostorral.	J. Harpur: <i>Megszentelt tájakon.</i>	14. o.
	Úr-i zikkurat.	M.M.: <i>Ásóval a Biblia nyom.</i>	37. o.
II. TÁBLA	Bp. Rómaifürdő, római katolikus templom.	a szerző felvétele	
	Bp. Óbuda hegyvidék, római katolikus templom.	a szerző felvétele	
III. TÁBLA	Bp. Káposztásmegyér, római katolikus templom.	a szerző felvétele	
	Budakeszi, református templom.	Alaprajz, 2000. 2. 12 –17. o.	
IV. TÁBLA	Bp. A Hit gyülekezete, Gyömrői úti csarnok	Alaprajz, 1999. 2. 20 –25. o.	
	Bp. A Hit gyülekezete, Gyömrői úti csarnok belső	Alaprajz, 1999. 2. 20 –25. o.	
V. TÁBLA	Vladimiri Istenanya ikon	Bp. 2001, magántulajdon.	
	Athosz hegyi festőiskola	C. –P. –S.: <i>Az Ikon.</i>	183. o.
VI. TÁBLA	Hácóiban feltárt kánaáni szentély	P.R.S. Moorey: <i>Bibliai tájak.</i>	41. kép
	Hácóiban feltárt szentély alaprajza	M.M.: <i>Ásóval a Biblia nyom.</i>	147. o.
	Salamon templomának rekonstrukciója	C.Fouré: <i>Szentföld.</i>	119. o.
	Salamon templomának rek. alaprajza	C. Fouré: <i>Szentföld.</i>	119. o.
VII. TÁBLA	Nagy Heródes temploma modell	P.R.S. Moorey: <i>Bibliai tájak.</i>	130. kép
	Nagy Heródes t. ma látható dk.-i része	M.M.: <i>Ásóval a Biblia nyom.</i>	47. kép
	Jeruzsálem templomhegy légifotó	J. Harpur: <i>Megszentelt tájakon.</i>	38. o.
	Jeruzsálem Jézus korában városrajz	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	179. o.
VIII. TÁBLA	Kafarnaumi zsinagóga romjai	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	283. o.
	Kafarnaumi zsinagóga rekonstrukció	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	283. o.
	Kafarnaumi zsinagóga légifotó	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	284. o.
	Kafarnaumi zsinagóga alaprajza	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	285. o.
IX. TÁBLA	Knosszoszi palota alaprajza	<i>SH atlasz Építőművészet.</i>	142. o.
	Ácháb oszlopos csarnoka légifotó	P.R.S. Moorey: <i>Bibliai tájakon.</i>	38. kép
X. TÁBLA	Kefar Biram zsinagógájának romjai	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	198. o.

	Kefar Biram zsinagógájának rajza	C. Fouré: <i>Szentföld.</i>	109. o.
	Korozain zsinagógájának romjai	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	307. o.
	Bet Alfa zsinagógájának rajza	C. Fouré: <i>Szentföld.</i>	108. o.
XI. TÁBLA	Maszada-i zsinagóga alaprajzai	W. Bühlmann: <i>Hogyan élt Jézus.</i>	59. o.
	Maszada-i zsinagóga rajza	C. Fouré: <i>Szentföld.</i>	108. o.
	Herodion zsinagógájának alaprajza	W. Bühlmann: <i>Hogyan élt Jézus.</i>	59. o.
	Gamala zsinagógájának alaprajza	W. Bühlmann: <i>Hogyan élt Jézus.</i>	59. o.
	Magdala zsinagógájának alaprajza	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	274. o.
	Magdala zsinagógájának romjai	G. Kroll: <i>Jézus nyomában.</i>	275. o.
XII. TÁBLA	Bp. Káposztásmegyer, róm. kat. templom belső	a szerző felvétele	
	Bp. Magyar Szentek rk. templom belső	a szerző felvétele	
XIII. TÁBLA	Bp. Regnum Mariánum rk. templom	a szerző felvétele	
	Bp. Magyar Szentek rk. templom	a szerző felvétele	
XIV. TÁBLA	Bp. Belvárosi rk. templom	a szerző felvétele	
	Bp. Káposztásmegyer, r.k. t. és pléb. kápolnája	a szerző felvétele	
XV. TÁBLA	Debrecen Csapókert, református templom	Alaprajz, 2000. 8. 18 –23. o.	
	Kölni dóm	J. Harpur: <i>Megszentelt tájakon.</i>	182. o.
XVI. TÁBLA	Bp. Kékgolyó utca, református templom belső	Alaprajz, 2001. 5. 16 –21. o.	
	Budakeszi, református templom	Alaprajz, 2000. 2. 12 –17. o.	
XVII. TÁBLA	Miskolc Avashegy, római katolikus templom	Alaprajz, 1997. 8. 53 –55. o.	
	Monte Tamaro, kápolna	Internetes fotópályázat	
XVIII. TÁBLA	Bp. Csepel, görögkatolikus templom	Alaprajz, 2001. 3. 16 –21. o.	
	Bp. Csepel, görögkatolikus templom	Alaprajz, 2001. 3. 16 –21. o.	
XIX. TÁBLA	Bp. Regnum Mariánum rk. templom belső	a szerző felvétele	
	Bp. Magyar Szentek rk. templom belső	a szerző felvétele	

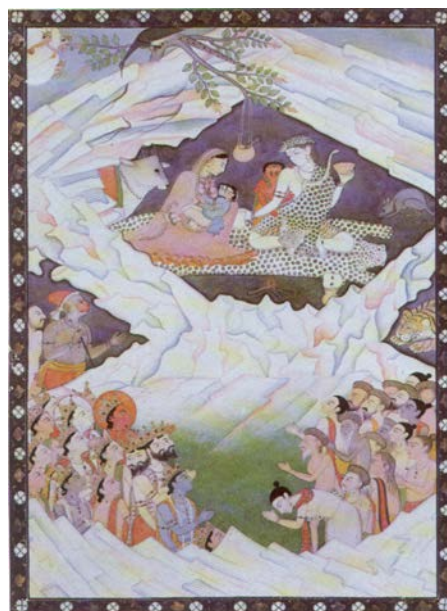
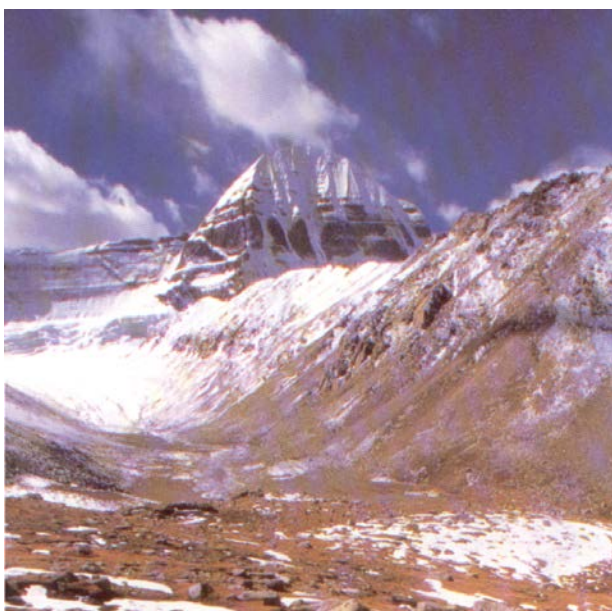

TARTALOM JEGYZÉK

ELŐSZÓ	3
I. A SZAKRALITÁS IDŐSZERŰSÉGE	5
A templom velünk él	7
Szekularizált környezet	7
A kultúra válsága	8
A vallásosság jövője	9
A templomtervezés jelene	12
Templom és világnézet	14
Kell-e templom az egyháznak?	15
Összegzés	16
II. A TEMPLOM FOGALMA	19
A templom általános jelentése	21
A templomfogalom speciális esetei	23
Etimológia	24
Szemiotika	26
A Katolikus Egyház hivatalos megnyilvánulásai	28
Funkcionális megközelítés	29
Történeti kontextus	31
A templom készítője és készítése	32
Összegzés	34
III. A TEMPLOM SZAKRALITÁSA	35
A szent hely általános volta	37
A katolikus szentség fogalma	39
A szent mint a létezés magasabb síkja	41
A templom szentsége	42
A templom szentségének forrásai	46
Összegzés	48

IV. A TEMPLOM IDEJE	51
Üdvtörténeti kapcsolat	53
Az örökkévaló ideje	56
Az egyéni élet és a közösség időtlenségének helye	56
A történelem és a megváltás ideje	57
Összegzés	58
V. ÉPÍTÉSZETI ESZKÖZÖK	59
Ki vagy a mennyekben	61
Fény és arany	63
Égi megfelelések	65
Hitelesség és Misztérium	68
A templom tere	69
Kapu és előcsarnok	73
Anyagok és szimbólumok	74
Díszítés	77
Összegzés	79
BIBLIOGRÁFIA	82
KÉPEK JEGYZÉKE	87
TARTALOMJEGYZÉK	89

Kailása-hegy. A hinduk és a buddhisták szerint a Kailása-hegy Siva isten lakhelye

A...– mitikus vagy valóságos – hegyek, amelyek a világ közepén találhatók, sok kultúrában játszanak szerepet. Ilyen a Meru-hegy Indiában [...] Mint axis mundi; amely a földet az éggel kapcsolja össze, a hegy bizonyos fokig az éggel érintkezik, s így a világ legmagasabb pontját jelenti.

...a templomok a kozmikus hegy utánzatai, és ezek alkotják a köteléket föld és ég között.

A Sínai-hegy vagy Hóreb (Dzsebel Músza), ahol Mózes találkozott az Úrral, és az i. e. 2100 körül épített Úr-i zikkurat. Eredetileg négy lépcsős volt, az első szintig került helyreállításra

A „zikkurat” szó, mely lépcsőzetes piramist jelent, a babiloni „hegycsúcs” jelentésű szóból származik.

Be kell ismernünk, hogy ami ma templomaink legnagyobb részével történik, az sem ihletettséget nem árul el, sem ihletet nem ad. Legtöbbször ugyanis nem történik más, mint a múlt részben vagy egyáltalán nem értett modelljeinek gépies reprodukálása. Külsődleges utánpótlások ezek, amelyek korántsem tűnnek úgy, mintha a befogadott közösség belső életét testesítenék meg. Amikor pedig modernnek akarunk lenni, legtöbbször nem teszünk mást, mint hogy egyházi célokra alkalmazunk valamilyen modern épületet közösségi termet, egyetemi előadót, mozit...

Budapest, Rómaifürdő rk. templom

A múltból vett elemek fantáziátlan felhasználásától nem várható kiemelkedő értékű építészeti alkotás. Ha egy épület formaképzése zavaros, templomként sem lesz építészetileg rangos.

Budapest Óbuda hegyvidék rk. templom

Az az előkép, amely alapján képet alkot az ember a templomról, a templom élményei nyomán kialakuló idea. Ez az idea segít felismerni a templomot

A templomra manapság elsősorban a tornyáról ismerünk rá, a katolikus templom belső terét a szentély és a hajó elkülönülése, a kitüntetett helyen álló oltár és szószék teszi fölismerhetővé.

A káposztásmegyeri templom- és plébánia-együttest lakóépület-együttesként írta le egy nyomdász telefonáláskor, amikor a képet kellett leírnia, ugyanakkor a tözsomszédságában lévő telefonközpont üzemi épülete kimondottan templomra hasonlít.

Nem egyszerűen konzervatív templomszerűséget jelent ez, de lényeges, hogy a megjelenéséből már mindenki számára félreérthetetlen legyen a szakrális volta. Sőt kívánatos, hogy a templom formaképzése mindezek mellett mai hangvétellű, korszerű legyen.

Bp. káposztásmegyeri rk. templom
tervező: B. Greskovics Klára és
Becker Gábor 1995.

Budakeszi, református templom,
tervező: Basa Péter 1999.

Egy templomnak „templomszerű”-nek kell lennie, noha nem zárható ki egy-egy fordított eset sem. Egy ponton túl azonban az épületek felismerhetetlenségéhez vezet, ha nem vesz a tervező tudomást arról a jelzésrendszerrel, amit a formák közvetítenek. A felismerhetetlen épületek idegenné teszik a környezetet, hozzájárulnak az otthonalanság érzetéhez. Az építészet szemiotikájával közelítve a kérdéshez kérdezhetjük:

„Mi tesz egy templomot templommá, miről ismerem föl, ha közeledem hozzá, ha benne találok magam?” Vagy másfelől: mi tesz némelykor templomszerűvé olyan épületeket is, amelyek nem templomok (például Pesten a Nemzeti Múzeumot), s alig vagy egyáltalán nem templomszerűvé nem egy templomot?

A Hit gyülekezete Gyömrői úti csarnoka Budapesten, tervező: Ripszám János 1998.

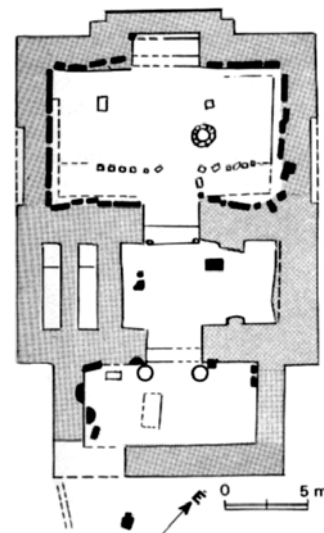

Az epheszoszi zsinati atyák a „templom” szóval határozták meg az ikont, amely eszerint olyan hely, amelyben az ábrázolt titokzatos módon jelen is van

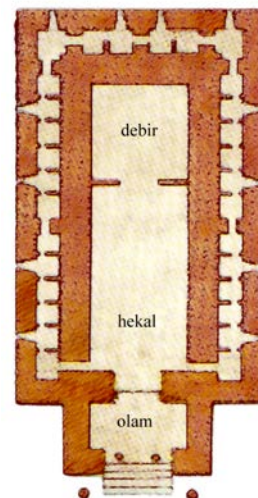
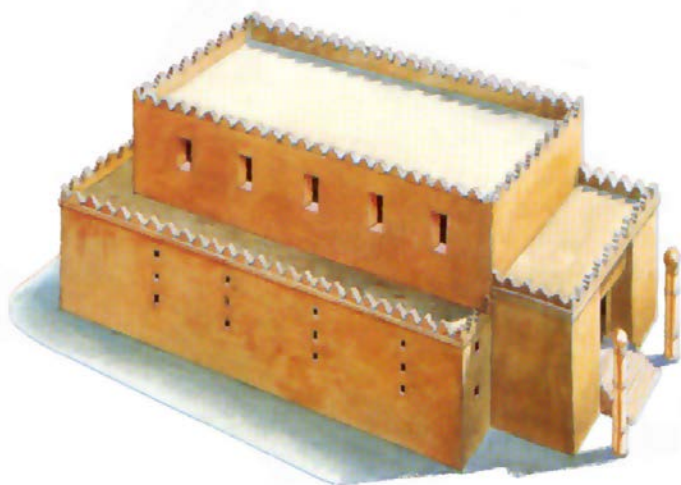
...az ikonfestő Istennek tetsző életet éljen, festés közben böjtöljön és imádkozzon, s gondolatait a szent tárgyra irányítsa. Az ikonfestés imádság: a festő munkája közben lelki párbeszédet folytat az ábrázolt személlyel.

Néha az elkészült ikont újra átfestik, és nem azért, mintha rosszul sikerült volna, csak mert a lényeg maga az elmélkedés, aminek csak eszköze az ikon. Az ikon a keleti egyházban egyfajta templom. Nemcsak az ikon templom azonban, hanem fordítva is igaz, a templom is ikon.

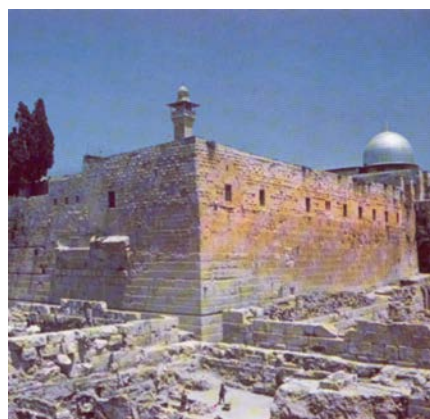
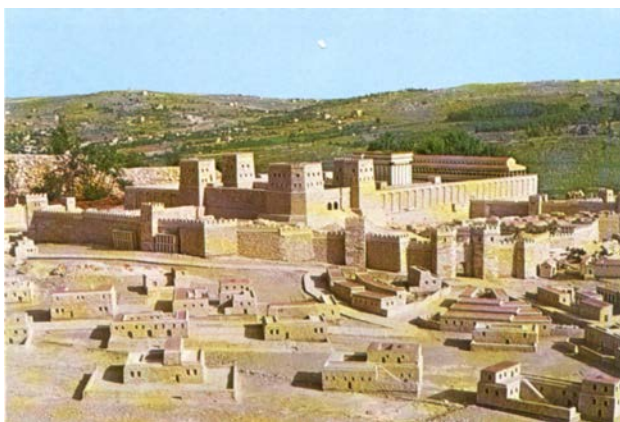
A Hácóiban feltárt kánaáni szentély, mely a Salamoni templom egyik előképe lehetett

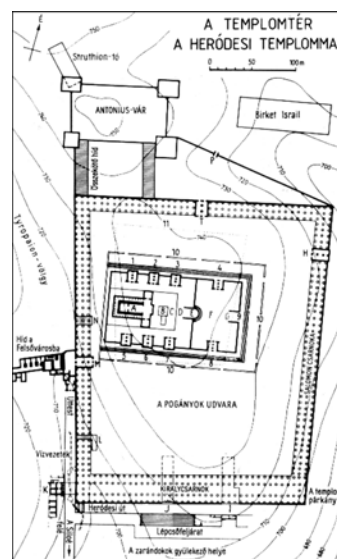
Salamon templomának egyik rekonstrukciója. A templomról elsősorban a Mózes könyvében leírtak alapján alkothatunk fogalmat

...szeretnék arra a szövegre utalni, amellyel a Kivonulás könyve a kultusztörvény adásának elbeszélését lezárja: Ennek a szövegnek a felépítése szigorúan párhuzamos a teremtésről szóló beszámolóval. Hétszer mondja itt: „Mózes azt tette, amit neki az Úr parancsolt”, miáltal a templom hétnapos műve a teremtés hétnapos műve másolatának tűnik. Végül a templom berendezéséről szóló elbeszélés egyfajta sabbat-vízióval zárul: „Így fejezte be Mózes a munkát. Akkor felhő borította be a találkozás sátrát és az Úr dicsősége betöltötte a hajlékot.” A sátorral kapcsolatos munka bevégzése a teremtés befejezésére utal: Isten a világban lakóhelyet nyer, a föld és az ég egyesülnek.

A Nagy Heródes által az i. e. I. században épített és i. sz. 70-ben végképp elpusztult templom Jeruzsálemben, (modell az 1970-es évekből) ill. a heródesi templom ma látható része az un. „Robinson boltívének” csonka maradványával, a Templom-hegy délnyugati sarkánál

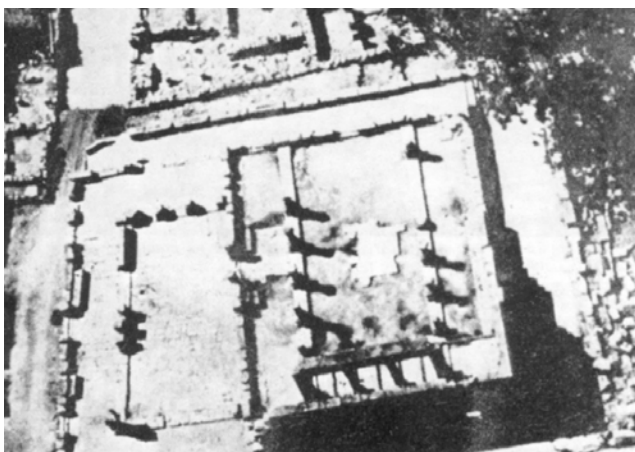
A Templom-hegy Jeruzsálemben a mai állapotában légifelvételen és Nagy Heródes temploma „Isten háza” nem lehet más, mint a jeruzsálemi Szentély, ami közel kétezer éve nem létezik; a többi csupán a közösség háza, vagyis zsinagóga.

Minden keresztény templomnak előképe a Jeruzsálemi templom. Jézus ebben a templomban járt, erről a templomról beszél az Újszövetségi Szentírásban.

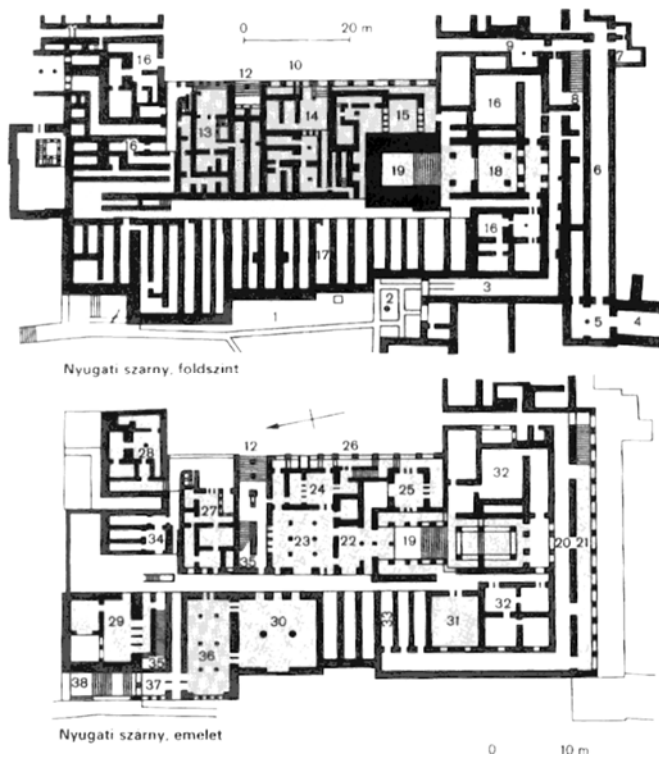

A Jeruzsálemi templom pusztulása után a templomi szertartások elemei elkezdnek feltűnni a zsinagóga szertartásokban, pl. a reggeli és esti illatáldozat egykori csúcspontja a Quedusa. (Iz 6,3) Innen kerül át triszagionként (Sanctus v. Szent vagy) a keresztény szertartásba.

Kafarnaumi zsinagóga így válhat esetleg előképpé a későbbi keresztény templomok esetében

Hol található az átvonulásnak ez a jelenléte? Ott, és csakis ott, ahol tíz zsidó összejön, hogy hallgassa a Tórát és elmélkedjék róla – tanítják a rabbi. Ez pedig a zsinagógai istentiszteletnek felel meg, amelynek központjában a Tóra olvasása áll, olyan rituális jelleggel, amely mintegy szentségi és áldozati valóságot ér el. Ettől fogva a rituális jellegzetességek a frigyládra ruházódnak át: a menóra és a lepel, a frigyláda és a Jeruzsálem iránti viszony. Ebből fakad továbbá az a jelenség, hogy a frigyládban őrzött tekercsek kigöngyöléséhez és felolvasásához kapcsolódó imák azokból a rituális imádságokból erednek, amelyek a templomi áldozat-bemutatásra vonatkoznak, valamint ebből következik az is, hogy a rabbi ezt ma egyenértékűnek tartják az áldozatokkal.

A Szír-Palesztin területen Hácór város (Tell-el-Qeda) A övezetében feltárt és Ácháb idejére datált (i. e. 869–850) oszlopos csarnok, vagy a knósszoszi palota (i. e. 1440-ben pusztul el) nyugati szárnyának emeletén található oszlopos csarnokok kétségessé teszik, hogy vajon valóban csak római előképek mentén fejlődött volna ki a bazilikális épülettípus.

A bazilikális szerkesztés amúgy már Egyiptomban is előfordul, elég csak a Karnaki Amon főisten szentélykörzetében található Nagy oszlopcsarnok bazilikális kiemelésére utalni.

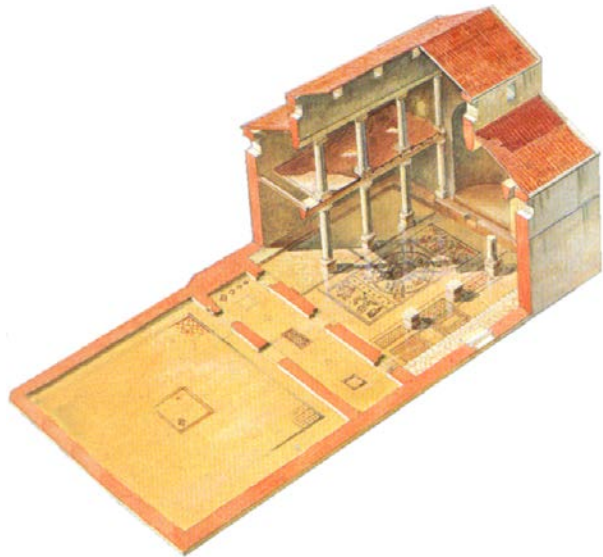

IX. TÁBLA

SZAKRÁLIS TÉR A MAI MAGYARORSZÁGON

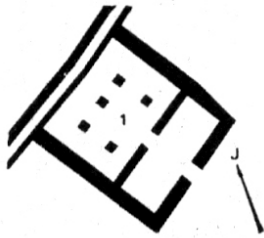

Bazilika típusú zsinagóga romjai Kefar Biramban

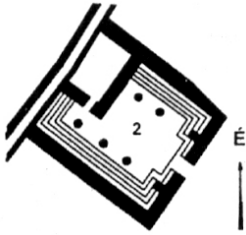

A zsinagóga romjai Korozainban, és a Bet Alfa-i bazilikális zsinagóga rekonstrukciója

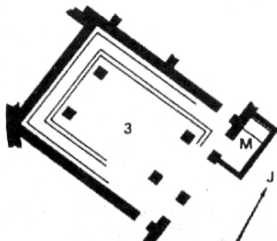
A zsidók már korán zsinagógának használtak egy jellegzetesen görög épületet, amelyet azok nyilvános összejövetelekre építettek: a bazilikát. Ebben a téglalap alapú épületben két oszlopsor választott le két oldalhajót a mozgások megkönnyítésére. Általában egy vagy három ajtaja volt a végén. A legrégebbi ilyen típusú zsinagógákban az ajtók mindig Jeruzsálem felé nyíltak.

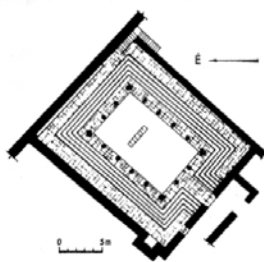
Maszada korábbi zsinagógája az I. sz. előtt

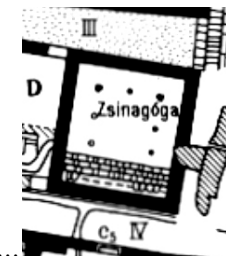
Maszada zsinagógája az átépítés után
12,8 m * 16,3 m 209 m²

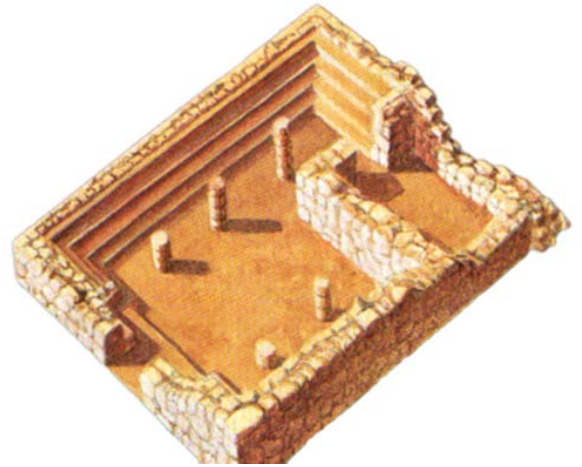
Az egykori Herodion zsinagógája
12,3 m * 16,7 m 205 m²

Az egykori Gamalai zsinagóga
15,4 m * 19,4 m 299 m²

... Az egykori Magdalai zsinagóga
7,3 m * 8,1 m. 59 m²

Bazilikának tartották például a zsinagógák, vagy a misztériumvallások különböző kultuszhelyeit.

...a zsinagógai istentiszteletek (muszáf, mincha) már kialakult rendje (és építészeti tere) – főleg Kisázsiában, Palesztinában – alapvetően meghatározta a keresztény liturgia kialakulását.

A zsinagóga közepén, a bémán, a tóra papirusztekercsekből, héber nyelven történő felolvasása felveti a bevilágítás kérdését. Kafarnaum esetében a zsinagóga szélességi mérete miatt 18,5 m*24,2 m valószínűleg nem lehetett bevilágítható eléggé bazilikális kiemelés nélkül, ami az éghajlat alapján lapostetős is lehetett.

Bp. Káposztásmegyer rk. templom, tervező: B. Greskovics Klára és Becker Gábor 1995.

Bp. Kelenföld, Magyar Szentek temploma, tervező: Török Ferenc és Balázs Mihály 1996.

A templom felszentelése azt jelenti, hogy az Istennek szánják, vagyis kivonják a profán használatból, ezért a többcélú termet még abban az esetben sem szentelik fel, ha abban rendszeresen mutatnak be szentmisét, vagy más szertartást.

Az Isten örök és a templom is valamilyen formában az. Ez a templom valódi, eszkatológikus dimenziója. A templom tehát az örökkévalóságnak épül, ami nem marad következmény nélkül az anyagára, megjelenésére vonatkoztatva sem.

...a maradandóság igénye mindig arra vall, hogy a keresztény templom hívogató, de nem könnyű „olvasnivaló”. Időt, elmélyedést igényel attól, aki igazán meg akar ismerkedni vele: valójában nem is csak órákat, napokat, hanem egy egész életidőt. A templomnak, a legegyszerűbbnek is rétegei vannak, amelyeket lassan, türelmesen lehet fölfejtani. Rejtőző mélységei nélkül üres és hazug volna az, amivel első látásra fogad.

A posztmodern templom formavilága szinte az építés idejében már elavult
Budapest Zoborhegy tér, Regnum Mariánum rk. templom tervező: Illés-Kreutzár Attila 1996.

A maradandóság és többrétegűség, rejtett mélység a templomban. Az örökkévalóságnak épül
Budapest Kelenföld, Magyar Szentek temploma tervező: Török Ferenc és Balázs Mihály 1996.

A templomban az örökkévalóság úgy is megjelenik, mint az egyéni élet saját időtlensége. Manapság különösen is jellemző az életünkre, hogy változik a világ körülöttünk, költözünk, változik a saját élethelyzetünk is. A templomot azonban úgy találjuk idősebb korunkban, ha betérünk oda, mint gyerekkorunkban, esetleg az esküvőnkön, vagy esetleg egy temetés kapcsán találtuk. Fontos dolog, hogy a templomba vissza lehet térni akkor is, ha esetleg a mi saját környezetünk visszahozhatatlanul megváltozott, és ugyanott imádkozhatunk, mint nagyanyánk, vagy ükapánk.

Az egyén emlékein túl a közösség történetének is őrzője a templom. Nem múzeumként, hanem úgy, mint egy nemzedékeken át „működő” családi otthon.

Az Isten örökkévalóságának jelévé válik ilyen értelemben a templom a személy saját életében. Olyan családi otthonná, mely az eltévelyedettnek is az atyai ház melegségével tár kaput.

Ez a változatlanság is a templom sajátja, mely Isten változatlan szeretetének a jele életünkben. Templomot építeni éppen ezért mindig rendkívüli (sőt transzcendens) esemény.

Bp. Belvárosi templom

Bp. Káposztásmegyer, rk. templom és plébániaközpont kápolnája, tervező:
B. Greskovics Klára és Becker Gábor
1995.

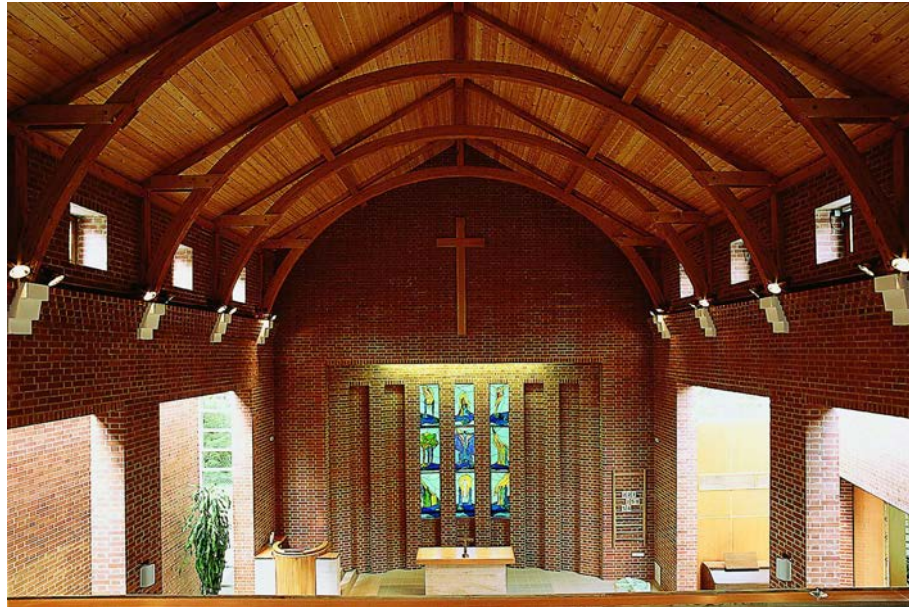

Debrecen, Széchenyi kert, református templom, tervező: Lengyel István 1997. ill. a Kölni Dóm

Istent tehát magunk fölé képzeljük, noha eszünkkel tudjuk, hogy ez az antropomorf megközelítés következménye, és nincs teológiai alapja. Mégis ez a vallási hagyomány ősi eredetű, és általános.

Ennek egyik megjelenése, hogy sokan a vertikálitást keresik a templom külső formáján. Ugyanakkor a belsőben sem mindegy, hogy ez az ősi vertikálitás utáni vágy kielégül-e, vagyis van-e hova felfelé tekinteni? Úgy is feltehető a kérdés, Istenhez emel-e a templom? Ez a kupolás terek és a feszített arányú gótikus terek egyik kulcsa.

Bp. Kékgolyó utcai evangélikus templom, tervező: Benczúr László 2001.
Budakeszi, református templom, tervező: Basa Péter 1999.

A fény a mennyei világ, a tiszta ismeret jelképe, Isten tulajdonsága. A sugárzó természetes fény onnét jön, felülről, ahová Istent teszi képzeletünk.

...tekintetünk akaratlanul a világosság felé fordul. [...] A fény hatására figyelmünk szelektív módon vándorol: egy tárgyra föl lehet hívni a figyelmet vagy észrevétlenné lehet tenni.

A világítás szétszórhatja a figyelmünket, ha olyasmit világít meg, ami nem érdemli meg azt, ugyanakkor segíthet is az összeszedett befelé fordulásban.

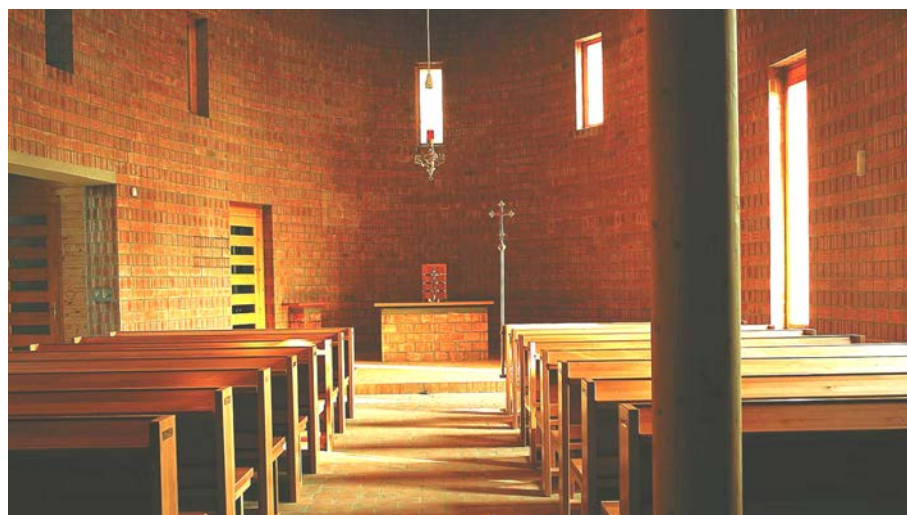
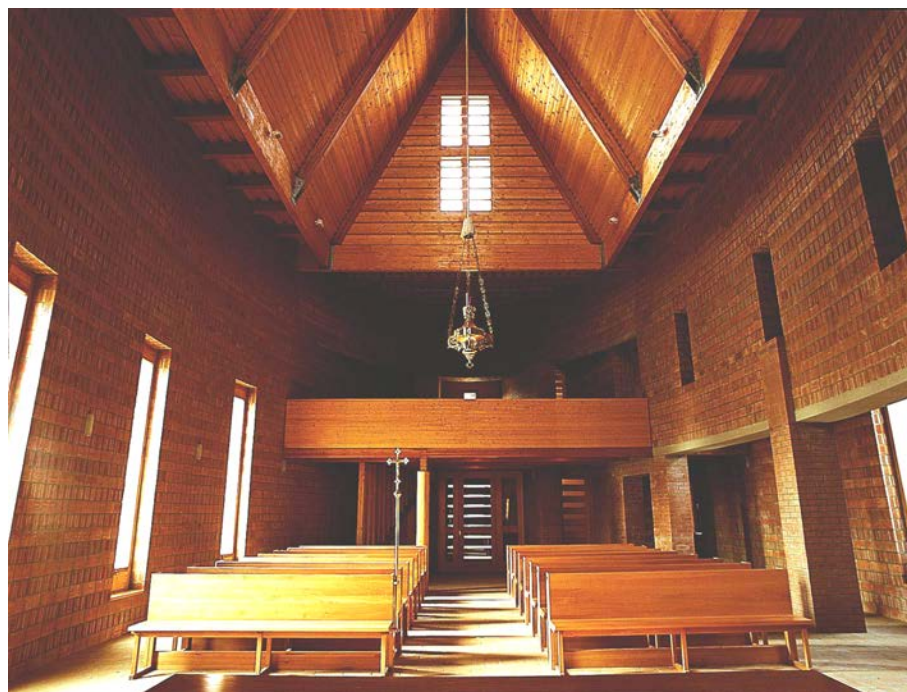

Miskolc, Avashegy, rk. templom, tervező: Ferencz István 1997.

Monte Tamaro, kápolna, tervező: Mario Botta 1996.

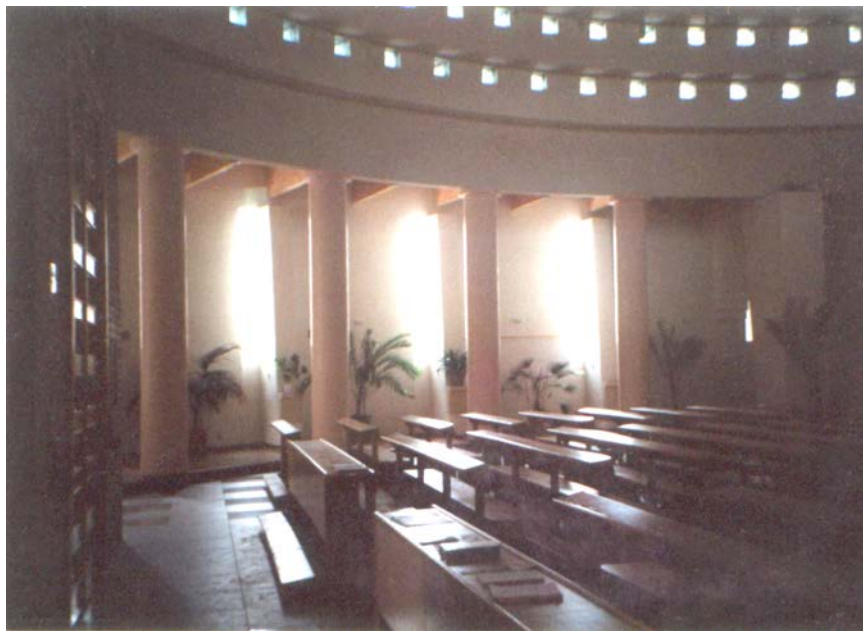
Ha egy földi épület az égieknek szeretne megfelelni, templom szeretne lenni, akkor az égiek, a kozmosz rendje szerint kell épüljön, nem épülhet az építők kénye-kedve szerint. A szent hely kapcsolatot keres az égi és földi világ között, világtengely.

...többé nem Jeruzsálem felé tekintenek, az elpusztult templomot nem tekintik többé Isten földi jelenléte helyének. A kőből épült templom nem fejezi ki többé a keresztények reménységét; függőnye örökre elhasadt. Most kelet felé, a felkelő nap felé tekintenek. Ez nem napkultusz, hanem a kozmosz beszél Krisztusról. [...] Krisztus, akit a nap ábrázol, a sekina helye, az élő Isten igazi trónja

Budapest, Csepel, görög katolikus templom, tervező: Fejérdy Péter 2001.

Az egyház azt szeretné, hogy az anyagok a maguk valóságában mutatkozhattának meg a templomban. Arra is utalva ezzel, hogy itt az embernek sem kell álarcot viselnie. Itt a vallástalan is a maga szerepében jelenhet meg. Az anyagnak a maga valóságában kell megjelennie.

Bp. Zoborhegy tér, Regnum Mariánum rk. templom, tervező: Illés-Kreutzár Attila 1996.

Bp. Kelenföld, Magyar Szentek temploma, tervező: Török Ferenc és Balázs Mihály 1996.

A templom díszítésének funkciója van. Azzal van szerepe, hogy hallgat, és ezzel ad teret Istennek. A templom nem lehet olyan erős hatású építészeti, ami elnyomja adott esetben az Isten szavát.

A misztériummal szeretnénk egyedül maradni. Nem az építésznek, vagy az orgonistának kell megrendülést kelteni hanem csak teret adni, hogy az Isten tehesse meg azt. Ehhez visszafogottság szükséges. Ne legyen harsány. Egy templomnak nem erénye, ha meglepő. Az új templomba is haza kell találnunk, és ehhez visszafogottság, szerénység szükséges.